

Tartalom

HORIZONTOK (szerkesztette Berényi Emőke)

ORCSIK Roland: Felvétel indul (regényrészlet)	3
SIRBIK Attila: Jenki (regényrészlet)	10
BENCSIK Orsolya: Pornó (regényrészlet)	13
CSOBÁNKA Zsuzsa: Majdnem Auschwitz (regényrészlet)	17
SZŐLLŐSSY Balázs: A pisztácia illatáról ■ Legyen Ön is valószínű! (versek)	27
KORPA Tamás: Metapillanat XIX. (vers)	29
ÁFRA János: Agyagfigurák (vers)	31
BALÁZS Katalin: In memoriam Glaukóma (tanulmány)	32

HARKAI IMRE EMLÉKÉRE

GAZSÓ Hargita: Egy könyvhagyaték élete	38
BESZÉDES Valéria: A hagyomány a korszerűség pillére	40
CSORBA Béla: Imre titka	46
KLAMÁR Zoltán: Harkai Imre (ki)szállásai	51
SZŐKE Anna: Egy elkezdett kutatás folytatásaként	61

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ

Đorđe PISAREV: Kávé vagy tea? (elbeszélés) (VÉKÁS Éva fordítása) . .	67
BÁNYAI János: Álmodok, látomások, történetek (Đorđe Pisarev: <i>Velika očekivanja</i>)	70

REFLEXÍV TEREK

LOVRA Éva: A rozsdá mint a túlélés alkímiajának képzelete (tanulmány) . .	74
JÓDAL Kálmán: Minden Halál Énrám Talál (Rastislav Škulec: <i>Remix, Refresh, Restart</i>)	82
PREŠBURGER Csaba: A komikumba belefojtott tragikum (Újvidéki Színház: <i>A patkányok</i>)	85
OROSZ Ildikó: Mi rejik a látszatvilág mögött? (Szabadkai Népszínház Szerb Társulata: <i>Koštana</i>)	88
BÓZSÓ Izabella: Csak semmi fősvénység (Zentai Magyar Kamaraszínház: <i>A fősvény</i>)	93
A Híd 2013. évi tartalommutatója (Szántai Szerénke összeállítása)	99

Számunkban Kelemen Emese fotóit közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2014. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számú lára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2014-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Felvétel indul

Regényrészlet

Senki sem tudta pontosan megmondani, mikor robbant ki a háború. Volt, aki azt állította, már egy éve benne vagyunk, csak a kormány nem merete nyilvánossá tenni a hírt, félt a pánik okozta zűrzavartól. Mások szerint már rég véget is ért, ám a gyanús fegyverkereskedelemben keveredett uralkodó pártok jobbnak látták, ha hallgatnak. Az újságokban, tévében egymásnak ellentmondó hírek köröztek. Egyszer azzal riogattak, Oroszország elindította a bombázóit hazánk ellen. Közben egy napilap címlapján meg azt lehetett olvasni, csupa nagybetűvel: MONGÓLIA HADAT ÜZENT! Ugyanakkor a rádióban a következőt jelentették be: A KONGÓI KÖZTÁRSASÁG FŐVÁROSUNK FELÉ IRÁNYÍTOTTA BALLISZTIKUS RAKÉTÁIT! Néha egészen váratlanul félbeszakították a délutáni filmet a tévében, a váratlan híradás szerint országunk nyugati részén ismeretlen hadsereg jelent meg, és elpusztította a városokat, falvakat, senkit sem hagytak életben. Volt egy közös pont a hírekben és a pletykákban: hogy megtámadtak minket, s nekünk védekeznünk kell, felkészülni a harcokra. A híradók tele voltak égő falvakkal, utcákon szétszórt hullákkal, menekültekkel. Ugyanakkor a fenyegető idegen bombázók, vadászgépek, páncélosok, állig felfegyverkezett gyalogosok nem csaptak le a mi városunkra. Mégis állandósult a félelem a láthatatlan, közeledő veszélytől.

A paranoia úgy működött, mint a rákos sejt: egyre makacsabban terjedt. Végül alig mertünk kimenni a házakból, nemcsak a képzelt orvlövészek, hanem az idegileg felcsigázott, a félelemtől kiszámíthatatlan szomszédok miatt is. Egy idő után teljesen világossá vált: a legnagyobb veszélyt nem a hírekben látható, előrenyomuló hadsereg jelentette. Városunkban lassan minden leállt, bezárták a cementgyár hatalmas kapuit, nem váraoztak a baromfival teli kamionok a csirkegyár fekete fakapuja előtt, megnémultak a szövődékekben a gépek, kiürültek a posták, az iskolák, üresen kongtak a

központban az önkormányzati intézmények. Mindenütt elnéptelenedett utcák, lehúzott rolók, zárt kapuk várták az átutazókat. Idővel senki sem haladt át a városokon, mert lezárták a határokat, a településeket nagy főtörzsekkel vagy szeméthalmokkal barikádozták el egymástól, volt, ahol falakat emeltek, hogy elszigetelődjenek a külvilágtól.

Házunk bunkerré változott, apám deszkákkal fedte be az ablakokat, bútorokat tolt a bejárati ajtó elé. A pincét étellemmel raktuk tele. Mindig is féltünk az atomháborútól, a kormány még évtizedekkel korábban előírta minden lakos számára, hogy töltsen fel elegendő élelmiszerrel, gyógyszerrel a pincéit, raktárait a katasztrófa esetére. Engem valójában nem a háború, nem az általános örület zavart. Sokkal jobban idegesített, hogy már hónapok óta nem nézhettem be a supába, nem nyúlhattam a hangszereimhez. Lefekvés előtt arról álmodoztam, milyen jó lenne újra megérinteni, megzendíteni a vasakat. A zenekari társaimat sem láttam a hadiállapot óta, fogalmam sem volt, mi lehet velük.

Ekkortájt fészkelődött be supánkba a patkánycsalád.

Éjszaka volt, szüleim aludtak. Mindkettőjük vizes poharába nagy adag altatóport szórtam, amit a konyhában találtam, a gyógyszeres dobozban. Hatott a szer, semmi zaj nem riasztotta fel a horkoló öregeket. Édesanyám terhességének ez jót is tett, nem ébredt fel a magzati mozgásokra. Amikor kiléptem az udvarunkba, beleszippantottam a friss levegőbe. Meglepődtem, hogy szinte semmi sem változott, a diófa ugyanott állt, ahol eddig, és a bokrok sem mozdultak el a helyükről. Csupán a gaz és a fű nőtt nagyra, minden más érintetlennek tetszett. A nyárvégi csillagos égbolt apró fénypontjait figyeltem, elképzeltem a távoli bolygók keringési pályáit. Majd hullócsillag suhant el, mintha valaki fényes tollvonást húzott volna az égen.

Ahogy kinyitottam a fészker ajtaját, orrfacsaró bűz csapott meg. A biztonság kedvéért felkaptam az ajtónál heverő baltát, a szerszámos polcon pedig volt egy zseblámpa, azzal világítottam a sötétben. Minden szétrágva, a zsákok, a farönkök, a munkaruhák, az ásók, a kapák, a gereblyék nyele. Izgatottan világítottam a sarokba. Amikor lerántottam a hatalmas pokrócot a vasas zsákról, megdermedtem: egy patkánycsalád kuporgott a vasak között. Az egyiknek egyenesen a szemébe világítottam, rám is rontott, mire ösztönösen rácsaptam a baltával.

Fejvesztve menekültem vissza a házba, bezártam a hátsó bejárati ajtót. Szívem úgy dobogott, mintha ki akarna ugrani a mellkasomból. Erősen szorítottam a baltát. Nem tudom, mennyi ideig hallgatóztam feszülten az ajtónál. Apám hangjára ocsúdtam fel. Kapkodni kezdtem, nem tudtam, hová rejtsem a baltát, nehogy kiderüljön, hol jártam az este. Végül a kam-

rában a polc alá suvasztottam, s letakartam egy ronggyal. Apám észrevette, amint kislisszolok az ajtón. Ásítózva kérdezte tőlem:

– Mit kerestél ott?

– Kicsit korábban keltem fel, körbenéztem a kamrában.

– Hallottál valamit odakint?

– Semmit.

– Elugrom vízért az artézi kútra.

Kaptam az alkalmon, erősködni kezdtem, hogy ezúttal én akarok menni. Már nagyon kíváncsi voltam, mi lehet a városban. Apám próbált lebeszélni, a brutális szomszédokkal rémisztgetett. Én sehogy sem engedtem, hevesen vitáztunk.

– Itt maradsz és kész! – zárta le apám a szócsatát. Azzal elindult felöltözni, de nem vette észre lába előtt a gyűrődéstől felpúposodott szőnyeget, megbotlott, majd egyik lába előrecsúszott, végül elesett. Vértett a térdé. Ha vizet akarunk, nekem kell elmennem. Apám egy darabig még vitakozott velem. Végül azzal győztem meg, hogy még nagyon korán van, ilyenkor senki sem vehet észre, és különben is, mindenki be van zárkózva, ki sem meri dugni az orrát a házából.

– Na jó, ilyen korán tán csak nem eshet bajod – mondta, a sérült térdét borogatva. – Schol se tartózkodj hosszan, ne csöngess be senkihez, ne beszélj senkivel, ha valaki le akar állítani, haladj tovább, sohasem tudhatod, nem fognak-e túsul ejteni – parancsolta apám.

– Ne aggódj, apu, most öt óra van, s legkésőbb fél hatra már itt is leszek, nincs olyan messze a kút. Te addig dőlj vissza, majd felkeltelek, ha megjöttem.

Apám megvakarta az orrát, látszott rajta, bosszantotta kissé, hogy nem ő győzött a vitában. Katonásan szól:

– Rendben, de ha később jössz vissza fél óránál, akkor többé nem engedlek ki soha.

Beosontam a szobámba, előkotortam a hátizsákomat. Apám lassan bicegett utánam.

– Nézd meg a triciklin a gumikat, lehet, hogy leeresztettek, már egy hónapja nem használtuk – szólta a fejét vakarászva.

Ahogy apám visszasántikált a hálószobába, óvatosan előszedtem a kamrában a baltát a polc alól. A hátizsákomba csúsztattam, mellé meg gázmaszkot, gázspray-t, kést is raktam.

– Ha elaludnék, okvetlenül ébressz fel, ha visszajöttél! – kiáltotta álmosan apám a hálószobából.

– Jól van, de ne zajongjunk tovább, még felébresztjük anyát! – válaszoltam, s máris siettem ki a kertbe.

Halkan lépkedtem odakint, minden neszre megrezzentem, bármelyik zugból előugorhat egy patkány. Viszont csak a verebek és a fekete rigók röpködtek a szürkületben. Biztos még a supában sumákolnak a dögök, gondoltam magamban, majd később elintézem őket. Fölfújtam a gumikat, fölpackoltam a triciklire a kannákat, négyet a csomagtartóba, egyet-egyet a kormányra, s arrébb raktam a kapu előtti biztonsági torlaszokat. Először a régi, nagymamáéktól örökölt, barna dohányzóasztalt szabadítottam ki a kilincs alól, utána a vaskapunak döntött nagy betonlapokat toltam félre, küszködve a súlyukkal. Egy pillanat erejéig arra gondoltam, hogy ha apám visszafeküdt, akkor mi biztosítja majd a kaput, de nem akartam visszafordulni, még a végén itt rekedek.

Az utcán mindenütt bedeszakázott ablakok. Sehol egy pissenés, csak a triciklim zörgését lehetett hallani a kátyús betonúton. Az utat egykor közösen építették az utca lakói, én is ott sündörögtem, miközben dübörögtek a nagy betonkeverők. Alig másfél évtized alatt a betonút elhasználódott, teljesen szétmorzsolódott. Nem is út volt ez már, hanem szürke törmelékhalma.

A városközpontban több állat kóborolt az elhagyatott tereken. Kutyák üzekedtek a fekete Szabadság-szobor talapzatánál, birkák csócsálták a dísznövények maradványait, libák, tyúkok kapirgáltak a katolikus, tehenek és lovak kérődztek a pravoszláv templom kertjében, kocák fetrengtek a pocsolyákban, kecskék mekegtek az utakon és a járdákon.

Útközben még egy majmot is láttam a vasútállomáson, a felemelt rámpa mellett gubbasztott, mintha vonatra várna, amely azonban sosem jön meg, mivel leállt a vasútforgalom is. Biztos a vadasparkból szabadult ki, viszont akkor az oroszlánok, tigrisek is itt kószálhatnak valahol, még jó, hogy magammal hoztam a baltát. Az elnéptelenedett város a zátonyra futott Noé bárkájára emlékeztetett, melynek egyedüli túlélői az állatok.

Az artézi kút vizét sárga víznek hívtuk, az a legenda járta róla, hogy aki megkóstolja az enyhén kénes vizet, álmaiban is érezni fogja az ízét, nem szabadul többé az emlékétől. Lepattantam a tricikliről, lepackoltam a kannákat. Töltés közben magam is jó nagyokat kortyoltam a vízből, szerettem a selymes állagát, zamatos ízét, jellegzetes édeskés szagát. Régebben a városi gyógyfürdőkben is használták, ezeket azonban teljesen leépítették az utóbbi évtizedekben. De nemcsak a gyógyfürdő, a város számos része is rohadni kezdett az elmúlt húsz évben.

Egy barna, rövid szőrű kutya kíváncsian figyelte, amint felpakolom a kannákat. Nem merem megszólítani, alapvetően óvatos voltam a szabadon kószáló állatokkal. A korcs utánam jött a visszaúton, egészen a házugig követett. Nem volt szívem elzavarni, behívtam, utánam sompolygott,

én pedig bezártam, majd elbarikádoztam a torlaszokkal a kaput. A kutyát az egyik kedvenc képregényhősömről, Snoopyról neveztem el. Az udvarban adtam neki vizet, a konyhából pedig elővettem egy régi marhahúsos konzervet. Másodperceken belül behabzsolta. Nekem is megjött az étvágyam.

Snoopy állandóan a nyomomban loholt, óvatosan körbeszaglászta a falakat, tárgyakat, némelyiket le is hugyozta, apránként kezdte birtokba venni az új otthont. A supa előtt azonban megtorpant. A teste megfeszült, és a farkát sem csóválta. Morogni kezdett. Attól tartottam, a patkányok szétszedik a kutyát, ezért igyekeztem távol tartani az ajtótól. Majd együtt rájuk támadunk, később kidolgozom a haditervet, biztattam.

Felébresztettem apámat, álmos pillantása megakadt az ágy mellett farkát csóváló kutyán:

– Hát ez meg hogy került ide?

– A kútnál találkoztunk, aztán elkísért, Snoopynak neveztem el.

– Itt bent nem maradhat!

– És ha valaki be akarna törni hozzánk?

– Nem beszélsz hülyeséget, de akkor sem lehet bent a házban! Majd csinállok neki egy kis kuckót, ha jobban leszek. Addig gurítsd a hordót a diófa mellé, tegyél be neki pokrócot vagy valami rongyot.

Apám megvakarta a kutya fültövét, majd a supába irányított a hordóért. Snoopyval kimentünk a kertbe, megálltunk a supa bejárata előtt. A kutya megint morogni kezdett, de nem engedtem be, féltem, hogy a dulakodás kicsalogatja apámat. Előszedtem hátizsákomból a baltát, majd szép lassan benyitottam a vizeletszagú félhomályba. Szerencsére a nagy rozsdás hordó az ajtó mellett állt, nem kellett sokat vacakolnom vele. Ám így is elborzadtam a látványtól: az éjjel leütött patkányból csak néhány csont maradt, jóllaktak vele a társai. Undorodva és gyorsan görgettem ki a hordót. Snoopy már várt az ajtónál, örömmel ugrált körül, nagyokat vakkantott. Kíváncsian figyelte a hordót, ahogy lefektettem a nagy diófa árnyékába. Eszembe jutott, hogy a supában felejtettem a rongyot a fekhelyhez. Ráadásul a fejszét is bent hagytam. Bevillant a csonttá rágott patkány képe. Féltem újra bemászni a dögök közé. Előkapartam a táskámból a gázspray-t, pólóm nyakát felhúztam az orromig, és óvatosan kinyitottam az ajtót. Behunytam a szemem, majd szanaszét fújtam minden irányba a szert. A patkányok fülsértően visítotak, le-fel rohangásztak, végül kirohantak a supából. Kirázott a hideg, ahogy szőrös testük neki-nekiverődött a lábamnak. Amikor kinyitottam a szemem, iszonyatosan csípte a levegőbe spricelt vegyi anyag. Apám kikiabált az ablakon:

– Mi ez a ricsaj? Valami bajod esett?

– Semmi, semmi, csak a környékbeli macskák kergetőztek!

– Jól van, gyere most már be, nehogy túlságosan felhívd magadra a figyelmet.

– Rendben, mindjárt jövök.

Ismét az orromig húztam a pólómat, s hunyorogva kukkantottam be a supába a harcra kész Snoopyval. Körbevilágítottam a zseblámpával. A patkányok elhúzták a csikot. Győztem, gondoltam büszkén, este végre hozzányúlhatok a vasaimhoz. Utána bementem a házba, egyenesen a fürdőszobába, megmosdani, nehogy a könnyeim elárulják, mi történt odakinn. A konyhában apám már várt a reggelivel.

Reggelizés közben szüleim hitetlenkedve hallgatták a mesémet a szabadon kószáló állatokról. És sehogy sem tudták felfogni, hogy nem láttam harckocsikat, hadsereget, szabadcsapatokat.

– Ezek vagy a föld alá bújtak, vagy még nem jutottak el a városunkig!
– kiáltotta apám.

– Az egész egy nagy csapda, csak arra várnak, hogy előbújunk az odvainkból, aztán halomra lönek minket! – így anyám.

– S mitől lett ilyen vörös a szemed? – csodálkozott apám. Ez a kérdés a falhoz szorított. Ám azonnal rávágtam a választ:

– Muslincaraj röpült felém, néhány a szemembe ment, alig tudtam ki-dörzsölni őket. Még mindig viszket!

– Találsz a konyhaszekrényben szemcseppet, az majd megnyugtatja a szemedet – javasolta anyám.

– A reggeli után viszont felosztjuk egymás között az őrhelyeket! – parancsolta apám. – Te pedig helyezd magad biztonságba, vigyáznod kell magadra – szólt oda anyámhoz, majd felszisszent, lüktetett a sebe, nagy duzzanat volt a térdén. Segíteni akartam neki, de elhárította, mondván, sokkal nagyobb fájdalmakat is kibírt már, ez meg aztán igazi semmiség.

Apám több őrhelyet is meghatározott, óránként váltottuk egymást. Az őrködés lényegében abból állt, hogy figyeltük a semmit, ugyanis néhány kóbor macskán és kutyán kívül más látnivaló nemigen adódott. Csodálkoztam is, hová lettek az elszabadult vadasparki állatok. Biztosan betörték az áruházaikba, gondoltam, kifosztották a raktárakat, vagy továbbmentek kaját keresni, vagy az erdőbe húzódtak.

Aznap nem nagyon figyeltem, mi van a bedeszkázott ablakokon túl, inkább a lassan közeledő estéről ábrándoztam. Ahogy leszállt az éj, ugyanazt a forgatókönyvet alkalmaztam, mint előző éjjel: lefekvés előtt altatóport öntöttem szüleim vízzel teli poharába, aztán vártam, míg horkolni nem kezdenek.

Snoopy rajongva fogadott az udvaron, adtam neki egy kis vizet, kajamaradékot, s míg jóízűen ropogtatta a csontokat, bementem a supába. Előkaptam a polcra a zseblámpát, majd egyenesen a zsákomra irányítottam. Ahogy megmozdítottam, valami moccan. Előrántottam az egyik csövet a zsákból. A lámpával a zsák és a fal közötti réshez közelítettem: egy kölyökpatkány reszketett ott. Magasba emeltem a csövet, de nem sújtottam le. Nem tudom, mi ütött belém, megszántam a kis dögöt. Egyáltalán nem tűnt veszélyesnek. Éhesnek, szomjasnak inkább. Hoztam neki zsíros kenyeret, vizet a pincéből.

– Hát téged itt felejtettek?

A patkány szomorúan nézett rám apró szemével. Snoopy is megjelent az ajtóban. Csitítgattam, mondván, ne féljen, nem cserélem le, s különben is, most már ezt a kölyköt is el kell fogadnia. Jó lesz neked itt a zsák mögött, biztattam a patkányt, itt nem bánthat senki sem. Njupadźija lesz a neved, ami annyit tesz, zabagép.

Előszedegettem a zsákból a titkomat. Minden megvolt: a csövek, a T-vas, az abroncs, a talicskakerék. Magam elé pakoltam őket, Snoopy és Njupadźija a supa sarkából figyelték a jelenetet. Szagolgattam a tárgyakat, jólesett újra érezni az acél kesernyés szagát. Csak éppen ütni nem merem a vasakat, félttem, hogy felébreztem a szomszédokat. A ritmusokat, dallamformákat képzeletben játszottam le magamnak, a hangadó mozdulatokat pedig pantomimszerűen végeztem el. Nagy hatással volt rám az erő visszafogása, az egész olyan hatott, mint egy néma színházi rituálé. A hangok mintha belülről, a testemből szólaltak volna meg. Tisztán lehetett hallani a kipakolt tárgyak hangszínét. Néhány esetben alig tudtam visszarántani a kezem az ütéstől. Teljesen le kellett lassítanom a mozdulataimat, hogy uralkodni tudjak felettük. A kimért mozgás még intenzívebbé tette az élményt. A lendület nem a fizikai erőfeszítésből, hanem az összpontosító figyelemből fakadt.

Amikor elálmosodtam, visszapakoltam a zsákba a hangszereket, Njupadźiját a supában hagytam, Snoopyt pedig kivezettem a hordójához. Mielőtt lefeküdtem, nyugtalanság vett erőt rajtam, viszketett a bőröm, összevissza csapongtak a gondolataim: az állatok a központban, apám sebe, a sárga víz, a társukat felfaló patkányok... tennem kell valamit, tennem kell valamit...

Jenki

Amikor kivezényeltek minket az erdőbe, már egyáltalán semmiféle élelmiszerünk nem volt, valaki súgott egyébként, valaki súgathott, mert fél órával később, hogy elhagytuk a laktanyát, több bombatalálat is érte, az erdőben találoztunk aztán más katonákkal, több egységgel is, az nem lehet véletlen, hogy minden laktanyaparancsnok ennyire pontosan tudta volna, mikor bombáznak, mesélték többen, hogy alig hagyták el a helyszínt, hulltak a bombák, emberéletek maradtak így meg, de milyen emberek életei, később a Krajínán, mintha a beleimen gitároztak volna, ott volt az a fotós is, gyere, engem fotózz, ne, inkább ne, tedd a fejedet abba az üres lőszeres ládába és álljuk körül, így jó lesz, itt repül a kismadár, chees, vigyorogva és büszkén fényképezkednek kezükben az ellenség levágott fejével, ellenséges fejek az üres lőszeresládákban, ki az ellenség, ki az én ellenségem, ki az ő ellenségük, disznók, patkányok és farkasok vesznek körül, én is disznó vagyok, magatehetetlen állat, később újságban is láttam ilyen képeket, az egyikén suttyó, a nagykorúságukat alig betöltött katonák, mint én, kezükben valamelyik krajjinai horvát vagy bosnyák katona feje, a kép alatt aláírás: a győztes mindent visz, ki a győztes, Jenki, mi vagyunk a győztesek, magunkat kell legyőznünk, az emberi mivoltunk győzetett le, állatokká váltunk, Jenki, te sem lehetsz kivétel, nem maradhatsz ember, mit képzelsz magadról, hogy maradhatsz ember a farkasok között, itt nincs idő arra, hogy ember legyél.

Na de még mielőtt az erdőbe vezényeltek minket, már mondtam, elfogyott minden élelmiszerünk, a laktanyaparancsnok összeverbuvált egy kisebb csapatot, itt ez a hurok meg itt van néhány altatópuska, tudod, hogy kell a hurokkal bánni, milyen hurokkal, minek ez a hurok, hogy bánjak a hurokkal, kutyákat befogni, udvarokba osontok be, vicsorgó ebeket fogtok be a kihalt utcákon, nem kérdeztek semmit, nem válaszoltok a kérdésekre, nem gondolkodtok, a túlélés a cél, nincs mit enni, elfogyott az

étkészlet, elfogyott az összes konzerv, ehetnénk rágcsálókat, de az egér, főleg a patkány húsa mérgező lehet, most nem érdekes, hogy adott esetben az életben maradás esélyét ez is megadhatja, van más megoldás, tele még a város kutyákkal, persze ha tavasz lenne, ürgét, hörcsögöt öntetnék ki veletek, azokat rántóhurokkal megfogni nagyon egyszerű, és az ízük mennyei, ízletes, a csirkehúshoz hasonló táplálékot adnak, mint a mókus is, ha tavasz lenne errefelé, Jenki, elküldenélek, fogj sündisznót, errefelé nálunk a legkönnyebben elejthető vad a sündisznó, az egész ország területén megtalálható, nappal a föld felszíne alatti keskeny gödröcskében alszik, és a bejáratát vastag avarral álcázza, éjjel mozog, és ilyenkor könnyen megfogható, sötétben az erdőben, réten járva meg-megállsz hallgatózni, szélcsendes időben az avar zörgése akár több száz méterrel is elárulja a sündisznót, mozgási területe meglehetősen korlátozott, még háborús, harci övezetben is jócskán találnál belőlük, az őzek, a szarvasok, a nyulak is a csatazajtól elhagyják a korábbi életterüket, de tél van, Jenki, a sündisznó pedig az első fagyok beálltától tavaszig téli álmat alszik, most vicsorgó kutyákra kell vadásznod, altatópuska és hurok, hurokkal kell befognod a vicsorgó kutyákat, a nyakukra akasztod a hurkot, megszorítod a nyakán, és bedugod a ketrecbe.

Sintér hurcolja így a leütött kutyát, milyen kutyát hurcol a sintér, olyat, amelyik nem vicsorog többet, nem kell félni attól, hogy visszaharap, arra sem emlékszem, mikor voltam utoljára vízszintesben, így hogy elnézem ezeket az egy kupacba hordott, kinyúlt nyelvű kutyákat, nem bírok már több kutyát befogni, feküdnék inkább, én is akár lógó nyelvvel, gyerünk, Jenki, gyerünk, nem engedheted, hogy ájulás zuhanjon az akaratodra, az ágy most úgy vízszintes, mint a sír, rettenetesek ezek a kutyák, a kutyák odakint, ugrálnak, fújtnak, vicsorognak, mikor besurranunk a kertekbe, azt hiszik, hogy vendég jött, van, amelyik majdnem lehúzó örömeiben, én meg gyáván és irtóztva tűröm, rettenetesek ezek a kutyák, barátságuk is undorít, ha tudnák, miért jöttünk, ha tudnák, mi vár rájuk, és ha csak sejttenék, mit érzek, nem fogadnának így, undorodom tőlük, de félek is, hazudok, mi mást tehetnék, a nevüket nem tudom, csak annyit, hogy amelyek az udvarokban vannak, azoknak mindnek van neve, hízelegve közelítem meg mind, az udvarokban és az utcán is, ha kell, az altatópuskát használom, amelyikhez anélkül is közel tudok férközni, annak hidegrázósan veregetem a hátát, mielőtt a nyakába akasztom a hurkot, szomorú vagyok, szomorú attól, hogy eszembe jut, a szeretet mennyire vak és hiú tud lenni, az erdőben is, másnap, harmadnap is, mint valamiféle gonosz kalandtól, hangosan dobog a szívem, ha a kutyákra gondolok, álmaimban is megjelennek mostanában, és nem értem, mit akarnak tőlem, nem értem, de

álomban is be kell csapnom őket, de ők csak tolakodnak, közelednek egyre többen, álomban hirtelen Kínában járok, általános szabály, meg kell bizonyosodni róla, az állat húzában van-e élősködő, a húst alaposan át kell sütni, beteg állatot nem szabad fogyasztani, bármennyire is éhes legyen az ember, nem vagy te már ember, Jenki, hogy nézel ki, lesoványodtál, úgy nézek ki, mint egy kivert eb, mint egy kiéhezett kutya, nem szabad romlott húst enni, honnan tudjam, mikor romlott a hús, a külső leromlottságon túl a máj elszíneződése is utalhat betegségre, az állat máját, bármilyen színű is legyen az, csak akkor célszerű fogyasztani, ha már semmi más lehetőség nincs a táplálék pótlására.

Kélemez Emese fotója

Pornó

Van egy pasi. A társskeresőn találkoztam vele. Olyan alacsony, hogy a villanykapcsolót se éri el. „Nem baj”, mondom Anna barátnőmnek, „nem ez a lényeg”, noha Anna barátnőmnek már emiatt se tetszik, és amúgy se, bár nem tudom, Annának pontosan milyen radara van, a szeme se áll jól. Ezzel a pasással találkozom, utólag kiderül, pornóval foglalkozik, de szerintem csak teoretikus szinten. Közöm nincs a dologhoz, a barátom, aki nő, biztat, erre van szükségem, jó lesz. Nem lesz jó. Kudarcba fullad az egész, ez is biztos az én hibám, így érzem magam utána, pedig én aztán, szokásomhoz híven, mindent megtettem, talán, de ez már biztos utólagos beleképzelés, túl sokat is.

Anyám azt mondja a skype-on, „az elmúlás milyen borzasztóan lassan megy”. Palacsintát sütök, egy ideje van palacsintasütőm (fehér kerámiaalja van), ezt is egy férfi hagyta itt, vele próbálkoztam vagy egy évig, pedig nem sok értelme volt. Az eurokrémből még maradt, ez most a töltelék, a nap folyamán megeszek vagy nyolcat, ez az ebéd, de a vacsora is, kettőkor négyet, hétkor négyet, fontos a megfelelő elosztás, az ilyen rendet szeretem. Anyám nem tud már milyen fájdalomcsillapítót adni a mamának, ezt is megbeszéljük, „Caffetin forte, Trodon, utolsó körben jön majd a morfium”.

Apám nyugdíjas lett, 2012. április 31-én volt az utolsó munkanapja, most már ő se jön, ő se alszik nálam, noha azt ígéri, kéthetenként majd (ebből rendszert csinálna) meglátogat. Amíg nem kezdett el újra mézlepergetőkkel foglalkozni, semmi mást nem csinált, csak fényképezett, pedig úgy volt, hogy átveszi anyám háziasszonyi teendőit, mos majd, takarít, főz, tereget. Ez már nem titok, még ha korábban nem is mondhattam, de nem tett jót neki a semmittevés. Amíg a Svaštarában fel nem adta a hirdetést, az egész család hallgatott erről, még anyám is, akit (senki mást,

csak őt) otthon feszt fényképezett. Anyám az íróasztalnál, dolgozatokat javít, az ablakból beáramlik a fény, anyám mosogatás közben, lábán kockás kispapucs, anyám az udvarban, leveleket söpröget, anyám söprűs kezéről (jeggyűrűjén megcsillan a fény) egy közeli, anyám az ágyban, arca puffedt, anyám a fürdőkádban (bordó csempék), anyám a vécén, anyám szemüveggel, anélkül, tokás arca profilból, anyám hátulról, anyám, anyám, anyám.

„Vannak ilyen férfiak”, magyarázom a haveromnak, akivel sörözni szoktam, „vannak ilyen férfiak, egy álló nap fényképeznek, de csak nőket”. Ez a haverom vagy két méter magas, és újabban szakállt növeszt. Ő is fényképez. Műterme is van, ide hívja a nőket, egy lepukkant gyárépület, azt mondja, „ott baszottul jók a fények”. Hétfő délután találkozunk, munka után, mutatja a fotókat, melleket látok, puncit is. Kizárólag sört iszunk, ez a közös profilunk. A törzshelyünkön már mindenki ismer minket, a vasútállomásnál van, akárcsak a gyárépület. Nem tudom, milyen nőket, kiket fotóz, nem látom az arcukat. „Az arc nem lényeges”, erre gondolok, miközben lapozom az albumokat, fekete-fehér sorozat, majd színes, fekete-fehér, fekete-fehér, színes. Drehert iszunk, ez van legközelebb a Lavhoz, amit a legjobban szeretek. Mióta Magyarországon élek, két dolog hiányzik az életemből. A Lav és a harmincas, kevésbé szép, kevésbé okos szerb férfiak. Hiába mondom ezt a haveromnak, nem érti, legyint, újabbnál újabb albumokat nyom a kezembe, újabbnál újabb söröket, „látod, milyen szépen esik a fény a vénuszdombjára, látod a mellek ívét, a bimbó virágos kis udvarát?”

Apám három vágóhídon dolgozott, Szerbiában (kettő) és Magyarországon (egy). Mindenki azt hiszi, ez azt jelenti, hogy az egész család főként szalámin, jó kis csípős kolbászon él, vagy hogy piacozunk, titokban áruljuk, noha én csak és kizárólag szeszekkel üzletelek. A nővérem meg nem is szereti a szalámit, de a kolbászt sem, a mamának kipotyogtak a fogai, ami meg maradt, gyöngye a rágáshoz. Apám csak anyámat fotózza, hiába bújjik el előle, apám megtalálja, pedig a mama újabban a száját is rúzsozza. Irénke nem érti, miért fogy olyan gyorsan a púderja, Aranka, az anyám nővére, nem érti, az anyja szép akar lenni.

Anyámmal beszélek a skype-on, „most van egy pasas, pornóval foglalkozik, de szerintem csak teoretikus szinten”. Anyám tanácsa: „A szépségeddel bővöld, az arccoddal, a testeddel, mosolyogj, és ha lehet, inkább ne szólalj meg!” Amikor a dédmama megismerkedett a dédtatával (a vágóhídon történt), a dédmama a belet mosta. Szerelem volt első látásra. A dédmama borzasztó lassan mosta a belet, és amikor kiemelte a vízből, jól meghúzogatta. Akkor látta a dédtata, a tata apja, hogy milyen ügyes a

dédmama keze. Borzasztó lassan húzogatta a belet, mutatóujjára ragadt a barnás massa, egy könnyed mozdulattal lepöccintette, tovább húzogattott, mosott, kis buborékok keletkeztek a vízfelszínen.

Nem mondom anyámnak, hogy a pornóssal befuccsolt a dolog, mert anyámnak velem kapcsolatban nincs már semmije, esetleg van némi reménye. Meg az a négy szakácskönyve, melyből nekem, hetente öt alkalommal, recepteket küld.

Palacsinta (4 fő részére). Tészta 25 db palacsintához. Hozzávalók: 50 dkg liszt, 3 dl szódavíz vagy szénsavas ásványvíz, 4 dl tej, 3 tojás, 1 kávékanál sütőpor, 2 evőkanál vaj, 1 evőkanál olaj, olaj a sütéshez, eurokrém. Elkészítés: Turmixgéppel minden hozzávalót összekeverünk. Ha esetleg nagyon híg lenne, akkor adjunk még hozzá lisztet, ha sűrű, akkor pedig szódavízet (vagy szénsavas ásványvizet). Sajnos pontosan nem tudom, hogy miből mennyi kell, mert szemre szoktam csinálni. Ez az egyetlen dolog, amit nem szoktam méricksélni. Ha megkevertük a tésztát, akkor könnyen folyósnak kell lennie. Tegyük oda a palacsintasütőt melegedni. Ha már elég forró, akkor egy pici olajjal megkenjük, és már süthetjük is a palacsintákat. Minden sütés előtt érdemes megkenni olajjal a palacsintasütőnket, így könnyebb dolgunk lesz. Ha megvagyunk a sütéssel, akkor már csak kenjük meg az eurokrémmel a palacsintákat, és készen is vagyunk vele!

„Ó, ha örökké tartott volna az a pillanat! Arra vágytam, hogy örökké együtt legyünk, én és ő, szobám meghitt idilljében turbékolva. Ha valakit szeretünk, az egyszerű dolgok is örömmel töltik meg az életet. Nemcsak arra a valakire gondolunk, nemcsak a szerelemre, hanem a közös házra, a kertre, a gyerekekre is... Talán nem voltak hiábalvalóak az álmaim, talán valóban boldoggá tesz!” ezt posztolom a facebookon, és tíz perc alatt kapok rá vagy huszonöt lájkot.

A haverom, aki a gyárépületben (közel a vasútállomáshoz, közel a lepukkant kiskocsmához, a törzshelyünkhöz) hagyja, zárójelezi az arcot, valójában csak hobbifotós, még ha jól is megy neki az üzlet. Folyton csörög a telefonja, kizárólag csak nők jelentkeznek, sajátos portfóliókat készítenek nekik, talán a lányok és kevésbé lányok (tizennyolctól negyvenöt éves korig) ezekkel a sorozatokkal jelentkeznek az erotikus hirdetésekre. Azt gondolom, többek között a fotóinak köszönhetően utaznak ki ezek a nők külföldre, alszanak szállodákban, hostelekben, kis szobákban, általa jutnak jól fizető munkához. A haverom amúgy a határon dolgozik, a vámon, ez az angol nyelvtudása és a jó kiállása miatt van, ami nem meglepő, mert a szakálla ellenére is eléggé megnyerő, nem is értem, miért nem kezdtem még ki vele. A kollégái azt mondják, elbűvölő személyiség, de arról persze nem tudnak, ha teheti, csak mellekkel és puncikkal foglalatkosodik.

A gyomromban kétszer négy eurokrémmel töltött palacsinta, a mama szép, még most (rúzsos szájjal, fogatlanul) is az. Nem segít a Caffetin forte, nem segít a Trodon, már csak a morfium van hátra. Anna barátnőm *A szürke ötven árnyalatát* olvassa már egy ideje, a barátom, aki nő, Romanákat, Júliákat. Ezeket a kissé gyűrött füzeteket a Körúti antikváriumban rendeli és veszi, darabját 100 forintért. A határon innen és túl neki van a legnagyobb, legteljesebb gyűjteménye. Annyi van belőlük, hogy megtöltenek egy kissozobát, a pasija meg kénytelen újabbnál újabb polcokat készíteni.

A haverom úgy véli, az a baj velem, hogy sokat dumálok, keveset cselekszem. A pornóról persze senki nem beszél, noha tud róla az összes barátom, haverom, ismerősöm, anyám, apám, Aranka, a nővérem, a mama, sőt a sógorom és az unokatestvéreim is. A lepukkant gyárépületben mindig jók a fények. Apám, mielőtt a tata műhelyébe lép, éjjeliszekrényéből előveszi anyám legszebb fotóit (anyám mosogatóban, lábán kockás kispapucs, anyám az ágyban, a fürdőkádban, anyám szemüveggel). A hűtőszekrényemben tizenhét palacsinta árválkodik, fejemben anyám legelső mondata, „az elmúlás borzasztó lassan megy”.

Majdnem Auschwitz

19.

Volt egy pont, amikor Joanna Maya elfelejtett mindent, amit korábban a szeretetről gondolt. Attól a pillanattól kezdve olyanná lett, mint a folyóparton ücsörgő galambok, akik reggel az ébredő vizet és a napfélkeltét nézték. Megszűnt körülötte minden. Asha Hootan úgy mesélte, a vízen élt meg ehhez hasonlót, amikor a vitorlásan semmi más nem volt, mint a szél, alatta a tenger. Amikor nem tehetette meg, hogy ne az elemekre figyeljen, önmaga végre tökéletesen jelentéktelenné vált. A rejtőzködők élete ekkor fonódott össze. Valahol odafönn persze mindezt sokkal korábban eldöntötték, Joanna Maya és Asha Hootan mégsem gondolták úgy, összeszövetkeztek ellenük az égiek. A lány úgy indult meg éjszakánként a férfi felé, mint a Hold a part irányába, ahogy éjjelről éjjelre mutatta meg az arcát, annak minden vonásával, és azt akarta, minél tágasabb terekben fogadhasza be a férfit. Lassan fordultak egymás felé, növények indulnak meg így, amikor a fényt érzékelik, és ha az ember nem figyel, csak hetekkel később veszi észre, félkörnyit fordult a szár. Nem csavarodik ki tövestül, csak kicsit hosszabbak, s így erősebbek lesznek a gyökérből induló vonalak, nem változtatja meg a színét, sem az állagát, de mégis frissebben és rostosabban nyújtózkodik. A nyalábokban vadul keringenek a nedvek, minden lüktet és pulzál, tart valahova, de nem érdekli a cél. Így került fénybe először csak az arccsont, aztán az egész orca, Asha Hootannak pedig elállt a szava, amikor a fény már a lány orrát érte. A gyermekien dacos vagy éppen nőiesen éles metszésű orr, mikor melyiknek látta, és annak tövében a szem ígérete elveszejtette. Az ajkak, melyekről hitte, ő már mindent megtanult, most idegen és szabódott, félszeg mosollyal húzódtak a fül felé, amiatt elvált egymástól a két ajak, és Asha Hootant a legforróbb trópusokra emlékeztették, amikor azt figyelte, hogy milyen finoman legyezgették egymás

izzadt és párás testét a nők. Több nő élt Joanna Mayában, de a férfit az a mag érdekelte, ahonnan a változás indul, az az egyetlen, akinek annyi arca van, ahány holdéj, ahányféle víz tükröződhet egy arcban éjszaka.

Magával álmodtam, Asha Hootan, kezdte Joanna Maya.

Egy útkereszteződésben álltunk, ugyanoda voltunk hivatalosak, nagyon örültünk egymásnak, mert máshonnan érkeztünk, mégis ugyanoda. De előbb a kereszteződés. Négysávos út, észak, dél, kelet, nyugat, mindenhonnan jöttek az autók. Aztán a csomópontban összehordott mindenfelét a szél, két partról néztük, ugyan mi lesz.

Madarak lettek, padlizsán, bordó, vörös, őszi színű levelek keltek életre nagy halomban, én pedig felkiáltottam, hogy „Nézd, Asha!”, és te mosolyogni kezdted. Hogy igen, hisz ismered. Mint az ördögszekér. Körbe-körbe, egyre vastagabb, tömöttebb állagú levélhalmot emelt fel a szél. Áhítattal néztem.

Aztán váltott a lámpa, emberek jöttek, mentek, én letaglózva vártam a folytatást. Te is maradtál a helyeden, onnan nézted az avart, onnan néztél engem. És jött a kakas-tánc. Hatalmas barnás-vöröses madarak, kaka-sok kezdtek táncba, életre keltve a szekeret illegették magukat elegánsan, mintha nekünk csinálnák, mintha tudnák, hogy nézzük őket. Rajtuk keresztül néztük egymást, mosolyogtál, Asha, és mosolyogtam én is, mellettük értünk össze az út közepén.

Megöleltük egymást, meg is csókoltuk, a legtermészetesebben, ahogy ember embert tud, úgy, hogy abból kivonódik az erotika, és telitődik is vele. Pattanásig feszült mellettünk az állat, csapkodott, vergődött, de a táncban nem volt halál, az csak akkor jött, amikor mi is elengedtük egymást, és idegenek jöttek, idegen férfiak, akik nem bírták elviselni a látványt. A madarakét vagy kettőnkét, talán mindegy is. Elkezdtek majmolni a mozgást, a kezemben akkor vettem észre a kést, hosszú penge, intettél, hagyjam, van, ami felesleges.

Bólintottam, jó, és hogy majd találkozunk ott, ahova mindketten tartunk, ahol később xilofonon játszottak gyerekek, és ámultunk megint, neveltünk, hogy ebben mégiscsak van szépség. Kell, hogy legyen, mert láttuk, és te magadhoz öleltél, hogy most már minden jó lesz, ne féljék, az utak is egybeérnek végül, megszűnik észak, dél, kelet, nyugat.

Erre ébredtem.

Értem már, Asha, a felejtés egyben emlékezést is jelent. Emlékezést minden jelenkori pillanatra, melyben pontosan meghatározható volt a szél. Emlékezem az összes valaha volt férfira, akit szerettem, és nem emlékszem egyre sem közülük. Emlékszem a mozdulataikra, de bénán csapkodja őket hánykolódó vitorlavászonként a szél. Joanna Maya megtanulta, nem birto-

kolhat többé senkit. A szabadságom a szabadságod, gondolta, és fordítva, Asha szabadsága az övével felér.

Goran képe ekkoriban került elő. Még gyerekként készítettem, állt a levélen, az egyik felét, a másikat csak nemrég fejeztem be. Joanna nem értette. És megfordult benne a világ, mert ezek szerint a restaurálás csak egy álom, Goran Gasparović él. Nézte a képet, és beleszédült, nézte a két alakot, egyikről másokra cikázott a szeme, míg végül lenyugodott, s már csak nézett maga elé.

Egy kisleány látott, aki épp a flaszteren készített rajzának végére ért. Térdelt, a bal kezével támaszkodott, a jobban még a krétát tartotta, az alakon nyugtatta a kezét. Goran azt a pillanatot örökítette meg, ahol álom és valóság még éppen összeér, egy gyerekkori vágy és a test megfogható felületei. Tűzoltó, katona, vadakat terelő juhász, mosolyodott el Joanna Maya, hogy vajon tudja-e az embergyerek, amikor álmodni kezd, miféle köteleket von saját maga köré. Mert nem kérdés, minden megvalósul. A meghívott alakok, helyek, színek és ízek mindegyike előbotorkál végül, sötétből vagy verőfényben, nagyjából egyre megy. Csak tudnék jól kérni, sóhajtott fel Joanna, csak lehetnék ez az indián, nézett fel a képről a gyerek. Joanna szerette volna megnyugtanni, hogy nincsen baj, higgye el, az lesz, illetve lesz az életének egy szelete, melyben csak a szélre kell figyeljen, és a lábát sokszor csiklandozza majd a fű. Az elnagyolt, egyszerű test, a hat ujj a krétaember jobb kezén mind valósággá válik, táltos lesz, gyerek, súgta a képbe Joanna, csak ne félj. Az meg felnézett, nagy könnyes szemében nem volt semmi, ami a fájdalmat ne ismerte volna, a lánynak pedig összeszorult a szíve, hogy akkor ezért az egész. Tekintete az alak tekintetére tévedt, a bőrszív egészen elszorította a homlokot, csak az erő sugárzott alatta, amivel előre nézett. Ne félj, suttogta a gyerek a képnek, és a hat ujj mindegyike mozgolódni kezdett, mint mikor hosszas zsibbadás után újra bizsergni kezd az ereiben a vér. Újra elindul az áramlás, a karokon át kúszik át a mellkasba, a szívhez, majd végigjárja a test valamennyi rejtett zugát. Joanna Maya nem is vette észre. Hogy közben a gyerek egyre halványabb lett, a kréta por az égből szitálhatott rá, olyan fehér lett a bőre, az arca. Csak a Hold, mosolyodott el Joanna Maya, ne félj, suttogta a gyerekeknek a képen, pedig addigra már alig volt benne élet. Az élet átköltözött a képbe, és a gyerek bármit kívánhatott, bármi lehetett, mint abban a versben, tűzoltó, katona, vadakat terelő juhász, és végre a lány már nem félt attól, hogy minek hívta ide, a földre, tudta, a gyerek maga választotta a halált. Éppen úgy, ahogy Goran, ahogy Asha Hootan, ahogy ő maga. Mindezt csupán a képért. Mert mindannyian elképzelték gyerekként valaki szebbet, valakit, akinek a kezén eggyel több ujjat rajzolt egy hirtelen mozdulat, egy olyat,

akinek a szeme nem fél. De az a gyerek végig kísértette az életet, kezében krétával figyelte, merről fúj a szél, merről süt rá a Hold, hogy még tisztább fényekben mutathassa meg önmagát.

24.

Mondta azt is, vigyázzak az ikonokkal. Begyűrűznek a mindennapokban, és helyet követelnek maguknak. A szentekre figyelni következménnyel jár, elköteleződés. Végiggondoltam-e, mire vállalkozom. De én akkor már biztos voltam abban, nem én választottam őket, hanem ők engem, és ha ellenkeznék, csak megnehezíteném a dolgom. Így is, úgy is ők győznek. A keleti kereszténység táblaképe, állt a jegyzetben. Megindító volt látni és belegondolni, hogy milyen fiatal volt még ekkor. Az ősképek Máriát ábrázolták, illetve a valódi szenteket, és ezért kellett ugyanolyannak lenniük később. Hogy hasonlítsanak az eredetire. Aztán ott volt, hogy az elkészült képet felszentelik, a hátoldalra pedig a szent neve kerül, mely kép így alkalmas az imádkozásra. Ettől egy kicsit elkedvetlenedtem, mert nem gondoltam végig, hol tudom felszenteltetni. Kell-e újra, ha csak restaurálásról van szó? A sajátomat mindenképp, de a Goranét? Ettől ingerült lettem. Végtelennek tűnő munkám újabb adalékot kapott, újabb heteket láttam magam előtt a bizonytalanságban. A lelki jelenségeknek áll szolgálatában, írta Goran, de azt húzta alá, hogy nem a látványból indul ki. A szemem most végigfuttattam az oldalon, balra lent a kép, amit ő skiccelt fel magának. A hermenia, a technikai eljárás és az ikonosztáz alatt vastag vonal húzódott. Akkor ezekre jobban kell figyelnem. Kétszer olvastam át az egészet, félhangosan ismételtetem is, mintha ima lenne, össze ne keverjem a sorrendet. A kis házban csönd honolt, azon gondolkoztam, vajon Goran is ide járt-e dolgozni. A nagyapja műterme alkalmas tér lehetett ehhez, elég tágas és fényes is volt, csak az a rengeteg portré és kellék nyugtalaníthatta az embert.

A szabadkai ház ajtaján taszítani sem kellett, nyitott kapukkal várt. A faragott faajtóból kiverték az üveget, fölötte timpanonszerű faragással díszítették, és abból indult meg a valahai üveg körül az akantuszlevélre emlékeztető másik famunka. A fények zavarba hoztak. Az udvar felől sugározhatott, délután volt, tehát a nyugati oldallal szemben állok, raktam össze fejben, mintha ettől bármi megfoghatóbbá vált volna. A jobbra eső falon is nagy fényesség várt, mely egy hirdetőtábla üvegfelületét sejtette, az verte vissza a belső udvar kapuján megtörő fényt. Vízszintes és ovális, párhuzamos és félköríves formák váltakoztak, könnyen felfedeztem a szét-tartást és az összefonódást a belső terekben. Ez volt az a ház, ahol Goran

annyi éven át dolgozott. A nagyapja fotóműhelyéből ide hozatta át a képeket, hogy aztán kezdjen valamit a múlttal. Persze maradt a faluban bőven, amit én találtam, a kis ház telis-tele volt velük. A falakon lévő portrékról sokáig nem bírtam levenni a szemem, eszembe jutott az otthoni fal, melyet teleaggattam a saját rokonaim képeivel, és azon töprengtem, a nagyszülők és a dédszülők büszke tekintetében vajon a magaméra ismerék-e valaha.

Képtelenségnek tűnt. Lehetetlen vállalkozásnak, hogy akár az árnyalatot, akár az arányát eltaláljam érzésnek, habitusnak. Már nem tett szomorúvá, csak hátradőltem, és néztem magam elé, hogy egy-egy mondatra, történetre redukálódik az élet. Gúzsba kötöttem magam azokkal a fotókkal, úgy feszítettek a falon, mint Jézus a kereszten. Néztem anyámat, lehetett kétéves, a feje fölött elhomályosodó karácsonyfa, sokáig azt hittem, a haja. De a mi családjunkban soha egyetlen lánynak sem engedték, hogy megnövezzék. Talán a nagyanyám bosszúja volt ez azért, mert az ő vaskos, tömött szőke fonatát le kellett vágni. Utána nem volt türelme megnövesztetni, pláne, hogy a hajhosszal együtt jött a másik rendszer, és a Passuth lányból huszonnégy óra alatt Perjés lett. Fiúsan rövidre nyírt és puha. A fonattal együtt odalett az ezüst étkészlet is. Dédnagyanyám a levendulaillatú monogramos zsebkendőiből az ezüstre pakolt egy marékka. Hátha szükség lesz rá, fordult az étkészletet markoló tenyér tulajdonosa felé. Ha gyöngyözne a homloka cipelés közben. Nehéz az ezüst, emelte el a kezét a monogramról. Olyan tagoltan beszélt, a mondatokat olyan manírosan és titokzatosan helyezte el, hogy a férfi egészen elbizonytalanodott, ez a burzoá kurva most gúnyolódik, vagy kedveskedik vele. Azér' mégse' arany, tette rá a kezét az N. M.-re, palástolva zavarát, és jelezve, hogy részéről az úgy le van zárva. A családban sem esett róla több szó, nem akarták, hogy arca legyen, neve, jegygyűrűje pláne semmi esetre. Ennek az alaknak nem lehet se felesége, se gyereke, se vasárnapi keményített damasztja az asztalon. Pláne nem ezüst étkészlete.

Így volt ez rendben. Mert Nagy Margit nem volt bosszúálló asszony, életében először és utoljára válaszolt ilyen hangon, azt a színt utána hiába keresték. Dédnagyapám közben már hét határon túl járt, Németországban ígértek neki menedéket, kérlete is sokáig a feleségét, Margitka, jöjjenek velem. Margitka, ott boldogok leszünk. Hajthatatlanok maradtak mindketten. Most azt is gondolom, ez kötötte össze őket, ez volt a vonzalom alapja. N. M. a P. M. helyett. Szásszor inkább, mint valami német csinadratta. A nők mellől így hullottak ki a férfiak, egyik sem bírta elviselni, hogy valaki megmondja, mit tegyen. Dirigáljon másnak. Inkább választotta Margitka a testvéreit, lett azok néma cselédje, és fizette a szobaárat, aztán a bérleti díjat a műhelyért. Korábban ő volt ott a nacsosasszony, most

az tűnt a legokosabbnak, ha a bátyja nevére írják, el ne vegyék tőlük azt is a P. miatt. A név kötelez, ezt megtanulta dédnagyanyám, a lánya pedig azt, hogy a névváltoztatás alakváltozással is jár, és neki soha a bűdös életben nem lesz már hosszú aranyhaja, se ezüstje.

Margitka némán tűrte a meghurcoltatást, amit a Baross Szövetség elnökének feleségeként kellett elviselnie. Úgy fogta fel, mint annak az árát, hogy végre egyedül lehet. És Margitka bőkezűen fizetett. A Szövetséget 1919-ben alapították a város kereskedői és iparosai, a Passuth fiú az elsők között lépett be. Nem járt ő minden vasárnap misére, éjjel sem kulcsolta imára kezét, de hitt abban, hogy első az üzlet, a kuncaftnak pedig a legjobb áru jár. És mindezt úgy lehet biztosítani, ha az áru keresztény kézből keresztény kézbe kerül. Nem mondták ki nyíltan, hogy a zsidóknak az áru körül semmi keresnivalójuk nincs, de egyszerűen nem nyitott ajtót a dédnagyapám, amikor kereskedelmis osztálytársa, Goldstein Hugó egy este bekopogott hozzá. Guba a gubával, dörmögte Margitkának a paplan alatt. Suba a subával. Margitka pedig imádkozni kezdett.

A bosszú tanulható. A fiziológiáját én nem értem, köze van a grapefruithoz, köze az egreshez, de azt mi csak úgy hívtuk, büszke. Nagymamát meglátta, aztán megszerette nagyapám, Margitka pedig onnantól, amikor csak tudta, összekulcsolta a kezét. Talán sokkal inkább azért, hogy azt a csendes fiút kapja fel a szél, vagy sodorja el a folyó. Mindegy, csak vigye. Mert mikor visszajött a városszéli gettóból, a lányán azt látta, az egyre többször szoritja össze a száját. Egy csík az egész. A szeme pedig felhős a dühtől. Ugyanaz a megvakulás, ugyanaz a felsőbbrendűség-tudat. Mint az apja, mikor a gubáról dörmögött. És Nagy Margit arra gondolt, Goldstein Hugótól egy élet kevés lesz, hogy bocsánatot kérjen. Visszamenőleg a férje és előre a lánya miatt, minden undok hangsúlyért, amivel ez a drága két ember azt próbálta palástolni, hogy őket bizony megcsalta az élet. Van harag, ami élehetlenné tesz, és Nagy Margit elővette a régi zsebkendőket, és elkezdte beléjük hímezni a P.-t és az M.-et.

25.

Asha Hootan imádott élni. Nem volt a földön még egy ember, aki olyan érzékiséggel fogadott mindent, amit a világ adott. Talán az volt a titka, hogy nem akart birtokolni semmit. Ha étellel kínálták, kóstolt, ha itallal, először beleszagolt a borba, és szeretett annyi nőt, amennyiről őszintén el tudta hinni, hogy neki szánta az ég. Amíg az étel készült, egyfolytában mesélt. A testről kezdtek el beszélgetni, miféle szavakat is lehet használni, melyek pontosak, vagy épp mitől lesz hamiskás egy-egy szó vagy kifejezés.

A szavak és mondatok eleinte hosszan figyelték egymást. Méregették, mint a matadorok az aréna bikáit, hogy vajon melyik mennyire lesz erős, melyik lesz, aki kiválasztja magát. Ők már tudták, a kiválasztottság sosem kívülről jön, azt a kiválasztott maga dönti el. Pontosan tudja, hogy ő lesz az az egyetlen, aki aznap a halált választja. Aki a megérkezés lesz, mely megérkezésben éppen csak kezdődik az élet, valami egészen más minőségű tánc, mint amit addig bármikor megélt. Így fogalmazta meg a mondatokat Asha is, és így kezdett el figyelni rá a nő is, csak még a szerepek voltak viszonylagosak. Senki sem tudta, melyikük fog összeroskadni, mi lesz kettejük között a súly, mely aztán mintegy utolsó döfésként hatol a testbe.

A férfi Kazahsztánról mesélt, ahol üzleti úton járt, és a vacsora egy pontján, már túl a borokon és a szaunán, kinyíltak a szárnyas ajtók, és meztelen nők vonultak be. Olyan karcsúak voltak, szinte gyermeki testük olyannyira formátlan és apró volt, hogy muszáj volt nézni, pedig Asha egyáltalán nem érzett semmi vágyat, csak a döbbenet csapkodta, mint egy dühös hullám, hogy vajon mit rejt az a sok lesütött tekintet. Mit ígértek nekik, és ezek a lányok vajon mit remélnék, hogy most bevonulnak, mint legyőzött seregek asszonyai, akiknek összes hatalmuk a tekintetükben van. Sok mindent lehetett kérni. Utasították is őket, de az egyetlen fegyver aztán a szemük maradt, melyből hiába ráncigálták a testet, nem tudtak kicsikarni őszinte odaadást. Ez a távolság volt az, ami megőrtjítette a férfiakat, mindegy, mennyi bort ittak, mekkorára tágultak ki testükben az erek, a legtöbb férfi ezeket a nőket nagyon és súlyosan meg akarta baszni. Hallani akarták a néma nyekkenést, amit a test kiad, ha már nem láthatják, nem hallhatják a valódi tekintetet, a valódi hangot, legalább azt az önkéntelent hadd. Abban is van egyfajta erő, gondolták, de ki soha nem mondta egy sem, arra nagyon figyeltek, ki hogy reagál a nőkre, és ilyen módon sokkal inkább egymással szeretkeztek, mint a nőkkel basztak. Sokkal több érzelm volt viszolygás volt bennük egymás iránt, a nők nem jelentettek semmit.

Asha Hootannak elvei voltak. Inkább a férfihiúság és büszkeség mozgatta, mint más, de ő úgy döntött, nőért vagy szerelemért nem fizet. Azt viszont érezte, hogy a kazahsztáni házigazda nem fog feltenni kérdéseket, ő az a fajta, aki utasít, és azt is a pusztá szemével teszi. Intett a lányoknak, kettő rögtön Asha mellé ült. A gőz kezdett fojtogatóvá válni, a lányok apró mellein hamar gyöngyözni kezdett az izzadság, a padokon ülő férfiak farka a törülköző alatt lassan merevedett. Emiatt még hangosabban nevettek, távolról zene szólt, Asha legalábbis utólag így emlékezett, és a szagok is megváltoztak a nőktől, hoztak magukkal pézsmá-, verbana- és bergamonillatot, amitől az amúgy is súlyos levegő kezdett elviselhetetlené válni. Csak test, gondolta Asha, mintha varázsigt mormolna, amely

lehetővé teszi, hogy a tüdejéből kiszellőzzenek az időközben szagokká sűrűsödött illatok. Csak a test, gondolta a lány is, az egyik, akit Asha mellé löktek, és ő ezzel meg is békélt, mert a szibériai sztyeppékhez képest még ez is sokkal, de sokkal jobb volt. Havonta egyszer jött a házba. Tudta, mit várnak tőle, mennyit fog majd kapni, ezt szerette ebben a munkában. A kiszámíthatóságot. Amikor a férfi fölé hajolt, és ő elkezdte szopni, az már jó volt. Amikor a férfi beléhatolt, és elkezdett benne mozogni, akkor már nem félt. Tudta, mikor ömlik a szájába a geci, tudta, el kell-e hajolnia, vagy éppen a mellét kell, hogy kínálja. Ezek a házigazda kuncsaftjai voltak, ő még annyira sem volt jelen, hogy legalább úgy beszélhessen róluk. A kuncsaft. Leszokott arról is, hogy a lányokkal megossa a gondolatait, hamar belátta, kár a szóért. Inkább kérte el az egyetemi előadások jegyzeteit, és azzal a szent hittel tanult éjt nappallá téve, hogy egyszer majd lesz olyan, hogy nem lesz a hónapban egy nap sem, ami kiszámítható. De elmúlt ez is. A megszokás elhidegíti az embert, és fél év múlva már nem volt nagy különbség a nyitott szemű vagy a tárt combú napok között. Tanult ebből is, abból is. Az életről azt, megvakul bele az ember, ha sokáig nézi, jobb nem gúvasztani a szemet, kinek mekkora fasza kerül be a szájba, nem gúvasztani, hogy mit hisz, mekkora az ő torka, és egyáltalán, a női üregek, a nyelőcső, a gyomor mekkora űrtartalmú váladékot képes befogadni.

Talán ezért ijedt meg. Mert Asha Hootan hosszas toporgás után azt kérte tőle, üljön le. Akkor már csak ketten voltak a szobában, a szomszédosakból hallani lehetett a többieket, de ő már megszokta az ilyen zajokat, olyan lett, mint a nyáresti zshivaj az utcán. Úgy képzelte, ilyen lehet a tengermorajlás is, de ez már túl szép volt, hogy igaz legyen. Abba inkább zaklatottságot képzelt, töréseket, legalább az apály és a dagály miatt. Aztán Asha kérdezgetni kezdte. Ez még rosszabb volt, a lány most már valóban rettegett, és a lesütött szeme alól igyekezett körbepillantani, mivel tudja megvédeni magát, ha kell.

Nagyon finom ez a bor, kezdte Asha, és poharat vett elő, töltött, majd felé tartotta. Igyál. Akkor nézett rá. Addig csupán a combokat figyelte, a törülköző alól kilátszó vaskosabb lábak erőt sugároztak, és erőt sugározóan szép volt a férfi lábfeje is. De amikor idáig jutott, újra és újra visszakarta a szemét, nem szabad, hogy szebbnek lássa, mint egy zöld, páncélos bogarat vagy egy éjjeli lepkét. Nem szabad, hogy bármit is gondoljon róla, nem szabad, hogy bármit is gondoljon magáról, miközben mesél. Mert Asha mesélni kezdett, hiszen ahhoz értett, a szavakhoz és a számokhoz, és zavarában abban bízott, ha eleget beszél, talán magától felöltözik a lány. Érezte, hogy valami nincs rendben, de soha nem volt még ilyen helyzetben, elképzelni sem tudta, mi megy benne végbe, mit

kellene tennie, hol tud, ha egyáltalán tud segíteni, hogy ez az egész helyzet ne legyen ennyire kínos.

Nem fázol? Próbálkozott, mire a lány a fejével intett, hogy nem, és hogy ezt alá is támassza, kicsit jobban széttárta a combjait, a kezeivel pedig az ágyon támaszkodott meg, a háta mögött. Ettől az egész test újra merő felkínálkozás lett, annyi torzulással, amit az elhangzó kérdések mégis alakítottak a lányon. Talán a könyökben vagy a csuklóban, Asha később sem tudta eldönteni, de érezte, valamelyik hajlatból árad a düh és a kétségbeesés, mint amikor kisállatot fog le az ember, és az a kezében verdes. Pedig a férfi hozzá sem ért. Sőt, az utolsó dolog lett volna életében, és az is csak kényszer miatt, de a lány mindebből csak az erőt érezte, ami felé, ellene irányul.

Asha most már semmit sem értett. Az értetlenség értetlenséget szül, ez volt a második mondat, a tételek fölé hajolva sokszor gondolta később, mint azt is, kitátani a száját vagy épp szorítani, ha bugyog a geci, sokkal egyszerűbb, mint megérteni bármely mondatot.

Abban legalább nincsen alany, sem állítmány. Csak tárgyak. Asha végül felcsapta az ajtót, hogy jelezze, tényleg nem akar semmit. Akkor kezdődött igazán a megaláztatás. Hogy őt nem kívánja, hogy ő még erre sem jó, és aztán a többi: hogy nem fogja megkapni a pénzét, pedig várják otthon is, mert ott még villany sincs, nemhogy gáz, és ne büntesse azzal, hogy nem teszi. Nem mondta ki. Hogy meg se duglak? Hogy nem basztrak meg? Asha most már elvesztette az önuralmát. Úgy érezte magát, mint egy ketrecbe zárt állat, akinek a kulcs a kezében, de hiába, mert ez egy álom, és az álomban a kulcsok nem nyitják ki a zárat, hiába tudja az eszével, hogy jó bele, kipróbálja, és fordul is benne. Mégse tudja kinyitni.

Joanna Maya ekkor állt fel az asztaltól. Asha pedig azzal a lendülettel felegyenesedett, nem is értette, honnan a mozdulat, honnan a reakcióidő, hiszen egészen belefeledkezett a mesélésbe. Joanna egy pillanatra azt érezte, ő most rögtön elmegy. Mert nem bírja a Papillon csipketerítőit, nem bírja a tonettaszalt, sem a tonettszékeket, most van az a pillanat, hogy el kell innen menni. De ahogy Asha felpattant, valami átbillent benne. Hirtelen megérezte önmaga kicsinységét, a lehetetlenséget mindabban, amiről a férfi mesélt, és kinézett a Papillon hatalmas ablakain. Ő már nem az a nő, aki féltékeny a múltra. Muszáj, hogy úgy döntsön, nem fél. Már benne jártak az őszen, odakint feltámadt, és úgy septe le a fákról a leveleket a szél, mintha abrosz ráncait simítaná ki tenyérrel. A simaságról pedig azok a viadalok jutottak eszébe, amelyekről Asha korábban beszélt, hogy biztosan van a világon olyan, hogy egyensúly. Amikor a torreádor először kanyarítja maga köré a selymet, és a bika sebei ellenére feléled, felhorgad benne a vágy,

hogy viszonozza a táncot, és a felkérés tényleg az utolsó, az a halálos, amibe ő bele akar halni. Ő dönti el, mikor, nem a torreador. Finoman érintik egymás testét. Az aréna néma, a lelátó egy visszafojtott lélegzet, mint a születés pillanatában, olyan elfogódottság uralkodik élők és holtakon. Férfiak. Sehol egy teremtetett nő. Joanna Maya legalábbis így képzelte. Hogy ez is játék. A torreador azt hiszi, övé az idő. De az idő senkié. A bikára mért szúrás előtti pillanat, az összenézés egy egész életre elég, hiszen a torreador utána újra és újra arra vágyik, hogy belenézessen a bika szemébe, hogy a halállal nézzen farkasszemet, és ugyanerre vágyik a bika is, a halállal akar szembenézni, bármilyen képtelenség. Ahogy szúr, abban már nincsen semmi. Se erőszak, se hatalom, se könnyörület, se gyöngédség. Minden egyszerre van benne, és mindezeket túl annyi minden, amire kevés egy élet is elmondani. A nők illata, ahogy szaggá sűrűsödik, a gőz és a pára, az erő, ami a selyemből sugárzik, és egy állatból előhossa a halál vágóját. Ellene mondván az ösztönnek. Ott nincs gyűlölet, nincs rettegés. Ott az a lány nem fél, hanem egyszerűen csak tételeket tanul, és sosem tudja meg, mennyi idő, míg kimossa magából ezt a jó pár hónapot, mire megtanulja megkülönböztetni egymástól az apályt és a dagályt a tengeren.

Kélemez Emese fotója

A pisztácia illatáról

Ha van még időm, és ki tudod várni ezt is,
hadd mondjam el: a héja roppant kesernyés,
nyelved ne érje külső nedveit; a mag viszont már
majdnem édes, nyálkásan válik el a hústól, roppant
mezőkön kell leszedni, hogy édesség vagy
pirított rágcsa váljék belőle –

a pisztáciának leginkább ahhoz hasonlít az illata,
hogy kurvára messze vagy, ha virágzik, ha érik,
több ezer kilométerről jelent az édes keserűség,
az értékről, mi egy-egy ágban rejlik,
mit nem törhetsz meg következménymentesen;
hosszan csetelsz, videót, képeket küldesz, a falvakból
kisereglenek, szednek a fejkendős asszonyok,
a legények bottal verik nekik, akár a diót nálunk, nekünk
a földnek is már más az illata, itt terem dió is,
ott nem teremhet pisztácia –

ha ki tudtad volna várni, elhoztam volna neked
több üvegcsében, hónapokra bontva,
az illat változását: a növényi izzadást
a baljósan csendes forróság alól,
desztillálnám a levélsimítás után az újra ráarakódó
sejtek illatát, a postás értetlenségét,
mikor képeslapot lát, a recepciós lányt, ahogy
furcsállva mondja, *borítékom* érkezett –

ha ki tudtam volna várni,
megfogalmazódhatott volna bennem,
hogy pontosan milyen az illata
– mert közel jártam, ez tagadhatatlan, láttam télen és virágban,
szedtem termését, láttam lehullani –,
de én rohantam már megint, rohantam hozzád
szembesülni azzal, hogy letörtük ágait –

kész szerencse, hogy van még idő,
a fákkal tudtommal minden rendben van,
a fejkendős nénik is vonulnak, kapálnak, szednek, épp mi kell,
és minden ág töretlenül kalimpál, ontják életük,
nem vág beléjük gép vagy fémcsavar;
e szikkadt tájakon mit is keresne, itt csupán
az pompázik és lövell több színben vissza fényt, miből
keserves ráfordítás árán válhat csak tökély.

Legyen Ön is valószínű!

A világ nem célszerű.
A célszerűség látszat.
Kapkod magadra vékony fátyladat,
a vágyat, akarattal sűrűsödj bele –
a többi létezőt majd így érzékeled,
a keresztezés, a becsapódás súlyosságából.

Menj a városba. A szabálytalan érintkezések hálózatában
keress magadnak konzisztenciát –
ha végig tudsz menni rajta többször úgy,
hogy összefügg a változás, az nagyszerű,
az lakható; szemed sarkából elrévedve megfigyelheted
a láthatatlan tárgyakat. Szilárdulsz.

Definíció: a valószínűség meghatározatlan,
mint minden jó fogalmunk. De mérhető:
adott elem együtthatója mindig
az állandóság és a rendszerszinten érvelhető alakulás
arányában, utólag megmondható; mindig, utólag.
Ez állapot: ez vagy, mint a világ – nem célszerű.

Metapillanat XIX.

XIX.

(Wagner, Hamburg)

Wagner nem ismerte a lomtalanítást
a zenében. sem a szeretkezést tavalyi szaloncukor-
zizegésben. a bemelegítés során áldozatul esett.
teremrendezés és előzenekar volt, mikor
a törzskönyvezetlen rezsim szaga lepert el mindent.
Wagner nem látta a szétfroccsenő luftballonok
táncát a szürkületi égen. sem a megkopasztott
karácsonyfát az erkélyen – a kölcsönlakásban
átvésztelt szilveszter után. keletkezik és kihal.
kihallhatnak mellőled bárkit, puha homállal párnázott
üveges szemekkel, ők. aki bújt, aki van – Wagner,
Hamburgban. az óceánjárón körömfeketényi piszok
a kalapja innen. mint egy mobilgát,
amit percekben belül lebontanak a térképről, fél.
elrendelték a teljes hírzárlatot.

XIX.

(kontra Wagner)

ha Wagner bort iszik, pisztáciát pucol
hozzá, magentáspozsgái fénylenek. nem
sejti, egy síugrósáncszerű ok megdobja életét.
minden békebeli *plüss*. amit érez, a kottapapírba
rejtett nyomkövető képtelen. hiába, ha postáját
átjárja a grafomán akarat. a hall közepére borult
mozdulataid mossa fel. ez az az epizód, mikor
megtagad s könnyű célpont leszel. a hold ma túl

kerek – de fedezi körvonalait egy emelet.
az arc gimnasztikája, ha egy szót kibök, majd elharap
lemorzsolva izmait, s az idomított szemek
higgadtan nézik végig, ezt. horpadások az ártér
roncsain. a zárkózott, beporosodott tulipánfejek.
beásod a füled az avarba. a mederből ágaskodó
szomorúfűz bálányi szemetet szortíroz –
a legszebb harmónia.
kozmopolita, mint egy kemping.

Kélemen Emese fotója

Agyagfigurák

Horizontot rövidítő magaslattá rendeződnek össze
kavargó emlékbuckák és ismerős illatú porhüvelyek.
Homokszemeik összeégnek, árnyképeket sodorva
Felismerhetővé tesznek korábban nem látott tájakat,
majd arcot adnak a többi gondolkodónak körülötted:

ezeknek a képzelgőknek. Unalommal eltelve nézed őket,
múltad nyirkos nedveivel, örökölt hitetlenséged szárazával
keveredve agyagfigurákká lényegülnek át. Hiányosak,
gazdátlanok, füleik térképén törik a hang, kirajzik össze-
érő szájszéleiken az élet. Egymásra nyíló fekete lyukak.

In memoriam Glaukóma

Áfra János *Glaukóma* című művének fenomenológiai-pszichológiai interpretációja

„Milyen / megkésve értjük meg,
hogy a / szemek homálya
pontosabb lebet / a lámpafénynél,
és milyen / későn látjuk meg a világ /
örökös térdreoskadását.”

Ha nem kerüli el figyelmünket Borbély Szilárd mesekezdetekre emlékeztető előszava („Éljen egykor egy herceg. Legyen a neve Glaukóma”), akkor azonnal megváltozik a betegséggel mint köznévvvel szemben támasztott elvárásunk, és a címet nemcsak egy tünetegyüttessel fogjuk immár azonosítani, hanem egy szereplővel is, „akit Glaukómának neveztek”. Glaukóma Énje merő potencialitás, az ártatlanság állapotában vált ki az anya-gyermek duálunio óseredeti, óceáni egységéből (ha létezik egyáltalán ilyesmi).¹ De sorsa és a környezet kiszámíthatatlan rezdülései megrázó események tömkelegével bombázzák már a kezdetek kezdetén az édeni egységélményből világba vetett testet és lelket: „egy koszos szülőasztalon, / ott fekszünk: én, meg a / fiam” (*És aki lett*), „infúzióval pumpálták bele a túléléshez szükséges anyagot” (*Téjút*) – emlékszik vissza az anya, s bizonyítja egy orvosi jelentés, amit a racionalitás és a tiszta objektivitás hideg fényével írtak meg: „felvételtkor készített UH-vizsgálat 16 mm-es / pylorus átmérőt igazolt [...] 6 hét múlva sebészeti kontroll-vizsgálat javasolt” (*Epikrizis*).

¹ Freud ugyan nem zárja ki az óceáni egységélmény lehetőségét, de végül mégis rendkívül szkeptikus hangnemben érkezik róla a *Rossz közérzet a kultúrában* (1982) című művében. Nem primer érzésnek, hanem inkább intellektuális belátásnak tekinti az óceáni érzést (FREUD 1982; 330). Margaret Mahler pedig leírja egy kislány esetét, aki megfelelő „tükröző vonatkoztatási keret” hiányában hajlamos volt a „szimbiotikus egybeolvadás” állapotába sodródni, mely tulajdonképpen egy szubjektív belső élmény a gyermekben, egyfajta feloldódás a lelki nemléttben – az elszemélytelenedés egy bizonyos formája (MITCHELL és BLACK 2000; 72).

Glaukóma lemondott önnön létének uralmáról, életerejének abbéli formájáról, mely a vággyal vagy az életösztönnel azonos. Látszólag nagy árat fizetett érte; hiszen az életét adta, de valójában semmit sem veszített el, mert azt megtartani nem akarta. Elmúlásának aktusával – az olykor elviselhetetlennek tűnő, halállal határos – emocionális kötődéseit, a ragaszkodást és egyéb mindennapi viszonyait az önként eloldódás váltotta fel. Ilyenkor nyugtalanító kérdésekre keressük a választ: vajon miért? Milyen viszonyok között? Mivé lett ő, aki fényt kapott egy olyan világból, mely a szem organikus romlásához vezetett. A szem az egyik legfontosabb szimbólumok egyike valamennyi kultúrában, számtalan mítosz és idióma lengi körül. A látás vagy a tekintet metaforikus *fenoménjéről* irodalmi, teológiai és lélektani művek szólnak; a tekintet misztifikáló, démonizáló, eltárgyasító és erőszakos, vagy éppen felelősségteljes aktusáról filozófusok fejtik ki az etika és a társadalomlélektan számára is irányadó és alkalmazható észrevételeiket, ebből a szempontból a kötet egy újabb költői példája a *látás* és *láthatóság* dilemmájának.²

A költemények különlegességéhez hozzátartozik, hogy Áfra János a könyvben szereplő *mások* tekintetén és hangján keresztül fogalmazza meg Glaukóma identitását abban a teremtői jelenlétben, amelyben újjászervezi az emlékek elasztikus szövetét. A kötetben kifejeződik a külső megfigyelő iránti folyamatos vágy, és ez azt az érzést kelti, mintha az aktuális elbeszélő maga is tudná, milyen lehet Glaukómának lenni, miközben „csak” arról értesülünk, hogy milyen lehet az elbeszélőnek lenni Glaukóma társaságában, aki olykor saját maga által szemlélt önmaga egyes szám harmadik személyben megszólalva. A költői én olyan közel kerül a melankóliához, a kétségbeeséshez és az örülethez, hogy önmagát is objektumként kezeli; ezért saját életét is olyan esetlegesnek tartja, mint a leszakított virágét.³

² „A szemet elsősorban nem a látás érzékszerveként ragadjuk meg, hanem a tekintet alapjaként. [...] A Másik tárgy-tekintete” Sartre szerint egy önmagamtól elidegenített világba, a „látva-lenni” világába hajít (SARTRE 2006; 319, 325). Sartre egy konkrét filozófiai példája a látás és láthatóság s az alteritás dilemmájának. A fenomenológiai-pszichológiai szempontjából pedig R. D. Laingra gondolhatunk, aki Sartre tekintet metaforáját és Kierkegaard kétségbeesés kategóriáját rendszeresen használja leegyszerűsített értelemben a skizofrén betegek élményvilágának leírása érdekében.

³ Az elszemélytelenedés (depersonalizáció) – melyben az alany elszakad saját szellemi és testi folyamataitól – nem csupán a kortárs lélektan és fenomenológia szempontjából aktuális dilemma, hanem már Kierkegaard naplójában is felfedezhetünk olyan beszámolókat, amelyek összefüggésbe hozhatók ezzel a kategóriával. Kierkegaard 1849-ben íródott naplóbejegyzését idézi Podmore (2011; 59), amelyben a koppenhágai melankolikus filozófus saját életének esetlegességét összeméri egy szál virág kiszolgáltatottságával.

A kötet egy homályos élményáram, ha úgy tetszik, egyfajta „Glaukóma-élmény”, mely a testen és az elmén keresztül kutatja, szomjazza azt a személyközi találkozást, amelyben a másikat (részlegesen) átélve önmagunkat is átélhetjük; illetve maga az önreflexió is mások (szülők, barátok, szerelmek, ismeretlenek) pillantásán keresztül zajlik. Szükségünk van tehát személyközi találkozásra és mások tekintetére identitásunk kialakítása és megtartása érdekében. Szükségünk lehet a másik pillantására és értelmezéseire abból a célból, hogy önmagunkat megteremthessük, Énünkkel kapcsolatban maradhassunk, és hogy ne tévedjünk el az introspekción – néhol örületbe kergető – tévútjain. De az önmegismerés folyamata néha maga a téboly – hiszen gyakran úgy működik, hogy azon gondolkodunk, mások vajon hogyan is látnak bennünket; így a másik rólunk alkotott képét belsővé tesszük (introjektáljuk), mely viszont többé-kevésbé mégis csak a saját konstrukciónk. Az önmagát vizsgáló tudat képzelete nem áll meg ennél a pontnál, hiszen mi magunk is egy „tekintet vagyunk” a többi között, így a másokról alkotott képeinket és affekcióinkat a világba és a másikra vetítjük rá (projektáljuk), ahogy egy lámpás egy sötét barlangba veti fényét.⁴ A tekintetek egymásba fonódása, illetve ennek hiánya a kötet egyik központi motívuma, s a találkozások megszokott szélsőségében időnként a félreértés zászlaja lobog észrevétlenül.

Hiszen Glaukóma is „csak az, aminek éppen látszik”. Az, aki éppen játszik az óvoda végében, fát hoz a tűzre és szeretkezik a zuhanyzó párájában, aki éppen pusztit kap ebéd után és majd’ összeszorul a gyomra. Igen, ő, ahogyan éppen könyörög, hogy ne hagyják el, még ne, aki ordítva kérte, hogy nézzenek a szemébe! Glaukóma *aktuális Énje* annak fényében mutatkozik meg, hogy éppen kivel találkozik, és viselkedését tovább-

⁴ A projekció és introjekció kategóriái számtalan pszichoanalitikus elméletben tetten érhetők. A projekció fogalmát Freud vezette be, nézete szerint a nem kívánt késztetéseket, ingereket másokban véljük felfedezni. Melanie Klein szerint nem csupán egyszerű késztetések vetülnek ki, hanem bonyolultabb élmények, vagy akár a „rossz énünk” is egy másik személyben válnak megpillanthatóvá dramatizált formában. Wilfred Bion pedig a projektív azonosulás és az empátia (az érzelmi rezonancia) összefüggéseit vizsgálta, arra volt kíváncsi, hogyan reagál a terapeuta belső világa a páciens projekcióira (MITCHELL és BLACK 2000; 138–143). Az introjekció (a belső képek és kapcsolati minták) problémája szintén kimeríthetetlen. Az énszichológia és a tárgykapcsolat-elméletek számos modellel magyarázzák, hogy hogyan és milyen módon zajlódhat a gondozó belső képének és az alapvető kapcsolati mintáknak a kialakulása a csecsemőfejlődés közben. Az identitásszerveződés tragikus példjaként álljon itt egy személyes beszámoló Donald Winnicottól: „olyan eltérés volt köztem és az anyám fia között, hogy gyakran nem éreztem magamat többnek, mint egy ruhaszárítónak, amelyre ő kitergethette az illúzióit” (idézi MITCHELL és BLACK 2000; 173).

bi összetevők befolyásolják: környezete, hangulata, testi-lelki állapota, a másikkal való viszonya és a másik hozzá való viszonyulása, érzése, diszpozíciója. A különböző terekből és időkből érkező elbeszélői élmények Glaukóma *központi Énjét* célozzák meg, de valójában nem is beszélhetünk az Én centrumáról az ő esetében. Az élmény-töredékek nem állnak össze egy térbeli és időbeli koherenciával rendelkező autentikus Énné, hanem az élményfoszlányok magát az Ént is darabokra tépik a teremtő, építő hatás helyett. Az Én töredékeiből életre keltett *személy* (vagy átmeneti Énkép) így állandóan arcának, jellemének torzulásával szembesül. A traumatikus események előrevetítik szomorú sorsát, az elbeszélők szépen lassan szövik bele a szóban forgó személy narratív történetébe a meg nem értettség tragédiáját. Halála azt sugallja az olvasónak, hogy Glaukóma „igazi” Énjét nem hagyták szóhoz jutni, nem biztosították a kiteljesedéshez és kibontakozáshoz szükséges teret. Bizonyos értelemben mindannyian kerülő úton – a gondozók majd mások tekintetén keresztül – jutunk el az önismeret forrásához és egy integrált Énkép felépítéséhez. Ennek előfeltétele azonban egy a világba vetülésre vágyakozó kreatív potenciál (egy „láthatatlan fényforrás”), mely ott fészkel a lélek mélyén és befogadásra, igazolásra, a kibontakozás otthonos terére vágyik.⁵ Glaukóma *Énje* azonban a kibontakozás helyett a mindennapi élet áldozatává vált, széttöredezettsége és megsemmisülése a folyamatos perspektíaváltások szaggatottságában fejt ki zavaró hatását az olvasóra. A Glaukóma-élmény egy olyan szorongató létállapotot mutat be, melyben környezetünk és mások „látó” szeme nemcsak identitásunk megteremtéséhez járulhat hozzá, hanem annak dekonstruálásához, eltorzításához, széttöredezettségéhez is vezethet: „más emberek tekintete dönti el létezésünket” (*Megkerült vonzás*). Vajon a mélyen traumatizált – az öngyilkosság szélére sodródott – szubjektum számára van-e még lehetőség az önteremtésre vagy végleg meghíúsult törekvés, hogy hozzáférjünk önmagunkhoz; énjünk kreatív és autentikus (kibontakozásra képes) magvához?

⁵ Donald W. Winnicott terápiai megfigyelései szerint még a szorongástól, büntudattól vagy az elszemélytelenedés súlyos zavaraitól szenvedő páciensekben is létezik rejtetten valamiféle (a gyermekkorra jellemző) kreatív potenciál, amely azonban csak a megfelelő „megtartó környezet” kereteiben tudna kibontakozni. Winnicott mély empátiáról tesz tanúbizonyságot, amikor a melankólia zsákutcáiba került páciensekről ír: „Mondhatjuk, súlyos esetben minden, ami valóságos, minden, ami fontos, minden, ami személyes, eredeti és kreatív rejtett marad, létezésüknek nincs észrevehető jegye. Ennyire extrém esetben az egyén gyakorlatilag nem bánja, él-e, hal-e. Még az öngyilkosság is alig fontos, amikor ez a helyzet erősen beépült az egyénbe, és még az egyén maga sincs tudatában annak, mit veszíthetett vagy mi veszített vagy mi hiányzik neki” (WINNICOTT 1999; 68).

Van-e egyáltalán ilyen belső autentikus mag lelkünk mélyén vagy csupán a környezeti hatások, traumák hullámverésétől szenvedünk egy életen át? Nyitott kérdések ezek, melyekre számtalan pozitív és negatív válasz adható a filozófia és a lélektan paradigmáiban. A Glaukóma-élmény, a hályog a főhős és a mások tekintetén egy *gyógyítóért* vagy egy spontán – akár csodaszámba menő – *gyógyulásért* kiált. Ki legyen a gyógyító? A tudattalan kompenzáló funkciója és egyéb lélektani kategóriák talán már nem is alkalmasak Glaukóma széttöredezett identitásának helyreállítására. A kulcs talán egy megértő, befogadó *tekintet* lehet, (lehetett volna) – egy *sérült gyógyító*, aki érzi, amit beteg érez –, mely nem dekonstruálja és traumatizálja tovább Glaukóma Énjét, hanem befogadó pillantásával osztozik fájdalmaiban; egy empatikus pillantás lehet a kulcs, mely kiszakítja az öngyilkosság szélén álló traumatikus élmények kínjai közt szenvedő Ént a környezeti csapások sodrásából. De továbbra is nyitott kérdésként adódik, hogy válhat-e egy emberi-személyes tekintet olyan „mindent látóvá” és „mindent elfogadóvá”, mint egy isteni transzcendens tekintet, vagy a személyközi empátia csupán fájdalomcsillapítóként szolgál a kiszámíthatatlan lét zivatarában.

Létezik-e egyáltalán valahol az a változatlan lényeggel rendelkező örökkévaló és igazságos, mindenható és mindentudó kegyelmes tekintet, mely képmására teremtett minket? Meginoghat-e az elme és a szív, amikor „Isten, a gépiró egy gombot félrenyom” (*Bizonyos képletek*)? Hát persze: „a »jó Isten minden bűnt / megbocsájt, ha őszinte megbánással kérjük«, / keresztfiam elhitte és akkor persze még én is [...] ugye, Uram?, teremts csak, élvezd, ahogy / elvérzel belénk, de mikor többet nem tűnik fel / a dobogás, majd tudd, hogy nem vagy / otthon” (*Nem tétel*). Újra és újra csak megrendül a gondviselésbe vetett hitünk, ahelyett, hogy elfogadnánk Isten tökéletlenségét, és azzal együtt bízánk magunkat rá akár az öngyilkossággal karöltve is. De nem az Istenben és az életben, hanem „a bomlásban keressük a megoldóképletet, / hogy mi végre a születés / és a nemlét mihez vezet” (*Elzárt nézés*). Nincs tehát tétje ennek az undort keltő és némelykor gyönyörködtető romlandóságnak, ahol „az idő is / csak hulladék” (*Illat bontásban*), s állítólag az örökkévalóság szám szerint tovahaladó képmása.

A kötetben számtalanszor visszatérő elemként szerepelnek a lételmélet, a metafizikai szférát vagy csak egyszerűen a mindennapi élet partikularitását megragadni kívánó finom filozófiai felütések, melyek egy karakterisztikus stílus fontos szegmenseként lehetővé teszik a költő kézjegyének (későbbi) felismerhetőségét. A kötet kezdő hangjának folytatólagos hangulatárnyalatai azonos hangulatérzéssé olvadnak össze. A hangulatnak kellemetlenül ismerős, nyugtalanító, jelentéstelen, hűvös és otthontalan,

nyomaszó és mégis hangulatos, komor és nagyon szomorú világába csöppenünk, ahol „a létezésnek a fájdalom a mása” (*Körhöz képest*), ahol „az érzékenység és a brutalitás édes- / testvérek” (*A türelem kóma*), ahol a szerelem mégis minden hazugsága, fájdalma és ízléses naturalisztikussága ellenére megőrzi szenvedélyességének szépségét: „a szeretet bonyolult dolog, / mi csak egy csomó voltunk rajta, megremegtem / a keze alatt, mikor szétkente hátamon / a masszázsolajat” (*Zárlat*).

Áfra János a létezés mint valóság megismerésének lehetetlenségéről, a szemünk, a látásunk és tekintetünk romlottságáról és folyamatos romlásáról is beszél, a „zöldhályog” – a szellemi vakság, az érdektelen mellénézés, a másik énjének negációja, vagy csupán érdekorientált affirmációja – nem csupán személyes dráma, hanem egyben mindennapi létprobléma is, amely az egymás iránt vállalt feltétel nélküli felelősségérzetünk teljes hiányával és/vagy elégtelenségével függ össze.

Irodalom

- FREUD, Sigmund: *Rossz közérzet a kultúrában*. Ford. Linczényi Adorján. In: *Sigmund Freud esszék*. Gondolat, Budapest, 1982
- FREUD, Sigmund: *A halálösztön és az életösztönök*. Ford. Kovács Vilma. Belső Egészség, Budapest, 2011
- LAING, R. D.: *Az élmény politikája – Az édenkert madara*. Ford. Árok szállás Zoltán. KönyvFakasztó, Budapest, 2007
- MITCHELL, S. A.–BLACK, M. J.: *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Animula, Budapest, 2000
- PODMORE, Simon D.: *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*. Indiana University Press, Bloomington, 2011
- POLIDORI, Fabio: *A végtelen másik. Lévinas-színterek*. In: *Világosság*, 2007/1. 9–24.
- SARTRE, Jean-Paul: *A lét és a semmi*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2006
- STERN, D. N.: *A jelen pillanat – Mikroanalízis a pszichoterápiában*. Ford. Büti Etelka, Animula, 2004
- VERMES Katalin: *Leírás vagy előírás? A testi szenzibilitás etikai üzenete Merleau-Ponty és Levinas filozófiájában*. In: *Világosság*, 2003/5–6. 109–116.
- WINNICOTT, D. W.: *Játszás és valóság*, Animula, Budapest, 1999
- YALOM, Irvin D.: *A terápia ajándéka*. Ford. Zsuppán András. Park, Budapest, 2013

Egy könyvhagyaték élete

Harkai Imre nevét gyakran hallottam gyermekkoromban, hiszen édesanyám együtt dolgozott vele, és mindig elismeréssel beszélt róla, tudásáról, kulturáltságáról, higgadságáról. Vele talán sohasem beszéltem személyesen, de emlékszem arra a jelenetre, amikor feleségével kerékpároztak a tóparton, és nem mertem köszönni nekik. Megrendített az építész halála, s átéreztem, mennyire hiányzik az embereknek Harkai Imre.

Azóta munkám során számtalanszor találkozom a nevével, a legváratlanabb pillanatokban. Most jövök rá, mennyi mindent mozgatott meg Topolyán és környékén. Tett, alapított, rekonstruált, megőrzött, előterjesztett, elintézt, javasolt, restauráltatott, összeállított, harcolt, szerkesztett – ezeket az igéket használják vele kapcsolatban, és ezt bizonyítják a dokumentumok is. És valóban, amerre csak járok, sok helyütt az ő keze nyoma található, a kezdeményezései, építészeti munkái, fölújításai, fölmenőinek mindennapi tárgyai.

Személyesen már csak a könyvhagyatékával ismerkedhetek nap mint nap. 2005-ben szembesültem először ezzel az anyaggal, amikor még egyetemistaként meghívtak, mondjam el Harkai Imre kedvencét, Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* című versét a Topolyai Múzeumban azon a rendezvényen, amelyen Harkai Vass Éva átadta az intézménynek a könyvhagyatékot. Akkor nem is gondoltam, hogy egyszer én fogom fölügyelni ezt a könyvgyűjteményt.

Harkai Imre búcsúlevelében meghagyta, hogy kutatása és a könyvtára a Topolyai Múzeumé legyen. Felesége teljesítette a kérését, és férje könyvtárát a múzeumnak adományozta. Ex librist készítetett, amely egy függő-ónt ábrázol Harkai Imre nevével, és ezt a pecsétet ütötte bele mindegyik könyvbe. Majd bibliográfiát állított össze a közel hétszáz kiadványról, és azzal a rendszerezéssel, ahogyan otthon álltak a könyvek, átadta a múze-

umnak a könyvhagyatékot. Csípe Tímea dolgozott akkor a Topolyai Múzeumban, s pályázatot nyújtottak be szekrények vásárlására, amelyekben elhelyezhetnék a kiadványokat. 2005 májusára, a múzeumok nemzetközi világnapjára állt össze minden, és átadhatták a gyűjteményt rendeltetésének. A könyveket Harkai Imre középiskolás korában kezdte gyűjteni. Belgrádi egyetemistaként sok szerb nyelvű kötetet vásárolt a fővárosban, majd folyóiratokat járatott, és utazásai során is gyarapította az állományt.

2013 nyarán ismerkedtem meg Fülöp Tiffanyval, a Szegedi Tudományegyetem informatikus-könyvtáros szakos hallgatójával. Elmondtam neki, hogy a múzeumban van egy szakkönyvtár, amely Harkai Imre tulajdonában volt, és katalogizációra vár. Így találta meg a munkalehetőség a gazdáját.

Fülöp Tiffany 2013 őszén kezdte el katalogizálni a könyvhagyatékot. Mindennap bejár a múzeumba, és fáradhatatlanul dolgozza fel az anyagot. Segíti a könyvtár funkcióba állítását, miközben neki is jól jön ez a munka, hiszen a gyakorlatban is kipróbálja az egyetemen tanultakat, ráadásul szakdolgozatának ezt a témát választotta.

A hagyomány a korszerűség pillére

2004 áprilisában – mert akkor mindenáron el szerettem volna búcsúzni Harkai Imrétől, a műemlékvédőtől, az építőművésztől – kiállítással emlékezünk meg róla. Az építész-művész alkotását évtizedek múltán továbbgondolhatják, alakíthatják, az építésznek már csak ez a sorsa, valamennyi művész közül neki kell leginkább számolnia a kötöttségekkel. Az építőművész kizárólag a maga kedvére éppenséggel nem építhet házat, még egy szoborfülke kivitelezéséhez is engedély kell. Rajzolgathat, tervezgethet magának, az viszont végképp nem jut el a befogadóhoz. Az építőművész nem lehet magányos farkas. Azt is megélheti, hogy még életében kicserélik a nyílászárókat, elfalazzák a hallt, mert a használnak úgy hasznosabb. Még szerencséje van, ha valakit megkérnek, hogy gondolja már tovább a meglévő épületet. Harkai Imre maga is ilyen továbbgondoló művész volt, munkásságának nem elhanyagolható része a műemlékvédelem. Tíz évvel ezelőtt lehetőségem volt elmondani, mit tartok lényegesnek Harkai Imre munkásságában. Olyan építész volt, akinek valamennyi tevékenysége kiegészítette egymást. Meggyőződésem, hogy az elméleti szakembert, a műemlékvédőt leginkább az sarkallta, hogy olyan új épületeket tervezzen, amelyek eleget tesznek majd a 21. század kihívásainak. Munkásságának jelentős hányada arra a korszakra esett, amikor a mi térségünkben is kereste az építészet önmagát: a sokféle modern irányzat közül melyik az, amelyik funkcionálisan és esztétikai szempontok alapján is megfelel a mi térségünknek.

Tíz év elmúltával, amikor ismét Harkai Imrere emlékezünk, szakmai barátságunknak három részletére szeretnék rávilágítani.

Ahogy elkezdődött

A nyolcvanas években jól működő filmes műhely volt mifelénk. Siflis Zoltán és Dudás Károly több néprajzi, kvázi szociográfiai filmet is forgatott ebben az időben. Az egyik filmjükhöz, a címére már nem emlékszem, én mondtam a bevezető szöveget. Egy magányos tanya – a hagyományos tanya valamennyi felismerhető jegyével – utolsó lakójáról szólt a film, és a társadalmilag lecsúszott emberről, akiről még azt sem mondhatjuk el, kereste önmagát. Az idős ember sztoikus nyugalommal várta, hogy majd csak elmúlik az élete, az időt egy-egy „fityók pálinkáva” sürgette. Ezen a vetítésen találkoztunk. Én ismertem már Imre néprajzi tanulmányait, ő olvasta az én szövegeimet. Ekkor merült fel, hogy a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum könyv alakban is megjelentetné ezeket a tanulmányokat. A könyv *Vajdaság népi építésze* címen jelent meg. Akkortájt felgyorsultak a társadalmi események, a nyolcvanas évek legvégén megalakult a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, a vajdasági magyarok első vertikális szervezete. A társaságban szakmai szakosztályok is alakultak, a vajdasági népélettel foglalkozók két pillanat alatt megegyeztek abban, hogy a JMMT-n belül megalakítják a néprajzi szakosztályt. Harkai Imre, Silling István és jómagam kissé rebellis szellemiségűek voltunk, mi valahogy egyenlőbbek akartunk lenni a sok szakmai szervezet között. A kilencvenes évek legelején Bácskerteszen a JMMT szakosztályaként felvettük Kiss Lajos kiváló zenetudósunk nevét.

A néprajzi szakosztály

Bácskerteszen éppen lakodalom volt, miközben a társaság lehetséges munkájáról beszélgettünk, figyeltük a menettáncot. Akkor a nász nép még végigtáncolta a falut, az örömanya egy almával ropta a frisset, miközben vigyázott az almára, melyet a kezében tartott, hogy ne egyék meg a lagzinézők. Az alma természetesen elfogyott, mire a templomba értek. Mire az ifjú pár megfogadta, hogy holtukig kitartanak egymás mellett jóban-rosszban, a társaság tagjai is közös nevezőre jutottak. Ilyen háttérrel fogadták el a munkaprogramjukat a vajdasági magyar néprajzosok: az évi két szakmai tanácskozást, a zentai karácsonyi kiállítást, valamint a szakmai elismerések kiosztását. Már négyen voltunk, mert a társaság további irányításába bekapcsolódott Nagyabonyi Ágnes is, akivel sikerült egy húrton pendülni. A következő tíz évben, aki csak a népélet kutatásával foglalkozott, csatlakozott hozzánk.

A folytatás

Bizony cudar volt. Elkezdődött térségünkben a polgárháború. Abban a cudar világban voltunk munkásságunk csúcán, s valamennyien szorgalmasan írogattuk tanulmányainkat, az egyetemen tudományos fokozatot szereztünk. Szentül hittünk abban, hogy az addig a magyar tudományos életben oly ismeretlennek tűnő népeletnek egyre több szegmensét tárjuk majd fel közösen, céltudatosan. A kilencvenes évektől egyre több fontos tanulmánykötet jelent meg. Néhány alapmű is, közöttük Harkai Imrének a magyar házrendszerekről szóló monográfiája. Természetesen a társaságban mindenki a saját képzettsége, szakmai irányultsága alapján művelte a tudományt. Ebben a korszakban Harkai Imrét leginkább a rendszer elmélete érdekelte, s ennek az eredményeit használta fel a Kárpát-medencében található falusi lakóházak rendszerezésekor. Tette ezt akkor, amikor a magyar szaktudomány újragondolta Bátky Zsigmond pozitivistá elméletét a magyar háztípusokról. Gunda Béla újabb típussal bővítette a rendszert, Balassa M. Iván a középkori gyökereit pontosította, Barabás Jenő nagyszabású monográfiájában pedig összegezte mindazokat az eredményeket, melyeket az építészek és néprajzosok a 20. század utolsó harmadáig fontosnak tartottak megfigyelni. Ebben a rendszerben készült el Harkai Imre friss, gondolatébresztő, elsősorban építészeti szempontokat érvényesítő értekezése a házrendszerekről. Az elképzelését lelkesen ünnepezték, de a nagy összefoglaló monográfiában, a *Magyar Néprajzban* nem találjuk bibliográfiai egységként. A fejezetíró valószínűleg nem kívánt belebonyolódni a többnyire csupán építészeti szempontból értékelhető rendszerelméletbe. A *Magyar Néprajz* elkészültekor az anyagi kultúra vizsgálatában még döntően a történelmi kitekintés volt a meghatározó. A népeletet többé-kevésbé térben és időben vizsgálta. A legújabb kor vívmányaival a néprajztudomány nemigen tud mit kezdeni, a jelenségek értelmezését az újabb tudományban, az antropológiában véli felfedezni.

A településrendszerről

A tanyák

Harkai Imre munkásságának meghatározója volt, hogy mérnökként gondolkodott a hagyományról. A tanyák felmérése, ahogy ő fogalmazott, játéknak indult. Ebből a nemes játékból készült el a topolyai tanyavilágról szóló tanulmány, majd az összefoglaló a *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszába*. Meggyőződésem, hogy a tanyák esetében sem kizárólag a történetiség izgatta, hanem az, hogy a régi jó településformát, ahol a lakóhely

és munkahely lényegében egy helyre összpontosult, hogyan lehet korszerűsíteni: a hagyományost összeegyeztetni a 20. század utolsó harmadának követelményeivel. Az igazsághoz tartozik, hogy amikor a topolyai és a kishegyesi határban tanyarombolás zajlott a tagosítás örve alatt, akkor Harkai Imre a gunarasi főút közelébe korszerű farmokat tervezett, nem szállásokat vagy tanyákat: mert abban az időben hatóságilag tilos volt az új tanyák építése. Építésként, településtervezőként hittet vallotta, hogy bűn megszüntetni ezt a több évszázados életformát, mely végeredményben Bácska gazdasági erejének meghatározója volt, a mezőgazdaság megújulásának a lehetőségét épp az általa tervezett farmtanyákban látta. A farmokon természetes volt a korszerű lakóház, a gazdasági épületek: az istálló, a korszerű mezőgazdasági gépek fészerei, a gabonát is már toronyban őrzik ezeken a birtokokon. A hagyományos tanyából néhány alapvető dolgot természetesen megőrzött. A szórványjellegét, a lazán zárt udvareltrendezést, a farmhoz tartozó legelőt a korszerű itatóval. Ez a három elem az, amely meghatározza a tanyákat.

A kétbeltelkes-kertes települések

Topolya településtörténetével foglalkozva akarva-akaratlanul rátalált a másik megosztott településformára, a kertes településre, a szerűskertekre. A bácskai szálláskertes településekről nem tudott a szaktudomány. A jugoszláv településtudomány megkerülte a megosztottság problémakörét, Branislav Kojić nagyszabású összefoglalójában nem tárgyalja a kertes településeket, pedig a múlt század ötvenes éveiben Dél-Bánátban, ott, ahol a hera nevű szerb etnikai csoport falvai találhatóak, Fehértemplom környékén, még volt ilyen település. Az újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Intézet dokumentációjában Nada Vuletić terepbejáró naplóiban találunk rá utalásokat. Engem az egykori kertekre emlékeztetnek a zentai vasúti pálya mellé, illetve Csantavéren a Sár utcában a Csík patak partjára kirakott szárkúpok és szalmakazlak. Még napjainkban is őszutón, illetve tél elején, mert a gazdának oly kicsi a portája, hogy egyszerűen nincs hova lepakolnia a szalmáját, illetve a kukoricaszárat. A magyar néprajztudomány egyik nagy eredménye a hajdúvárosok kertes településeinek felfedezése volt a harmincas években. Györffy István ismertette először, ezt követően a tudomány meghatározó alakjai, Tálasi István, Hoffer Tamás és Hoffmann Tamás pontosította a kertes városok kérdését, melyekről ma már tudjuk, hogy Skandináviától a Balkán-félszigetig ismertek voltak. Az újratelepített egykori Bács-Bodrog vármegyében a Zombori Történelmi Levéltár térképanyagának alapján a Duna melléki kertes települések törté-

neti néprajzáról Bárh János írt további kutatásokat provokáló tanulmányt a kilencvenes években. Azzal ezúttal nem szeretnék foglalkozni, miért volt ez a településtudomány egyik meghatározó témája az elmúlt században, de hogy a hallgatók és az olvasók értsék, voltaképpen miről is van szó, megpróbálom összefoglalni ezek lényegét Harkai Imre nyomán. Ennél a településtípusnál a szérűskertek, vagyis a belsőség külső gyűrűjében található magánbirtoklású gazdasági telephelyek képezték a komplex színtereit a terménytárolásnak, szemnyerésnek és az állattartásnak. A robotmegváltás, a szabad határhasználat és a nagy kiterjedésű, excentrikusan húzódó határok a 18. század végén megindították a tartozéktanyák építését. A települések, különösen Bácskában, többlépcsős fejlődésen estek át a tartozéktanyák megjelenésével, úgy is mint rakodó-, állattartó és időszakos kinnlakásra alkalmas tanyák. A 19. század hetvenes és nyolcvanas éveire a szérűskertek a hiányzó lakófunkcióval is beépültek. Így a településszerkezetek átalakultak gazdag tanyavilággal rendelkező tanyás településekké, ahol a belsőség egy telekké szerveződött, a külsőségben pedig a hangsúly a farmtanyák felé tolódott el. Ez pedig már egy újabb típusa a bácskai településeknek. Ebbe a típusba tartoznak azok a települések is, amelyek nem voltak szálláskertesek, de fejlődésük egyik állomása volt a tanyarendszerű megosztott településtípus.

A *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* adatainak alapján tizenhét bácskai település esetében számolhatunk a szérűskertes, kétbattelkes településekkel. Erről a kérdéskörrel, a szérű és a tanyák kapcsolatáról kicsit más a véleményem. Most, amikor Harkai Imrere emlékezünk, elsősorban a kérdéskör ismételt felvetésére kívántam felhívni a figyelmet. A mérnök Harkai Imrét természetesen a történetiség is érdekelte, ebből építette ki sajátos stílusát, melyet ő etnominimalizmusként definiált. A tanyák történetiségéből a korszerű farmok tervezése kerekedett ki. A modellezés és a kertés települések összefüggéseit nem valószínű, hogy valaha is megfejtem, az atlasz és a levéltári anyagok összefüggéseit egy deskriptív tanulmányban viszont végre illene összefoglalni, mielőtt a modernizáció kedvéért a hagyományos települések magvát is végérvényesen megbontja a modern urbanizmus.

Irodalom

- BALASSA M. Iván 1985. *A parasztházak évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja*. Békés M. Tcs., Békéscsaba
- BARABÁS Jenő–GILYÉN Nándor 1987. *Magyar népi építészeti*. Műszaki Kvk., Budapest
- BÁRTH János 1983. Bácskai megosztott települések. *Cumánia* 13. Kecskemét, 345–372.
- GYÖRFFY István 1926. Az alföldi kertés városok. *Néprajzi Értesítő XVIII.* 105–136.
- HARKAI Imre 1983. *Temerin népi építészete*. Újvidék
- HARKAI Imre 1986. *Gondolatok az élettérről*. Újvidék
- HARKAI Imre 1991. *A Vajdaság népi építészete* (szerk. Balassa M. Iván, a tan. válogatta Harkai Imre).
- HARKAI Imre 1991. *Topolya építészete 1750–1941*. Újvidék
- HARKAI Imre 1992. *Graditeljstvo Bačke Topole 1750–1941* (az előbbi kötet szerb fordításban). Temerin
- HARKAI Imre 1992. *Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, Szentendre (Magyar népi építészeti archívum kiadványai)
- HARKAI Imre 1995. *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben*. Budapest
- HARKAI Imre 1997. *Adorján népi építészete* [Klamár Zoltánnal], Kanizsa
- HARKAI Imre 1998. *Topolya mezőváros tanyarendszere*. Kanizsa
- PAPP Árpád–RAFFAI Judit–TERBÓCS Attila (szerk.) 2003. *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának kommentárkötetete*. Szabadka

Imre titka

Néhány évvel ezelőtt egy hasonló tanácskozáson Harkai Imre temerini kutatásai kapcsán mindenekelőtt azt emeltem ki, hogy Imre a terepmunka során is rendszerben, tehát összefüggésekben gondolkodott, amelyeket a táj térszínformái, a település történeti dimenziói, az adott lélettérben élő ember gazdasági és társadalmi tevékenysége, tradíciói és céljai határoztak meg. Ő mindennek építészeti-építőművészeti vetületét axiomatikus egyszerűséggel egy klasszikus bölcséleti metaforával fejezte ki: „Ami az erdőben a fa, az a faluban a ház, és ahogy egyetlen fában benne rejlik az erdő, úgy egy-egy szép házban is benne van az egész közösség szelleme.” Persze ez idealisztikus álláspont, mert logikusan feltehető a kérdés, hogy hát akkor mi van a „nem szép”, vagy határozottan ronda házakkal? Azokban vajon miféle szellem lakozik? Ennek azonban pusztá megválaszolási kísérlete is túlzottan messzire vezetne, és eltérítene bennünket voltaképeni tárgyunktól. Maradjunk annyiban, hogy Imre hitt az esztétikai szép szakszerű megragadásában, és néprajzi, népi építészeti kutatásai során is erre helyezte a hangsúlyt, hiszen Platón szellemében maga is azt vallotta, hogy a geometriai alakzatok már pusztá tárgyi létüknél, megjelenésüknél fogva is esztétikai élvezetet nyújtanak. (Ez az ő általa megrajzolt formákra egyébként, azt hiszem, többnyire igaznak is bizonyult.)

S mivel Imre összefüggésekben gondolkodott, ezért természetesen módszeres kutató is volt, ami mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy aprólékos részletességgel végezte a terepmunkát, gyűjtötte az anyagot, és – legalábbis számunkra, akik között költői lelkületű folkloristák is voltak – rendkívüli fontosságot tulajdonított az építészeti objektumok szerkezeti sajátosságainak, összefüggéseinek. És ami nagyon fontos – s amiben mélyesen egyetérttünk –, túl a szakkutatói szempontokon, a hagyományt igyekezett a maga még ha csak pislákolóan is megnyilvánuló elevenségében értelmezni: noha mindkettő foglalkoztatta, mégsem a hamut, hanem

a parazsat kereste (hogy én is egy metaforával éljek), vagyis azt, ami a népi építézet formakincseiből átmenthető, felhasználható – esetleg még a tömegépítkezésben és a ún. modern lakáskultúrában is. Első könyvében ezzel kapcsolatban még nincs kristálytiszta álláspontja, de ez érthető, pályája elején áll, még tapasztalatokat és azzal együtt erőt kell gyűjtenie. Ilyen tekintetben a Temerin népi építészeti örökségének feltárására vonatkozó felkérés, amit 1981 tavaszán kapott, a fiatal kutató számára aligha jöhetett volna jobbkor. Temerin parasztbarokk építészeti öröksége ekkor már ugyan nem volt teljesen intakt, de még mindig egyik jól meghatározható elemét képezte a városképnek, ennek ellenére alaposabb kutatásokat korábban Temerinben senki sem folytatott. (Füzes Endre kéziratban maradt vázlatrajzai és fényképei értékesek ugyan, ám csak a szakmabeliek számára hozzáférhetők – s 1981/82-ben még mi sem ismertük őket –, e sorok írójának témával kapcsolatos cikksorozata pedig nélkülözte az alapos építészeti szakismereteket; előbbi 1965-ből, utóbbi 1980-ból datálható.) Harkai Imre köré hamarosan mozgékony kis kutatócsoportot verbuváltunk, részben a temerini Művelődési Kör tagjai, részben középiskolai tanítványaim köréből: legszorgalmasabban Gusztón András, Németh Mátyás, Péter Sándor, Répási Zsuzsanna, Varga Somogyi Károly, Ternovác István vettek részt a terepmunkában – közülük azóta többen ismert közszereplővé váltak –, s azt kell mondjam, az 1981 tavaszán és nyarán, majd az 1982-ben folytatott falukutatás, majd ezt követően a tanyák bejárása felért egy alapos szociológiai szemináriummal. Ez az, ami a *Temerin népi építészete* több mint 120 lapján nem olvasható ugyan, de pedagógiai szempontból legalább olyan maradandó értéket képvisel, mint maga a szerzője számára később megérdemelt elismeréseket hozó zsebkönyv.

A terepmunkát a helybeliek élénk érdeklődése és rokonszenve kísérte, amit azzal fokoztunk, hogy a helyi nyomtatott sajtóban és a rádióban folyamatosan beszámoltunk kutatási eredményeinkről, céljainkról, munkánk fontosságáról. A lakosság számára ez új megvilágításba helyezte a talán nem mindig kellően megbecsült építészeti örökségét, és növelte jó értelemben vett lokálpatriotizmusát is. Nem igaz, hogy a vajdasági ember közömbös. Ellenkezőleg! Mivel lefojtott kisebbségi helyzetéből következően forr benne a szereplési vágy, emellett szereti azt is, ha jó ügyeket szolgálhat, folyamatosan fel kell hívni a figyelmét arra, ami fontos, ami értékes. (Húsz évvel később, amikor a tájházunkat kellett részben önkormányzati támogatással, részben pedig közadakozásból és ingyenmunkával létrehozni, hasonló módszerekkel éltünk – némi túlzással, ha valaki egy patkószeget adott, azt is névre szólóan megköszöntük az újságban – s az eredmény most sem maradt el.)

Harkai Imre egyébként terepi gyűjtőmunkánk első levonható következtetéseit még kismonográfiája megjelenése előtt az 1981-es TAKT-kiállítás során összegezte és tárta terv- és vázlatrajzokkal, fényképekkel, fából készült tárgyegyüttesekkel és kerámiákkal illusztrálva a közönség elé. Ekkor alapozódott meg később is gyümölcsöző kapcsolata a TAKT-tal, illetve Hevér Jánossal. Imre egy időben a TAKT vezetőségében is szerepet vállalt, és megfontolt javaslataival sokat tett a fiatal képzőművészek számára változatlanul oly fontos alkotóműhely színvonalának fenntartásáért. Ugyanakkor temerini tevékenysége során kellett szembesülnie az építészeti környezet, a városrendezés és településtervezés erőteljes gazdasági és társadalompolitikai beágyazottságával és egyúttal sebezhetőségével is, amit, föltételezem, későbbi munkássága során gyakran a saját bőrén is megtapasztalhatott. A nyolcvanas évek elején Temerin már arra is ékes példákkal szolgált, hogy milyen rafinált módszerekkel lehet halálos sebeket ejteni egy kisebbségi léthelyzetű magyarok által lakott település élő szervezetén az addig szerves fejlődés által kialakult városszerkezet tudatos megbontásával. A hagyományos szalagtelkek felparcellázásával nem csupán „a lakosság tömörítése” történt meg, hanem sokkal inkább az addigi etnikai homogenitás fellazítása vette kezdetét, miközben az urbanisztikai varázsszavakkal leplezett politikai szándék állítólag a horizontálisan terjeszkedő várostól akarta megvédeni a termőföldeket, amiből, mondani sem kell, sem Temerinben, sem máshol a Vajdaságban máig nem valósult meg semmi. Kutatómunkánk közben, vagy a napi tapasztalatok összegzése során ezekről a kérdésekről sokszor cseréltünk eszmét, vitatkoztunk vagy egyetértve. A kismonográfia településvizsgálati bevezetőjében persze minderről reménytelen kísérlet lett volna írni, de tanácsomra mégis bekerült néhány tompított kritikájú mondat a „dehumanizált környezetet szülő rosszul értelmezett városiasodásról”. Egy XXI. századi városmodell kialakítása a vajdasági kisvárosok problémáival összefüggésben később is foglalkoztatta Imrét, erre bizonyíték az 1986-ban megjelent *Gondolatok az élettérről* című könyvének egyik tanulmánya is. Nem állítom, hogy megtalálta volna a varázsszesszót a termelő- és lakóterületek és az általa „minitelep” zónáknak nevezett lakónegyedek és a racionális lakosságsűrítés problémáinak megoldásához, de legalább megpróbálta végiggondolni az akkor még csak virtuálisan fenyegető, mára már rideg, kisbetűs jelenné fagyott Jövő várható kihívásait.

A *Temerin népi építészete* 1983-ban jelent meg az újvidéki Forumnál 2000 példányban, 122 oldalon fényképpel és egyéb illusztrációval (manuálékkal, felmérési, helyszín-, vázlat- és alaprajzokkal), valamint negyvennyolc oromfaldíszítő-motívum rajzával. A könyvet néhány hét

alatt szétkapkodták, ezért (jelentéktelen javításokat nem számítva), változatlan formában újranyomták. A településvizsgálati részt, melynek összeállításában magam is részt vettem, valamint az egyéb járulékos elemeket (előszó, függelék, jegyzetek, irodalom, utószó) nem számítva három fejezetre oszlik: az elsőben a szerző a temerini népi építkezéstről értekezik általában, a másodikban a tanyákról, a harmadikban pedig a mezei téglaegetésről. A három rész közül terjedelmében az első a legalaposabban kidolgozott, kezdve a belterületen található, szinte kizárólag soros beépítésű telkek leírásától az utca frontjára épült lakóházakéig. Szakmailag egyaránt figyelemre méltó a falverés technikájának ismertetése, akárcsak a falakra kerülő szelemenés és szarufás tetőszerkezetek leírása, az oromfal építésének és díszítőmotívumainak bemutatása. Mindez annak köszönhető, hogy mindegyik szakterületről találtunk egy-egy hozzáértő mestert vagy ügyes bandagazdát, akiket aztán már csak ki kellett vallasni, ami nem ment nehezen, mihelyt látták, hogy Imre személyében hozzáértő beszélgetőpartnerre találtak. A szakkifejezések ízesek, őrzik népi építészetünk közös terminológiai hagyományait éppúgy, mint a helyi sajátosságokat. Ez vonatkozik a nádazásra is. Kapóra jött, hogy a két nádazó páros közül az egyiket éppen tetten értük egy nádtető javításakor a Rákóczi utcában, így a munkafolyamat minden fázisát lefényképezhettük. A szoláris jelek, az antropomorf és stilizált napok és csillagok mellett „körösztok”, „citorák” (citerák), „lipék” (lepkék), virágok, „tulipántok”, koszorúk kerültek fel leggyakoribb díszítőmotívumokként a téglaromzatokra, vagy ahogyan a régi öregek mondták, „kőhomlokokra”. Az árválkodó koszorúk között két helyen még kivehető volt a koronás magyar címer is, de ez politikai okokból kimaradt a gyűjteményünkől, amely egyébként sem teljes, de a fénykép-dokumentáció alapján bármikor kiegészíthető, és akár egy izgalmas szemiotikai vizsgálat tárgyát is képezhetné a jövőben. A mennyezet értelemszerűen csak a nádtető elkészítése után következhetett, s Harkai leírása híven követi a munkafolyamatokat, a tudatosan tervezett, kollektív emberi cselekvés eredményeit. Szimpatikus, hogy a könyv fedelére is emberek csoportja – a Mészáros Guszti-féle falverő banda – került. A ház párhuzamos beosztású szobabelsői, a gang (ámbitus), majd a gazdasági épületek leírása ezután vette kezdetét.

A tanyák leírására, ahogy a fejezet címe is utal rá, csak dióhéjban vállalkozott a szerző. Ennek oka az lehetett, hogy 1982-ben már jóval kevesebb időt tudott szentelni a temerini szakmai kiruccanásokra, ugyanakkor a hatalmas területek bejárásához hiányoztak az anyagi feltételek is, noha Ökrész Károly, aki akkoriban befolyásos helyi politikusnak számított, minden tőle telhetőt megtett, hogy segítségünkre legyen. Mi meg árkon-

bokron, szántón, réten, sárban és porban autóztunk a dűlőutakon, mígnem tengelyig merültünk a kátyúba – traktorral kellett kocsinkat kiráncigálni valahol a Nagyszlatyina partján. Bámultam Imre nyugalmát. Higgadságát, lélekjelenlétét a legvadabb helyzetekben sem veszítette el, hangját sohasem emelte fel, még akkor sem, amikor az egyik szabadkéményes öreg ház még vénebb agglegény lakója, aki apja megöléséért korábban húsz évet ült börtönben, meg sem várva, hogy miért nyitottunk Csillag közti portájára kaput, förtelmes káromkodások közepette ránk uszította a kutyáját. (Egyébként ez volt az egyetlen hely, ahol nem láttak bennünket szívesen.)

A szakmabeliek számára külön csemege – és ezt a kritika is méltányolta – a könyv mezei tégláégetésről írt fejezete. A házilag készített téglákat egy-egy faluszéli vagy szállási gazda a saját tábori kemencéjében készítette el, de voltak mezei tégláégetésre szakosodott csoportok is, akik hasonlóan szerveződtek, mint a kubikosok, a falverők vagy a cséplőbandák, esetleg családi vállalkozás keretében vállalták fel a nehéz munkát s az azzal járó vándoréletet. Imre korábban már Topolya környékén is talált anyagot a témához, ám nem eleget: sok volt a fehér volt. Temerinben viszont igazi kincsesbányára bukkant, amikor megtaláltuk az egyik tábori kemence maradványait Tóth Sándor tanyáján, majd különösen akkor lelkesült fel, amikor rábukkantunk Pipás Pásztor Péterre, akinek felmenői, akárcsak ő maga is, évtizedekig kubikoló, vályogvető és mezei tégláégető vándormunkások voltak, s aki kiváló memóriával párosuló szakértelemmel mesélte el számunkra a tégláégető szakma nem mindennapi fortélyait. Nyugodtan mondhatom, egy-egy hozzá hasonló adatközlő, jól fogalmazó öreg munkás vagy mesterember (hála istennek, amikor a temerini anyagot gyűjtöttük, rajta kívül voltak még sokan), legalább akkora értéket képvisel a néprajzkutatás számára, mint a jó énekes, vagy a furfangos mesemondó. Persze az ő megszólaltatásukhoz is nélkülözhetetlen a kellő tárgyismeret, a szakma és mindenekelőtt a megszólaltatni kívánt ember iránti mélyeséges megbecsülés.

Ebben, ezekben az emberi minőségekben rejlett Harkai Imre titka is.

Harkai Imre (ki)szállásai

Impressziók egy kutatói létformáról és egy barátságról

*„A semmiből nem lehet teremteni. Képzeletünk
a valóság tudatos vagy tudattalan elemeit
rakosgatja ide-oda, amint kell.”
(Kosztolányi Dezső)*

Ex nihilo nihil. Valóban, a semmiből nem lehet teremteni. A teremtéshez viszont gondolkodó, alkotó emberre van szükség, olyanra, aki észreveszi, őrzi és teremti is az értéket. Hozzáad valamihez a tudásából, és így megajándékozza szűkebb és tágabb környezetét. Harkai Imre ezt tette, hozzá hasonló alkotó alig volt abban a kisvárosi miliőben, melyben élt és dolgozott. Azt is mondhatjuk, hogy kevés olyan nagy formátumú, nemzetközileg is jegyzett kutatóegyeniséggel rendelkezik szűkebb pátriánk nemzeti közössége, a vajdasági magyarság, mint amilyen a csantavéri születésű, ám ízig-vérig topolyaivá lett Harkai Imre volt. Idén tíz esztendeje, hogy nincs közöttünk, és valljuk be, hogy még ma sem tudtuk maradéktalanul betölteni az általa hagyott űrt. Jelen írásunk az öt évvel ezelőttihez hasonlóan¹, életművének néhány darabját kísérli meg értelmezni és elhelyezni a tudományos palettán.

Tartalmában tehát ez az írás elemző és emlékező is egyben, éppen ezért – habár folyamatosan törekszünk rá –, a tudományos tárgyilagosságot olykor-olykor hiába keresi majd benne a nyájias olvasó. Hiába, mert közelről, a barát szemüvegén keresztül láttuk Harkai Imrét kutatni, elemezni, eredményre jutni: társa voltunk a terepmunkában, adatgyűjtésben, feldolgozásban és egyik, a topolyai szállásokkal foglalkozó könyve szerkesztésében is közreműködtünk.

¹ KLAMÁR 2009; 33–39.

Mindez persze igen hosszú folyamat volt, több mint egy emberöltő az az idő, ami elvezetett az első közös kutatásoktól a későbbi eredményekig, melyeknek jelzői könyvei, bennük a vívódó, töprengő tudós által leírt eredmények sorával.

A kutatói létforma kialakulásához a döntő lökést 1971 és 1972 nyara adta, amikor az általa szervezett kutatócsoport elindult dokumentáló-felfedező útjára. Először Topolya akkor még túlnyomórészt falusias arculatú kisvárosának épített környezetét vizsgálva születtek felmérési rajzok és fotók, majd egy esztendővel később a városka hol dímbes-dombos, hol sík határában megbúvó szállások építészeti feltárása következett. Már ott, a kezdet kezdetén megmutatkozott szakmai alapossága, hiszen nemcsak kitalálta a feladatot, hanem ő dolgozta ki a kutatás menetét is. Ami azonnal tervszerűséget jelentett, mert mielőtt elindult volna a csapat, ő volt, aki elemezte a város térszerkezetét, térképen jelölve ki a bejárandó egységeket. Jegyzetfüzetébe gondosan lejegyzett minden fontos adatot, azt is, amit a háztulajdonosoktól hallott az épület történetéről, és azt is, amit ő vélt fontosnak. A filmkockákon rögzítettek mellé felírta, hogy hol, milyen napszakban készült a fotó. Mindezt azért, hogy ha a későbbiekben valamiért meg kellett ismételni a felvételt, hát tudjuk, a nap mely órájában érdemes arra sort keríteni.

Akkor, azon a két nyáron értek bennünket egy életre meghatározó élmények. Ahogyan ő fogalmazott: „Nem egy tudatos felbuzdulás indított el bennünket erre az útra, inkább a kötelező nyári gyakorlat elől menekültünk a kisváros tervezőirodájának félhomályából. Beszöktünk egy új világba, a kutatás megfoghatatlan világába, ami egyeseket közülünk rabul ejtett egy egész életre” (HARKAI 1998; 7). Négyünk közül kettőt! Azért ez, valljuk be, nem rossz arány. Magunk akkor találkoztunk a népi kultúra izgalmas elemeivel. Az ott kapottakon felbátorodva indultunk el az ELTE Néprajzi Tanszékeire, hogy olyan tanároktól tanuljuk a szakmát, mint Tálasi István, Dömötör Tekla, Barabás Jenő, Katona Imre, Voigt Vilmos, Martin György, Hoffmann Tamás – akiknek tudósi, kutatói életpéldája máig inspiráló hatással bír! Annak a két nyárnak tehát magunk is sokat köszönhetünk.

Nos, a továbbiakban Harkai Imre két önálló és egy gyűjteményes kötetéről² ejtünk szót részletesebben, ám meg kell jegyeznünk, hogy a gyűjteményes kötet valójában az ő válogatása, és egyfajta keresztmetszetét adta 1991-ben a vajdasági magyar népi építészeti kutatásoknak, hiszen 9 szerző 26 cikkével és válogatott irodalommal jelent meg a könyv Szentendrén.

Többek között szállásokról/tanyákról szóló cikkel, mely tematika igen élénken foglalkoztatta hosszú időn keresztül. Mindez nem véletlen, hiszen szüleivel együtt maga is volt tanyalakó zsenge gyermekkorában, és később is vakációzott a határbeli tanyaházban. Akkor még – ahogyan könyve előszavában írta –, élők voltak a határbeli telephelyek³, sok gyermek járt a monarchiában épült régi szállási iskolákba.

Mielőtt elemzésünkhöz kezdenénk, érdemes megvizsgálnunk egy nagyon fontos terminológiai kérdést, nevezetesen a tanya és a szállás fogalmát. 1972-ben, a város határában álló telephelyek felmérésekor még a kutatók a külterület, de a város lakosságától is csak szállásokról hallottak. Ha figyelmesen olvassuk első összefoglalását, akkor láthatjuk, hogy szövegében túlnyomórészt szállásokról ír, és csak ritkán említi a tanyákat⁴, sőt az idézett források is szállásokról⁵ szólnak.

A szakirodalom lényegi különbséget tesz tanya és szállás között. Előbbiről azt tartja, hogy: „az alföldi városok és falvak határában szétszórtan álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep” (BÁRTH–SZILÁGYI 1982; 189–195). Ami pedig a szállást illeti, két jelentéstartalmat is meghatároz: „1. valamely állattartó nép egy csoportjának mozgékony települése, amely később állandó településsé alakulhat [...] 2. Gazdaságviteli központ szerepű, magánbirtoklású, lakóhelytől elváló településtartozék” (BÁRTH 1981; 535). Itt jegyezzük meg, hogy valójában a fenti megállapítások olvashatók a *Magyar Néprajz IV.* Életmód kötetében is A tartozéktanyás település cím alatt⁶, igaz, bővebben kibontva a kérdéskört. A szállás szavunkat tehát – ezt a címszó írója is fontosnak tartotta megjegyezni – nem mindenhol váltotta fel a tanya szó, többek között Topolya környékén sem.

³ HARKAI 1991b; 7.

⁴ HARKAI 1991b; 113–114.

⁵ E kérdésben a szótárak sem adnak más eligazítást. A történeti etimológiában olvashatjuk, hogy a szállás szavunk a régebbi, melyet átvettek a magyarral szomszédos népek. MTSZ 1976; 661–662. Illetve leírják, hogy tanya szavunk szláv eredetű, és valójában halászóhely jelentéssel bírt. MTSZ 1976; 841–842. Az Értelmező Kéziszótár a szállás szó 3. jelentéseként az állattartó nomád nép mozgó települését adja, majd 4. jelentéseként az évnék csak bizonyos szakaszában lakott tanyaként magyarázza. MÉK 1980; 1243. Míg a tanya szavunkat lakóházból és gazdasági épületekből álló kis gazdasági településnek, illetve ideiglenes pásztorszállásnak adja meg. MÉK 1980; 1335. Végül, de nem utolsósorban, a tájszótárban a tanya szónak a 4. jelentését a szabadban tanyázó jószágok és őrzőiknek védelmet nyújtó, akolból és pásztorkunyhóból álló szálláshely magyarázattal közli. ÚMTSZ 2010; 286.

⁶ BÁRTH 1997; 28–37.

Harkai Imre a szállásokról írott tanulmányában kétféle telephelyről szólt: a földművelők szállásáról és az állattartók szállásáról.⁷ A szövegből az derül ki, hogy a szerző a két terminust egymás szinonimájaként használta. Hogy a névhasználattal kapcsolatban helyesen járt el, arra bizonyosság az adatközlő parasztembereknek a kérdésről megfogalmazott véleménye: „Az eggyik aszongya tanya, a másik aszongya, szálás, de az eggyugyanaz. Nincs külömpőség, csak különbözőjen mongyák a népek” (TURI 1991; 106).

A város külterületének tudományos vizsgálata a terepi kutatások után a levéltári források feltáráásával folytatódott, majd mindezek első feldolgozása a település építészét bemutató könyvében történt, annak határhasználatot bemutató fejezetében.⁸ Még egy helyütt megjelennek a szállások, méghozzá a belsőség határhasználatáról írottakban⁹, ekkor említette először, hogy Topolya is kétbeltelkes szálláskertes település volt.

A topolyai szállásokról írt hosszabb tanulmányában¹⁰ részletekbe menően foglalkozott a kétbeltelkesség kérdésével. A lakóövezet és a gazdasági övezet elkülönülésének problematikája a településszerkezeten belül igen korán elkezdte foglalkoztatni. Ekkor még azonban részletesen nem fejtette ki a véleményét a kérdés fontosságáról. Tanulmánya Topolya mint földesúri birtok című fejezetében tényként közölte a kétbeltelkesség meglétét, és azok eltűnéséről az alábbiakat írta: „A belsőség továbbra is a jellegzetes kétbeltelkes felosztással szerveződik. A lakosság szaporodása s az öröklés miatt azonban a szérűskerteket lassan kezdik beépíteni. A szérűskertek beépülése a népesség növekedésének a következménye. Öröklésnél, ha az egyik családtag kapta a belső házat földdel, a másik a szérűskertet földdel, akkor az utóbbi a szérűskertre épített házzal megtoldotta a lakó/gazdálkodó telket, mivel azt a teleknagyság megengedte” (HARKAI 1991b; 118). A továbbiakban részletesen leírta a település határhasználatának alakulását a 18. századi újratelepedéstől az első világháború végéig, majd áttekintette Trianontól a második világháborúig terjedő időszakot is. Utalásszerűen kitért a szállások besűrűsödése következtében létrejött új falvak településszerkezeti sajátosságaira. Szintén egy rövid fejezetet szentelt az 1945 után megváltozott társadalmi viszonyok között vegetáló szállási létformának.

Hét év elmúltával újra elővette a témát és továbbgondolta, továbbkutatta a korábban megírtakat. Jelentősen kiegészítette a tanulmány korábbi

⁷ HARKAI 1991b; 115–116.

⁸ HARKAI 1991a; 16–21.

⁹ HARKAI 1991a; 25–27.

¹⁰ HARKAI 1991b; 109–128.

fejezeteit, és két újat is írt hozzá *A bácskai kétbeltelkes települések és Tanyás gazdálkodás*¹¹ cím alatt. Előbbi fejezetben nagy teret szentelt a szerb/jugoszláv kutatók e témával kapcsolatos véleményének kifejtésére, annak értelmezésére. Branislav Kojić megállapításait szemlélve írta, hogy az említett szerző három vajdasági településtípust különböztetett meg: 1. szabályos tervezettet, 2. félig szabályos tervezettet és 3. szabálytalanul tervezettet. Harkai fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az első két említett típusról úgy vélte Kojić, hogy azok Bácskára és a Bánságra jellemzőek.¹² A másik, általa idézett szerző, Ljubinko Pušić már más véleményen volt, és elismerte, hogy a vajdasági települések majd mindegyike rendelkezik egy olyan, a falu és a város központi magjában található résszel, ami spontán fejlődésre utaló elemeket mutat.¹³ Elemzése végén az alábbiak olvashatók: „Ljubinko Pušić a települések szabálytalan utcahálózatát a spontán jelzővel illeti, és nem bocsátkozik bele mélyebb településszervezői indítékokba, mint ahogyan a szérűskertes települések megkövetelték volna” (HARKAI 1998; 39). Mielőtt áttért a vonatkozó magyar szakirodalom vizsgálatára, tett még egy nagyon fontos megjegyzést: „Úgy tűnik, hogy a jugoszláviai kutatók számára nem ismeretes a kétbeltelkes rendszer és az erről szóló irodalom. Ha ismeretes lenne előttük a magyarországi irodalom, akkor láthatnák, hogy ezekből a könyvekből is hosszú évekig kimaradtak a kétbeltelkes bácskai települések feltárására vonatkozó adatok” (HARKAI 1998; 39). Zárójelben jegyezzük meg, hogy a délszláv kutatás valójában tudatosan nem kereste azokat a szálakat, melyek a vidék magyar hagyományainak kisugárzását erősítették, erősíthették volna. Sokkal inkább írtak osztrák és német hagyományokról, mérnöki teljesítményekről, csakhogy ne kelljen a terület organikus hagyományával foglalkozniuk. Ennek a kutatói magatartásnak az eredménye a Pannon háztípus, ami valamiféle különálló vajdasági kellett volna hogy legyen, de az valójában nem más, mint az alföldi vagy középmagyar háztípusnak helyi variánsa.

Ezek után a magyar kutatási eredményeket tekintette át, és éleslátására jellemző módon azonnal felismerte, hogy a nagy elődök sem voltak kellően körültekintők a Bácskát és a Bánságot illetően. Úgy tettek megállapításokat, hogy azok mögött nem volt kellő mélységű és minőségű tudományos kutatómunka. Mindennek a problémának a részletes kifejtése szétfeszítené jelen írásunk kereteit, ezért csak annyit jegyzünk meg, hogy a török alól felszabadult Bácska és Bánság sokáig nem igazán keltette fel a kutatók

¹¹ HARKAI 1998; 37–62.

¹² HARKAI 1998; 37.

¹³ HARKAI 1998; 39.

érdeklődését, mert nem látták meg a terület népi kultúrájában az annyira keresett „ósiséget”.¹⁴

Ennek okán, a fentiekben említett kutatói magatartás akadályozta meg, hogy idejekorán ismertté váljanak azok az adatok, melyek bizonyítják a bácskai kertes települések korai, 18. századi meglétét.

Az 1990-es évek változást hoztak ezen a területen is, hiszen sorra jelentek meg publikációk, melyek az említett településforma meglétét bizonyították. Harkai Imre figyelte ezeket az eredményeket, örült nekik és hivatkozott is rájuk, ami azt mutatja, hogy megvolt benne a tudománnyal szembeni kellő alázat is. Valljuk be, hogy nagyon fontos kutatói, tudósi erény, de kellő önfegyelem is kellett hozzá, ami abban segítette, hogy sokkal óvatosabban, körültekintőbben járjon el, így megállapításai, eredményei megbízhatóbbak, időállóbbak lettek.

Ha már itt tartunk, szabadjon megjegyeznünk, hogy Harkai Imre nem volt képzett néprajzkutató, de mérnöki precízisége, illetve a pontosságra való törekvése, alapintelligenciája segítette abban, hogy egészen kiválóvá váljon az általa választott kutatási területen, ami mindig kötődött valamilyen módon a szakmájához.

Visszatérve a szállásoknak/tanyáknak szentelt könyvéhez, nem kell csodálkozni azon, hogy építészként külön fejezetet szentelt a tanyai gazdálkodásnak. A fejezetben a gazdálkodásból adódó határhasználat sajátosságait mutatta be, mindennek középpontjába a szállást állította. Vizsgálta az állandóan lakott és az időszakosan lakott telephelyeket, azok viszonyát az anyatelepüléssel. A két világháború közötti időszakról szóló fejezetet is jelentősen kibővítette, gazdagon adatolta. Ahogyan írta: „A Topolyát körülvevő tanyarendszer ebben a periódusban éli fénykorát. Az 1930-as években a topolyai községben 1900–2000-re tehető a szállások száma, míg maga a város határában körülbelül 350 szállás található. A tanyák is differenciáltak, szép számmal találhatók farmtanyák és haszonbéres tanyák. A kintlakás annyira alapfeltétele lett a mezőgazdasággal foglalkozóknak, hogy szállásokat még a városhoz közel levő földeken is építettek” (HARKAI 1998; 63–65). Az akkor kialakuló tanyaközpontokat, tehát a szállások besűrűsödése okán létrejövő településeket is számba vette. Végül könyve utolsó, a szocializmus évtizedeit áttekintő fejezetét is átírta, sok új, korábban nem publikált – belső használatra szánt – adatot tett közzé. Többek között az is megtudható ezekből, hogy a szűk belterületű város vezetése nagy elhatározásra jutott: „A gazdasági szükség hozta létre, hogy az 1980-as években a földművesek a községhez folyamodtak tanyaépítési

kérelmeikkel. A községi városrendezési bizottság tanácskozást folytatott a Tartományi Végrehajtó Tanács illetékes bizottságával, ahol bizonyos feltételekhez kötve, de indokoltnak tartották az új szállások építését. Ez az új szállásépítési hullám hallgatólagosan Topolyán talált követőkre. A szállásiak már az 1982-es évtől kezdve újra rendszeresen kapnak építési engedélyt megkerülve a hatályban lévő vajdasági rendelkezéseket” (HARKAI 1998; 77). A fentiekben idézett szöveg azt is példázza, hogy Harkai Imre mindig meg tudta találni az okos, előrevivő kompromisszumhoz a megfelelő embereket. Így történhetett meg az, hogy miközben Vajdaságban hivatalosan nem volt szabad szállásokat építeni, a tartomány tudtával és beleegyezésével új farmtanyákat tervezett a topolyaiak számára.

Nagyon figyelt arra is, hogy kutatásai, tudományos eredményei elérhetőek legyenek szerb nyelven is. Topolya építészete egy évvel a magyar kötet után szerb fordításban is megjelent. A város tanyarendszeréről írottakat azonnal mellékelte szerb nyelven is, így bilingvisként jelent meg műve, abban a reményben, hogy mindkét tudományos közeg érdeklődéssel fogadja azt.

A *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának kommentárkötetében* foglalta össze a nagytáj építkezési jellemzőit.¹⁵ Ebben az utolsó összegzésében külön írt rövid sommázó fejezetet *Tanya, szállás és Szérűskert, szálláskert* címen. A szállásokkal kapcsolatban fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a helyi és a regionális politika mindig mostohán bánt a határbeli településekkel, és évszázadokon át igyekezett felszámolni azokat. Mégis, valamilyen furcsa oknál fogva, mindig átvészelte egy részük az állami erőszakot, és az ezredforduló utáni években is vannak élő farmtanyák, még ha számuk megfogyatkozott is. Ami pedig a szérűskert, szálláskert kérdését illeti, nos itt is leírta, hogy a kutatások újabb és újabb bácskai településről hoznak adatokat a kétbeltelkesség egykori meglétére vonatkozóan, akkor már tizenöttnél tartott az adatolt példák száma.

Harkai Imre hazai, anyaországi és külföldi konferenciákra vitte el a vidék népi építészetének példáit, és közben szorgalmasan gyűjtötte az anyagot egy, a Kárpát-medencei házvidékekhez hasonló¹⁶, európai házrendszereket bemutató majdani nagy összefoglaló munka megírásához. Arról se feledkezzünk meg, hogy ha szóba került a déli végek magyar népi építészete, akkor elsősorban rá gondolt mindenki itt a Kárpát-medencében Pozsonytól Ungváron át Kolozsvárig és a magyarországi egyetemi központokban, intézetekben mindenütt. Az sem véletlen, hogy a magyar

¹⁵ HARKAI 2003; 47–53.

¹⁶ HARKAI 1995.

néprajztudomány legújabb szintézisében, a kilenckötetes *Magyar Néprajz* negyedik kötetének Település és Építészet fejezeteiben az ő munkáira hivatkoznak.

Írásunk végén, ami az évfordulós emlékülésen elmondott előadásunk papírra vetett változata, legyen szabad egy személyes emlékkal befejeznünk mondandónkat. Úgy véljük, kis történetünk, ami egyébként annyira jellemző volt kutatói, tudósi magatartására később is, közelebb hozza a mához az embert magát.

Nos hát, íme a történet. 1972 nyarán Topolya határát jártuk Imrével, Cservenák Lajossal és Gyantár Lászlóval. Reggel kerékpárral indultunk, és igyekeztünk egy-egy határszakaszt, annak dűlőutai mentén elhelyezkedő szállásait végigjárni. Talán kutatómunkánk felénél tartottunk, sok előhívásra váró negatív volt már Imrénél és számtalan vázlatrajz, amikor a nap végén a tanulságokat megbeszélendő megálltunk egy korcsma előtt, hogy mintegy mellesleg leöblítsük a dűlőutak porát is.

Alig szálltunk le bicikljeinkről, amikor egy motoros rendőr gördült a korcsma elé. Néztük az izzadt, poros, de nagyon hivatalos embert, aki le sem szállt járművéről, hanem lábát letéve, azonnal felénk kiáltott, azt tudakolván, hogy mi vagyunk-e azok, akik hidakat fényképeznek a határban?

Imre ment oda hozzá, higgadtan és illemtudóan köszöntötte a poros egyenruhást, majd elmondta, hogy mi járjuk a határt, de nem hidakat fényképezünk, hanem szállásokat, és nemcsak fényképezünk, hanem felméréseket is végzünk. Erre még inkább elkerekedett a rendőr szeme, és azonnal követelte, hogy a fényképezőgépből húzzuk ki a filmet, illetőleg a negatívokat adjuk oda neki.

Álltunk és döbbenet néztünk egymásra. Imre elmondta, hogy minderre pecsétes megbízólevelünk van, de az nem hatotta meg a még mindig motorján ülő rendőrünket. Ekkor támadt a helyzetet mentő ötlete, miszerint szívesen bemegy a rendőrségre, ahol előhívhatják a bűnügyi laborban a filmeket, és megbizonyosodhat a rendőr állításunk igazáról. Ez hatott. A rendőr önbizalomtól duzzadó lendülettel berúgta motorját, Imre mögé ült, és elmenőben odakiáltott nekünk: Rendeljétek meg a sört!

Elég sokáig elmaradt, már azon tanakodtunk, hogy juttassuk haza kerékpárját, amikor ismét motorzúgást hallottunk. Egyenruhásunk hozta Imrét, akinek kezében ott voltak az előhívott negatívok. A rendőr nem volt hajlandó velünk sörözni, de a kaland jól végződött! A halk szavú, nyurga fiatalember, ahogy mostanság szokás mondani, a lehető legjobban jött ki a történetből.

Harkai Imre munkásságát vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy számos további kutatásokat igénylő, a népi építészethez és hozzá kötődő té-

mát lehetne és kellene részletesen kibontani. Gazdag hagyatékának feltárásáról nem is beszélve. Remélhetőleg egyszer, a nem túl távoli jövőben eljutunk oda, hogy rendezett, digitalizált hagyatékát őrzi majd a Topolyai Múzeum, és kutatószolgálatán keresztül elérhető lesz anyaga mindannyiunk számára.

Ami pedig Beszédes Valéria szerinti fő művét, a házrendszerekről írt értekezését illeti, nos ma sem tudunk mást mondani róla, mint amit öt évvel korábban mondtunk: egy kanonizált hagyománnyal szakított, és teljesen új koncepciót dolgozott ki, aminek újdonsága nem abban rejlett, hogy házvidékek helyett házrendszerekről kezdett beszélni, hanem sokkal inkább abban, hogy a házrendszerek alapját a strukturális elemekre helyezte. Az volt alap gondolata, hogy nagyobb hangsúlyt kell kapnia a természetföldrajzi tényezőknél, és a lakóépületek nemzeti jellegét kevésbé kell hangsúlyozni a házrendszerek, zónák és variánsok megállapításakor. Így fogalmazott: „A házrendszerek nem a történelmi folyamatok megértését szolgálják.” Majd így folytatta: „Nem egy nép építészeti sajátosságait igyekszik kidomborítani [a koncepció és a metodológia – K. Z.], hanem a házrendszerek lehetséges képleteit kívánja felállítani egy adott területre” (HARKAI 1995; 66–67).

Habár több tanácskozáson ismertette az általa kimunkáltakat, könyvének átfogó tudományos vitája életében nem jött létre, sőt azóta is várta magára. No, de ne legyünk igazságtalanok. Az öt évvel korábbi megemlékezés után megjelent előadások írott változatában olvashatjuk Balassa M. Iván magyarázatát arról, hogy miért maradtak ki a legújabb összegzésből Harkai Imre eredményei: „A nagyszabású munka [a szintézis negyedik kötetére utal a szerző – K. Z.] nem túl gyors átfutása miatt – a nagyjából végleges kézirat 1994-ben készült el – a szerző nem kamatoztathatta Harkai Imre 1995-ben megjelent könyvének eredményeit és értelemszerűen ez fordítva is igaz” (BALASSA M. 2009; 28). Azóta viszont húsz esztendő telt el. Úgy tűnik, hogy tudományunk e tekintetben sem képes átlépni a saját árnyékát.

Irodalom

- BALASSA M. Iván 2009. Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben című Harkai-könyvről. = *Építészet és emlékezet. Harkai Imre (1952–2004) emlékére szervezett tanácskozás tanulmánykötete*. Szerk. Papp Árpád, Raffai Judit. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 27–32.
- BÁRTH János 1981. szállás. = *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 535.
- BÁRTH János 1997. Település és településkutatás. = *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Főszerk. Balassa Iván. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–88.
- BÁRTH János–SZILÁGYI Miklós 1982. tanya. = *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 189–195.
- HARKAI Imre 1991a. *Topolya építésze*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- HARKAI Imre 1991b. A topolyai szállások. = *A Vajdaság népi építésze. A magyar népi építészeti archívum kiadványai 4*. Szerk. Balassa M. Iván. Szentendre, 109–128.
- HARKAI Imre 1995. *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben*. Budapest
- HARKAI Imre 1998. *Topolya mezőváros tanyarendszere – Salašarski sistem Bačke Topole*. Cnesa, Kanizsa
- KLAMÁR Zoltán 2009. A parasztház struktúrái – Harkai Imre kérdőíves módszerének bemutatása Adorján és Martonos példáján. = *Építészet és emlékezet. Harkai Imre (1952–2004) emlékére szervezett tanácskozás tanulmánykötete*. Szerk. Papp Árpád, Raffai Judit. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 33–39.
- TURI Márta 1991. *A Kanizsa környéki tanyavilág földművelésének szakszókincse*. A jugoszláviai magyar nyelv rétegei 2. Újvidék

Egy elkezdett kutatás folytatásaként

„...a múlt [...] végső soron csak azoknak a fejében létezik, akik a jelenben gondolkodnak róla, következésképp nem létezik másból, csak ezeknek a jelenben gondolkodóknak az interpretációiban.”

(John Barth: Az út vége)

A szó elszáll, az írás megmarad – tartja a szólás. Ezzel már eleink is tisztában voltak. Éppen ezért Harkai Imre az emlékezést egy magasabb fokú projektumba helyezve, az írott emlékek sorában tárolta. Tisztában volt azzal, hogy az emlékezet eltűnik, amit az agyunk tárol, az idővel elhalványodik, megkopik, s ha nem hagyunk nyomot magunk után, a végén a feledés veszi birtokába. Adósai maradunk a jövőnek. Talán éppen ezért erkölcsi kötelességnek érezte megörökíteni a múltó idő emlékeit. Törlesztett az adósságból.

Jómagam is törlesztetni szeretnék, s részben Harkai Imre kutatói tevékenységét követve, részben kötelességből, szülőfalum, Kishegyes régi és mai arculatát szeretném összehasonlítani és tárolni azok számára, akik a jelenben gondolkodnak, s a múltból merítenek hozzá emlékeket. Teszem mindezt az írott szó erejével.

Emlékek... legtöbbünk fejében a gyermekkor telephelyei villannak fel, utcák, terek, házbelső és udvarok, utcasarkok, zezugos zárt közök. A kisköz és a nagyköz jelentették a játszás, később a randevúk színhelyeit. Nálam is így jelenik meg, bár az emlékek újraélése az átstrukturálódással is együtt jár, s egy magasabb szintű, integráltabb formában kerül papírra. Így történhetett ez Harkai Imrénél is.

Szülőfalum a múltó időben

Amit talán minden település kutatásakor tisztázni kell: vannak-e írásos emlékeink a távoli múltból, lakták-e más népek is azt a területet? Ha igen, miért éppen itt telepedtek le? Miért választották éppen Kishegyest?

Jó fekvése miatt már korán megtelepedtek ezen a tájon az emberek. Itt is valószínűsíthető a téli szálláshely elmélete, mivel a folyó völgyet körülvevő dombok embernek, állatnak menedéket nyújtottak. Az ásatásokból avar kori leletek kerültek napvilágra. Az első írásos forrás, amelyet felleltek, az 1476-os évekből származik. Mátyás király édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta több területtel és településsel együtt Nagyhegyest is. A török dúlás után ez a terület elnéptelenedett, majd a hódoltság után az újratelepítők 1768-ban kérvényezték a honalapítást a bécsi kamarától. 1769-ben 81 család érkezett Békésszentandrásról a területre.

A kishegyesi pusztákra került jobbágyoknak nem volt főnemesük, királyi jobbágyok voltak. Az egész, fél-, negyedtelkes jobbágyság családi alapon összeverődve dolgozott.

Az egész telek 38 hold szántóföldet, 22 hold rétet és egy beltelket jelentett. A XVIII–XIX. században egyes családok 100–150 holdra is szert tehetek, más családok viszont zsellérsorba süllyedtek.

Az 1860-as évektől a kapitalista átmenet és a gabonakonjunktúrákat jól meglovagló kereskedők, illetve a mind nagyobb paraszti gazdaságok megváltoztatták a település képét.

Az első, amit a szemlélő a térképen észrevesz, hogy ezt a települést nem tervezték asztal mellett, vagyis lassan, folyamatosan és a helybéli igényekhez alkalmazkodva alakult ki, illetve egy jól bevált, már régebben kialakult településformát, az ún. halmazos településformát adaptálták az új telepítők. A kéttelkes, a beltelkes vagy más néven ólas vagy szérűskertes településszerkezettel állunk szemben. A településrendszer előzményei az Árpád-korig nyúlnak vissza, amikor az állattartó magyarok téli szállásával jól bevált területformálási módszer fejlődött településformává.

A település szerkezeti lényege a következőkben foglalható össze:

1. A Bácsér (Krivaja) folyó mellé települtek az állatok itatása miatt.
2. Központi mag kialakítása; templom, piactér (más néven gyülekezőtér).
3. Közlekedési útvonalak egy pontban való találkozása, sugár irányú kivitelezéssel.
4. A központi mag körül belső telek, lakóházak apró telkekkel, kis utcákkal, közökkel.
5. Külső telek, ólas kertek, istállók, gazdasági épületek, óriási porták. Széles elválasztó utcák.
6. Amit már csak leírásokból lehet olvasni: az egész települést védő kerítés vette körül.

Általános épülettípusok:

- Polgárházak
- Nagygazdák házai
- Kisparaszti házak vagy zsellérházak.

Polgárházak

Az E5-ös út mellett, a Fő utca két oldalán a település központjában polgári házak sorakoznak a századfordulótól (1880–1900-as év korszakától) az 1930-as évekig. Ezek az épületek a település elitjének, valamint a gazdag kereskedőknek az otthonául szolgáltak. Az épületek az eklektika és a szecesszió jegyeit viselik magukon. Eklektikáról ott lehet beszélni, ahol keverednek egymással a stílusok. Ez Kishegyesen szinte az összes főutcai építményen előfordul, a lakóházaktól kezdve a középületeken át az emlékművekig.

Fő jellembeli differenciájuk a paraszti házakkal szemben, hogy utcafrontjuk az utcával párhuzamosan helyezkedik el. Az így kialakított fő homlokzatra kerültek fel a városi hatást keltő díszítések, az épület gazdájának ízlésvilágát és anyagi helyzetét is jellemezve. Az épület helye pedig a település társadalmában elfoglalt helyét mutatja be. Ezek az épületek arányaikban, tetszetős külsejükkel nem bontják meg (nincs emeletes épület) a település hangulatát. Nem rivalizálnak egymással a főtér jellegzetes és elegáns épületei.

A nagygazdák házai

A polgári házakkal ellentétben, amelyek a XIX–XX. század fordulóján az építészek által tervezett egyedi stílusban épültek, addig a parasztházakat ősi formarendszerüket megtartva építették. A kishegyesi paraszti gazdaságok háztípusa az alföldi, amely szinte az egész magyar nyelvterületen elterjedt. Kishegyesen két nagy csoportot lehet elkülöníteni:

- a nagyparaszti épületeket és
- a kisparaszti zsellérházakat.

A nagyparaszti épületek ismérvei

Alaprajzilag a szoba–konyha–szoba–kamra–istálló rendszerében helyezkednek el. A konyha eredetileg szabadkéményes volt (pöndölkémény). Később egy gyűjtőkéménybe vonták össze, és a falon belül füstjáratokon vezették el a füstöt. Két szobát a konyhából tüzelhető kemence fűtött.

A fő homlokzaton három ablak található. A harmadik ablak a gang beépítésével nyert szoba ablaka. Jellemzőjük még az ún. napsugaras faromzat. A napsugaras oromzatok a közép- és kisparaszti épületeken is megjelennek. Később vakolt, illetve gipszdíszítéseket készítenek a homlokzatokon.

Ezek az épületek arányaikban, szerkezetükben, díszítésükben élesen elhatárolódnak a kisparaszti zsellérházaktól.

Kisparaszti zsellérházak

Az épületek vert falúak voltak. A vert falat kiásott és visszadöngölt alapozásra építették. Általában szoba-konyhára futotta a szegény ember erejéből. A gang vagy másként nyitott folyosó elengedhetetlen része volt a kisablakos házaknak. Az épületeket kívül-belül tapasztották, és fehérre meszelték. A zsellérházak az ötvenes évekre majdnem teljesen eltűntek a falu utcáiból.

Az 1950-es években az emberek kifejezésre juttatják kényelmesebb lakhatási igényeiket. Egyre több háztartásban jelenik meg a villanyáram mint világítási forrás. Az emberek fölöslegesnek tekintik a gangot, az iskolában csak a nyitott folyosó szót volt szabad használni, erősen tudatosítva a diákokban, hogy a gang nem magyar kifejezés. „Berakják” a gangot, lesz belőle egy kisebb területű, alacsonyabb belmagasságú szoba. Ki konyhának, ki az özvegy nagyszülő otthonának használja. Amikor megjelenik a gyerekszoba iránti igény, több helyen a berakott gangrészből alakítják ki azt. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a gyermekszoba – hasonlóan a fürdőszobához – még kicsi, s nem tölti be a gyermekneveléshez szükséges központi szerepet. Kell, mert ha pajtások jönnek a gyerekhez játszani, legyen hol. Legyen hol tanulnia, s felvetődik a különalvás szükségessége is.

Az 1960-as évek

Ettől az időponttól kezdve a néprajzi jelenkutatás eszközeivel azokat a hatóerőket, jelenségeket, trendeket kezdtem vizsgálni, amelyek a múlttal való folytonosságra utalnak. Különös figyelmet fordítottam az új típusú házak megjelenésére. Az 1960-as években épülnek az első oldalházak a falu különböző részein. Ezek a háztípusok már nem függték a társadalmi rangsortól, bár a kétszárnyas ablakok még a szegénységet sugallják, építtetőjük szegényes körülmények között húzta fel a falakat. Ilyen házak azokon a kisebb portákon épültek, amelyek esetében az utcafronton még volt hely, mélységükben viszont rövidek voltak.

A főutcahoz hasonlóan, a házak utcai frontja az utcával párhuzamosan helyezkedik el. A porták szélessége lehetővé tette az utcafronton való terjeszkedést. A háromszárnyas ablakok számítottak a normál, a falu szemében is elfogadható házaknak. Még nem jelentettek kivagyiságot. A négy-szárnyas ablakok a gazdagságot jelezték, a módosabb családok kifejezői voltak. A tetőszerkezetet figyelve, két típus váltogatja egymást: a sátor tetős és a kétvizes.

Ami az ízlést illeti, minden új épület a jó ízlés határán belül mozog. Senki nem törekszik tornyot építeni a szögletes vagy kocka alakú házra.

Az erre a korszakra jellemző kutatási szempontok:

Mely tényezők hatottak a lokális társadalom értékrendjének megváltozására, illetve a település értékrendjének alakításában mely társadalmi jelenségek játszottak közre?

1. Megváltoznak a megélhetés formái, mindenki pénzkeresővé válik.
2. Az egykori földcentrikusságot a jövedelemközpontúság váltja fel.
3. Megváltoznak a családszerkezeti körülmények. Megszűnik a nagycsaládi életmód.
4. Építkezési kölcsönökkel segíti az állam a lakásépítést.

Az 1970–1980-as évek

Néprajzi szemmel érdekes beszámolók, anekdoták szólnak ezekről az évekről. Az 1970-es évek második fele már forradalmat hoz Kishegyes építészetében. Az ebben a periódusban épült szlovén, vagy másként alpesi típusú házak a vendégmunkások által megkeresett pénzből emelkedtek a magasba. Ritka kivétellel, szinte mindegyik emeletes. Megítélésük egyes érzelmeket váltott ki az őslakos kishegyesiekben. A falu szocialista átalakulását nem csak a jugoszláviai fejlődés befolyásolta, de mint látjuk, a külföldön munkát vállaló családok is, akik szép számban lettek vendégmunkások Nyugaton.

Ezt azután utánozni kezdték a jobb módú kishegyesiek is, orvosok, gazdagabb parasztok, azzal a megindoklással, hogy egy helyen elfér majd a család: ha megnősül a fiú, itt lakhatnak az emeleten, az idősek pedig a földszinten.

Újkori Babel

Nagyon igaz a megállapítás: „A globalitás és a lokalitás egymás ellenfelei, miközben nem léteznek egymás nélkül.” Nálunk a globalitást az újgazdagok hozták be a falu építészetébe. Az utcai kerítéseken megjelentek az oroslán gipszfigurák különböző méretben és számban. Tudjuk, hogy nem ritka az olyan település, város, ahol oroslánok jelennek meg a kerítéseken, de Kishegyesen soha egyetlen sem díszelgett. Ha lehetett volna, akkor héját, kerecsensólymot vagy ehhez hasonlót helyeztek volna a magasba. Bár ezt is kétlem. Napjainkra a bevándorlók letelepedésével párhuzamosan felértékelődött az idegen elem a település építészeti stílusát illetően. És említést kell még tennem a színvilágról: lila, ordító citromsárga, piros, a legvadabb zöld, mind jelen van a házak színskáláján.

Mint szellem a palackból (kishegyesi „unikumok”, szabadalomra várva)

Lokális kultúránk versus fantázia. Mintha néhány emberből előtört volna gyermekkori mesevilága, vagy a tündérmesék ábrái hagytak nyomot lelkvilágukban, s most ezt valósítják meg. Tornyok emelkednek a parasztházak oldalán, végében, a tetőszerkezeteken.

Kedves Imre! Talán jobb lesz, ha nem is folytatom e megbotránkoztató átváltozást, amit a népi építészet napjainkban megél. Magam sem tudom, az építészetnek e fejezetéhez hogyan is kezdjek hozzá. Köszönöm, hogy meghallgattál!

Kávé vagy tea?

Ivónak sikerült szokás szerint aznap reggel is felkelnie, de mégsem annyira elégedetten, mint tegnap vagy tegnapelőtt, vagy például ahogyan az bizonyára holnap, illetve holnapután lesz. A bal keze ugyanis kicsit nyilallott, így attól tartott, hogy majd ma, amíg ír, nem sikerül megőriznie a legalább még egy Nobel-díjat kiérdemlő sorok írásához szükséges harmóniát.

Vékás Éva fordítása

Megigyon talán egy teát? Finomat, kissé keserűt, kevéske mézzel, zsályát? Vagy inkább kávé? Törököt? Az csak csúnya gyomorsavat kelt. Könnyedén kikevert neszt, kevés tejjel? Vagy mégis teát? Kávé? Teát?

Telefoncsörgés szakította félbe ezeket a rendkívül komoly kétségeket, amelyek azzal fenyegettek, hogy tönkreteszik a szorgalmas Nobel-díjasnak nemcsak a reggelét, hanem az egész álló napját.

- Jó napot! Andrić úr?
- Igen. Tessék parancsolni!
- Đorđe Pisarev vagyok, a Dnevnik újságírója. Hogy van?
- Köszönöm. Tűrhetően. Miben segíthetek?
- Egy kis interjú, Andrić úr, olyan tízpercnyi beszélgetés elég lenne.
- Hm. Talán...
- Találkozzunk valahol? Tea vagy kávé mellett?
- Tea vagy kávé?
- Amihez kedve van.
- Tea?
- Lehet tea is. De lehet kávé is?
- Kávé, lehet!
- Vagy mégis tea?
- Tea? Lehet!
- Hja, kávé vagy tea?
- Döntse el ön, Pisarev úr!

– Nekem mindegy, ahogy önnek megfelel.
– Nem tudom, mit is mondjak, az író élete és munkája tele van paradoxonokkal. Itt van például, lehet kávé is, de tea is.

– Jó, legyen tea... Találkozhatunk?

– Igyak mégis kávé?

– Hát lehet kávé is. Munkásembereink mentalitásáról szerettem volna egy kicsit beszélgetni...

– Ha megfigyeljük itt nálunk az embereket, ahogyan dolgoznak vagy beszélgetnek, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nagyon gyakran túl sokat ábrándoznak, és van egy adag lustaság is bennük, több, mint más népek többségénél. Nem könnyű megállapítani, hogy az ábrándozás-e a lustaság oka, vagy éppen fordítva, esetleg hogy egyik is, másik is valamilyen közös, láthatatlan forrásból ered-e, amelyből életünk annyi más hiányossága és tagadhatatlan jellegzetessége is származik. Ki kellene vizsgálni. De ne igyak én mégis teát?

– Lehet tea is. Tehát valóban érdekel népünknek ez a temperamentuma, mint ahogyan a Dnevnik olvasóit is érdekli, mit gondol erről egy ilyen személy, mint ön, egy Nobel-díjas...

– Hogy is mondjam... Habár Nobel-díjas vagyok, én elsősorban egy egészen egyszerű kisember vagyok a szomszédból. Miközben figyelem a vidéki embereket a színházban, koncerten vagy előadás alatt, gyakran gondolom: Miért van az, hogy nálunk annyira szembetűnőek mindazok a fizikai funkciók, amelyek az igazán civilizált embereknél, ha társaságban vannak, ritkán kerülnek felszínre. Amíg az előadó beszél, vagy az énekes énekel, a mi emberünk köhög, tüszög, ásítózik, nyújtózkodik, csuklik vagy sóhajtozik. Piszkálja a fogát vagy a fülét, vakarózik, amikor csak szükségét érzi, és azt vakarja meg, amije éppen viszket. Nem kontrollálja magát, nem is gondol arra, hogy felülkerekedhetne a kisebb-nagyobb fizikai szükségletein, hanem ellenkezőleg, szabad folyást enged nekik és kielégíti őket anélkül, hogy eszébe jutna, meglátja-e valaki, vagy hogy mit gondolnak erről a körülötte lévők. Olykor egyenesen úgy tűnik, hogy a szemünk láttára szóródik szét az egész ember. Ám nem fog, nem kell ettől tartani, eljön ő a következő koncertre is, és ugyanolyan lesz, mint ma ezen. Egyszerűen nem is gondol másokra, el sem jutott arra a szintre, amelyen az ember kezd tekintettel lenni a környezetére. Vagy a kávéra és a teára...

– Kérem?

– Arra gondolok, mindegy, hogy mit iszunk, lehet kávé, de teát is!

– Hát én is azt mondom, fontos, hogy legyen valamink...

– Én is ezt állítom, Pisarev kolléga! Egészen boldogok lennénk, vagy legalábbis közel lennénk a boldogsághoz, ha valóban megvolna minde-

nünk, amiről a körülöttünk lévő irigykedők azt hiszik, hogy meg is van, és ha mindazt úgy és olyan feltételekkel birtokolnánk, ahogyan nekik tűnik.

– A kávéra gondol?

– Nem, a teára gondolok.

– Tehát tea?

– Lehet tea, de lehet kávé is.

– Jól van, Andrić úr, önnek igaza van, feltételezem, hogy végső soron teljesen mindegy, kávé-e vagy tea...

– Nem tudom, hogy valóban igazam van-e, egyébként nem is óhajtom, hogy mindenáron igazam legyen... A környezetemben levő embereket figyelve sokszor felmerül bennem a kérdés, hogyhogy nem fáradnak bele abba, hogy örökké igazuk legyen, hogy mindig és mindenben a becsületes és egyedüli helyes oldalon legyenek. Hogy nem unják meg, hogy maguk körül mindenkit arra a másik oldalra toljanak? Hogy nem jut eszükbe, hogy ha örökké így tesznek, óhatatlanul kisebbségben, sőt talán teljesen egyedül maradnak? Akkor hát mit ér az, hogy tiszták, becsületesek, tévedhetetlenek, és hogy az igaz oldalon vannak? S ahogy egyre hosszabban és egyre jobban figyeltem őket, különös gondolatra kellett jutnom. Meglehet, az, hogy nekik igazuk van, hogy a helyes oldalon vannak stb., nem más, mint a jobb helyezésért, a nagyobb falatért, az utódok biztonságáért folytatott állati küzdelem egy finomabb, közvetett és álcázott módja; röviden, a hatalomért, minden lehetőknek a kihasználásáért való harc egy módja. Nos, hova megyünk kávéra?

– Köszönöm, Andrić úr, majd egy más alkalommal kávézunk.

– És az interjú?

– Ez most elegendő is, Andrić úr: lesz majd alkalom újabb beszélgetésre is, kávéra is...

– Teára gondol, ugye?

Íróasztalán ott várakozott a már meggyújtott alacsony lámpa. Tejszerű, kellemes fény áradt körbe, papírlapok fehérlettek benne, cédulákkal félig telt kartonok, különféle színű és nagyságú ceruzák. Ott, ahol véget ért a világosság köre, a félhomály kezdődött, amelybe dolgozószobája merült. Tovább, mögötte pedig, a házon kívül a világ húzódtott, a sötétség és az éj homályos utakká sűrűsödött, gyanús és veszélyes tájakká, amelyeken valaki mindig gázol és imbolyog.

Andrić

Álmok, látomások, történetek

Đorđe Pisarev: *Velika očekivanja*. Agora Kiadó, Nagybecskerek, 2012

Szirmai Károly Irodalmi Díjjal tüntették ki az újvidéki író, Đorđe Pisarev *Velika očekivanja* – magyarul *Nagy várakozások* – című elbeszélés-kötetét. A Szirmai Károly Irodalmi Díjat tudvalevőleg egyik évben vajdasági magyar író, a másikban Vajdasághoz valamilyen módon kötődő szerb író novelláskötetért lehet odaítélni. Ebben az évben Đorđe Pisarevnek a nagybecskereki Agora Kiadónál megjelent könyve érdemelte ki az elismerést, mert így ítélte meg a bizottság, illetve azért, mert a könyv szerzője nem keresi ugyan a prózaírás új útjait, ám minden írásában történetet mond, minthogy meggyőződése szerint alapvetően fontos a történetmondás, annál is inkább, mert minden történet lehetőség az olvasó számára, hogy maga döntse el, mire megy ki a történet. A *Nagy várakozások* élen, dőlt betűs szedésben afféle bevezető olvasható, amelyben az író prózaírásának poétikáját igyekszik megfogalmazni, mégpedig nem az elmélet, hanem a történetmondás szavaival. Képregényeket emleget, amelyekben a történet megszakad, majd egy másik szinten folytatódik, például abban a képregényben, amelyben az igazgató, miközben a kliensek hiába várakoznak rá, órákon át hallgatja telefonon felesége zsörtölődését, ami nem olyan fontos, fontos történéssé azonban, hogy az irodában két kép van, az egyikén egy fiú, a másikon egy lány, és akkor ők ketten kilépnek a képből, megszeretik egymást, boldog házasságot élnek, gyerekeik születnek, s mindez lejátszódik a telefonbeszélgetés idején. Erre képes, állítja Pisarev, a történetmondás, képes rá, hogy egyik távlatból a másikba futtassa át a történet menetét, képes rá, hogy egymásra építse az idősíkokat, képes arra, hogy képekből életeket formáljon. Sok mindenre képes tehát a történetmondás, s ezt egy másik képregény példájával is illusztrálja. Majd arról beszél, hogy eközben az olvasó számára is megnyílnak a történetmondás lehetőségei, hiszen ha nem kedveli a tragédiát, akkor átlapozhatja az arról

szóló oldalakat, például nem vezeti ki Ana Karenjinát a pályaudvarra, és máris elejét vette a tragédiának. Az olvasónak a másik életben, a második olvasás során, megvan a lehetősége arra, hogy maga formálja a történetet, hogy maga határozza meg az elbeszélés, a regény hőséneke sorsát. A szabadságról szólnak Pisarev példái, a szerző szabadságáról, a regény és az elbeszélés hőseinek szabadságáról, ezenfelül meg az olvasó szabadságáról, hiszen közülük mindenki előtt ott vannak a lehetőségek, a választás és döntés lehetősége, amivel persze élni lehet, mégpedig annak, aki mindezekkel a szabadságokkal élni akar.

Maga Pisarev is él a történetmondás szabadságával. Itt van mindjárt a kötetkezdő *Üzenetek az Új Jeruzsálemből* című írás, benne a holt kedves és az életben maradt Etele közötti levélváltás története. Sztella, a holt kedves onnan túlról, valójában az elképzelt mennyországból küldi üzeneteit, van egy üzenetvivő szent is, aki átadja a leveleket, és a válaszleveleket Sztella sírhelyéről továbbítja a címzettnek. Arról szólnak a holt kedves levelei, hogy milyen gyönyörű a mennyország, hogy milyen lelkesek meg kedvesek az angyalok, meg arról, hogy az egyik szent szerint nem bűn az öngyilkosság, induljon hát el hozzá Etele, nem lesz bántódása, és újra találkozhatnak, együtt lehetnek. Mennek így a levelek, a mennyországból a föld felé és a földről a mennyországba, és ennyiből áll az elbeszélés. A szerző jó érzékére vall, hogy nem köti el a szálakat, meghagyja a történetet lebegni a valóság és a képzelet között, hogy végül is az olvasóra bízva a döntést, él tehát az olvasó szabadságával, hogy mire megy ki ez a furcsa levélváltás. Aztán itt van a címadó hosszabb elbeszélés, a *Nagy várakozások*. A számítóképen levelező és beszélgető fiú meg a lány, a beszélgetések hosszú ideje után megbeszélnek, végre találkoznak is, s hogy ne kerülgessék egymást, egy megnevezett kávézóban várja majd a lány a fiút, kezében az amerikai író, Selinger egyik könyvével, de, kiköti a lány, hogy csak egyetlen próbálkozása lehet a fiúnak, ha téved, akkor megszakad közöttük a kapcsolat. Meg is érkezik a fiú a kávézóba, keresi a lányt, s akkor több lányt lát maga előtt, mindegyiknek a kezében az amerikai író egyik könyve, fel is sorolja Pisarev a könyvek címét, s most választania kellene a fiúnak, választani sok könyves lány között. S aztán lassan múlik az idő, egyre kevesebb a fiú esélye, hogy ráakadjon a lányra, ez a nagy várakozás ideje, innen az elbeszélés meg az egész kötet címe, hogy végül szerencsésen érjen véget a történet, a fiú ráakad a lányra, jól választ, megcsókolják egymást, és már tudják, hogy ezentúl minden áldott nap megcsókolják majd egymást. Persze kérdés, hogy így ér-e véget valóban a történet, vagy Pisarev egyszerűen engedett a szerencsés befejezés követelményének, mégpedig némi iróniával, mert az ironia átüt az egész elbeszéléseken, azon, hogy manapság az ismeretsé-

gek számítógépen köttetnek, az életben azonban a felek elkerülik egymást, vagy csupán a véletlen folytán történik meg a találkozás. Minthogy a neves amerikai író, a farmernadrágos próza egyik kiválóságát emlegeti az elbeszélés, hiszen az író minden könyvének címe előfordul az elbeszélésben, arra lehet következtetni, hogy Pisarev szerint az irodalomnak hatalma van az élet felett, hogy az irodalom összeköt és elválaszt, arra is következtetni lehet, hogy az ő elbeszéléseinek háttérében mindig valamilyen irodalmi forrás kereshető, s ezekről a forrásokról az elbeszélések elején olvasható hosszabb és rövidebb idézetek ismert vagy kevésbé ismert szerzők tollából figyelmeztetik az olvasót, arra tehát, hogy Pisarev elbeszélései mind sorra irodalmi elbeszélések, a szónak abban a nemes értelmében, hogy az irodalomban minden összetartozik, hogy az egyik történetből következik a másik történet, csak egyszerűen meg kell találni a kapcsolódási pontokat, azokat a szövegfelületeket, amelyek átvilágítják a másikat, vagy éppen süsséggel rejtélyessé teszik a másikat. Így történik ez Pisarev elbeszéléseivel is. A másoktól vett szavaknak néha közelebbi, néha távolabbi kapcsolata van az elbeszéléssel, de sohasem készültek az idézetek azzal a szándékkal, hogy mintegy értelmezései legyenek a következő elbeszélésnek, vagyis az idézetek megőrzik önállóságukat, ahogyan az elbeszélések is önállóak, mégpedig mindez ismét a szabadság, a szabad értelmezés és a szabad továbbgondolás jegyében. Még valamire figyelmezteti olvasóját Pisarev az idézetekkel. Erről szól valójában a kötet egyik legjobb írása, a *Könyvek házában* című elbeszélés arról, hogy valakit álmok gyötörnek, álmában egy ismeretlen város néptelen utcáit járja, sehol senki, csak az egyforma épületek sora az utcákon, majd az ismétlődő álom egyikén egy óriás házra talál, bemegy a házba, de itt sem talál senkit, egy óriás térségben mozog, a térségből ajtók nyílnak, végtelenül sok ajtó, de egyikén sem mer benyitni, majd egy másik álom során mégis benyit az egyik szobába, s ott könyveket talál, de egyikhez sem mer hozzányúl, majd egy megint másik álom során mégis kivesz egy fekete borítójú könyvet, de nem jár vele sikerrel, ahogyan nem sikerül majd a világos fedelű könyvet sem elolvasnia, hogy aztán megint máskor, kezébe akadjon egy könyv, annak címében az ő álmainak leírása áll, a könyv tartalmazza a férfi összes álmát, csodálatos könyv, de csak hét napig forgatható, azután eltűnik, de le lehet másolni, mégpedig minden szavát és írásjelét le kell másolni. A férfi le is másolja a könyvet, majd az eredeti hét nap után eltűnik, marad a másolat, amely szintén hét napig él, a férfi újra hozzálát a másoláshoz, s így végtelenül. Azt mondja Pisarev az elbeszélés végén, hogy több magyarázat fűződik ehhez a történethez, leginkább az, hogy ma is jól látható a férfi, aki a lombok hűvösében másolja a könyvet, állandóan csak másolja, vég nélkül. Ilyenek az

álmok, messzire vezetnek, új világokat tárnak fel, aztán eltűnnek, mindig ugyanakkor tűnnek el, ugyanakkor kezdődnek újra, s így végtelenül. Egy másik elbeszélésnek *A könyv* a címe, és arról szól, hogy valaki eljut a holtak városába, ahol holt apjával találkozik, majd holt anyjával is, de nem járnak sikerrel ezek a találkozások, a holt apa jéghideg kezével megsimogatja a fiú fejét, az anya pedig tükörbe nézve lángoszloppá válik, és eltűnik. Egyetlen nagy ívű látomás az egész elbeszélés, a látomások, mint az álmok, mind ott vannak Pisarev elbeszéléseiben, de ezeknek az álmoknak és látomásoknak van fedezete, mégpedig mindig az irodalomban, ezért beszél ő többször a könyvről, a könyvek világáról, mert a könyvek valójában nem mások, mint lehetséges világok, távoliak és közeliak, rejtélyesek és sokértelműek. Pisarev elbeszéléseiben mindig valami álomszerű és látomásos történik, de sohasem valamilyen közvetlen vagy közvetett élettapasztalattól függetlenül, mert mindig van valaki, aki álmot lát és látomásai vannak, s ezek rendre közvetlenül ismert vagy kevésbé ismert mítoszokra, legendákra mennek ki, s mindig akad valaki, aki ápolni tudja ezeket, vagy része van bennük, és eközben egyetlen pillanatra sem merül fel a kimódoltság, az üres beszéd veszedelme, mert mindezek az álmok és látomások a valóságban léteznek, név szerint is ismertek az álmodók és a látomásokkal megvert alakjai az elbeszéléseknek. Đorđe Pisarev elbeszéléskötete írásai mindig valamilyen köztes térben játszódó történetet mondanak el, s ezek a köztes terek ott vannak a túlvilág és a földi világ, a jelen és a múlt, az álom és a valóság, a mítosz és a történet, a látomás és a tapintható világ között. Ebben a köztes világban tájékozódnak, hol sikeresen, hol elveszette az elbeszélések hősei, akik sokszor éppen az irodalomból kerültek a *Nagy várakozások* kötet lapjaira.

A rozsdá mint a túlélés alkímiájának képzete

A korrózió mint effektusként való megjelenése az építészetben,
a szobrászatban és designban

Az anyag átalakulásának mechanikus képessége, átlényegülése, meg-
hökkenő, gyakran zavarba ejtő művekben való továbbélése az alkímia ősi,
mágikus ereje, a közönséges, eldobható tömeg értékessé tétele. Az e szel-
lemben készült alkotások a szobrok, épületek és installációk által tolják ki
a határokat, így alakul át a sallang, az esztergapadról lehullott fémforgács,
a fából kiálló szög, a fém ablakkeretek.

A posztindusztriális társadalom új generációs művészei az 1980-as
évektől kezdve némi nosztalgiával fordulnak a régi, de alkalmazásukban
újjáéledő anyagok felé. A formális meghatározások – amelyek addig az
esztétikát jellemezték – háttérbe szorultak. Az Anish Kapoor kategorizá-
lással dacoló szobrászatában is megjelenő indusztriális vonal, kiegészülve
az anyaghasználattal, az elhagyatott gyárépületek, az ipari társadalom túl-
élői nosztalgikus bájára reflektál.

A köztéri szobrok mellett a kisplasztikákon is feltűnő korrodálódás ha-
tását alkalmazza Tom Dixon egyes lámpáinál, valamint az újrahasznosítás
technikájával él a bútordesignnál: a fa mellett a fém egyszerűsége a formák
hajlékonyságával, organikus fejlődésével teremt kontrasztot. A kontraszt
az anyagok és a formák paradoxona, a régi és az új éles, de egymáshoz
simuló ellentéte a képző- és iparművészetekben, de az építészetben vagy
akár a műemlékvédelem kiegészítő objektumai által is nyomon követhető.
A fém használata korlátozólag is hathat, de a formálhatóság lehetősége is
benne rejlik.

Design – a rozsdá mint effektus

A tudatosan alkalmazott felületi kezelés, a rozsdá hatásának megte-
remtése, akár színek által, művi úton, gyakran az ésszerű, korrodálódás
elleni gyakorlattal ellentétben arra törekszik, hogy a már kialakult, de ter-

jeszkező leromlást konzerválja, így adva neki kötődő esztétikai minőséget. Elfogadás vagy tagadás, sztereotípiák átültetése jellemzi a megvalósuló designt. A romkocsmák hangulata, az ipari környezet átkúszik a kiállítótermekbe.

A Miami Design Héten (2008) Tom Dixon lángvágott bútorai nem a megvalósítás szokatlansága, hanem a rozsdá, a nehézkes fém és bútorok összeegyeztethetlensége miatt hatottak „újszerűként”. A Flame sorozat ipari körülmények között az ipar iróniájaként született. A székeken, kerthintágyakon túl a rozsdamarta fémlemezekből kivágott bölcsővel, a Creative Salvage egy erőltetett megvalósulásának evolúciójával szembesülünk. Eddigi bútorainak játékos légiessége, az ikonikus Pylon szék transzparens szerkezete, lámpáinak fémes, ezüst és rozsdás rézszínű gömbölyűsége helyett most a testes és a nehézkes designjában domináló minimalista és funkcionális elképzelés kihívás elé állít. A rozsdá effektusként való alkalmazása az ipari vonal alátámasztása, kifinomultabb képzete, lámpájának árnyalata (2005) az ellentétek játéka, anyagok és tömegek átértelmezése.

A milánói Design Héten (2012) a tökéletes tervezés és kidolgozás mellett, Lex Pott és David Derksen átiratában, a rozsdá is szerephez jutott. A természetes leromlás folyamatát nem hátrítani, hanem elfogadni, befogadni képes közeg az oxidáció hatásával kísérletezett. A természet diadala, a kortárs designnal és a nyersanyagokkal alkotott egységes kompozíciója a geometrikus formákban összpontosult.

Köztéri szobrászat, térplasztikák, az anyagba zsúfolt egyszerűség

Anish Kapoor művészeti felfogása a nyolcvanas évek elején dacolt a posztkonceptuális felé hajló művészettel. A minimalizmus és az azt tagadó konceptuális művészet heterogén közege némileg megfelelt azoknak az elvárásoknak, amelyeket támasztott, ennek ellenére a szobrászat határait feszegette. Munkáin keresztül a természet érzékelése válik megfoghatatlanná, feltárja a tér, a forma és a tömeg kapcsolatát. Köztéri szobrai az azokat megtekintő, velük együtt élő, lélegző néző által valósítják meg önmagukat.

A homorú és domború tükörformáinak letisztult, minimalista és kompakt felszínében eltorzulnak a visszatükröződő emberalakok. Monumentális szobrai a kiállítótermeket betöltve kinesztetikus élménnyé fokozzák az átláthatatlan tömeget, így a termekkel együttműködő formaiság csak körüljárva érzékelhető. A rozsdás fém szaga, kezeletlen felületének tapintása az alkotás részévé teszi a nézőt. A formák, effektusok és színek

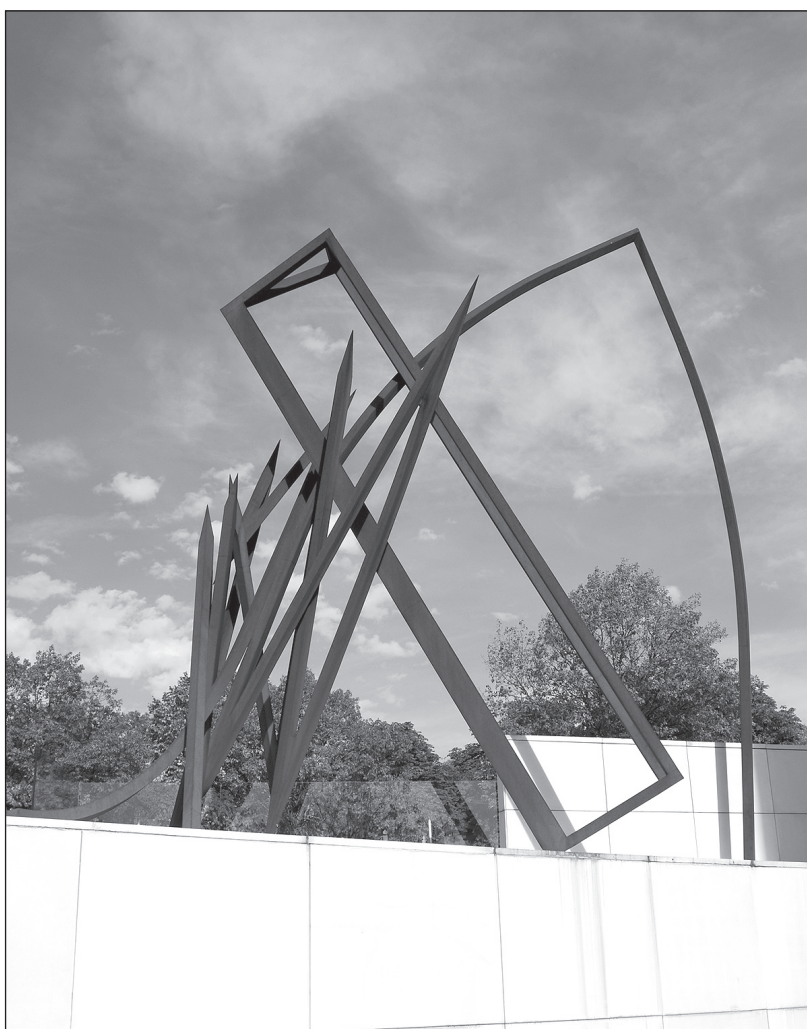
evolúciója a művész egy-egy periódusához köthető, az időszakok élesen elhatárolódnak, különálló, teljesen ellentétes világot teremtenek. A visszatükröződő felületek után az ezredforduló az új formavilág és anyaghasználat felfedezését hozta.

A rozsdás felületek már nem a mű és néző között érzelmi hatást generáló anyag és forma hipnotikus minőségét keresik, hanem a nehézkes művek zeppelinjei felébresztik az ösztönöket: eltűnik a finomság, helyébe a lecsupaszított anyag taszító brutalitása lép, a kovácsolt korten acél installációk helyspecifikussá válnak. A Deutsche Guggenheimben elhelyezett *Memory* (2008) fel nem robbant bombára emlékeztető duzzadt tömege ne-

gatív teret képez, a hajlított formák pozitív visszacsatolása a *Dirty Corner* (Milánó, 2011). Csőteste és kiszélesedő szája elnyeli a benne végigsétálót, a teljes sötétségben csak a cső nyitott végében, az út tényleges végén világító külső fény vezet, visszafordulni lehetetlen. Egyetlen kiút az előre haladás, a játék folytatódik, a mű befogadója a másik helyiségben más dimenzióba kerül, ahova a precízen megmunkált csőtest irányítja. Az időtlenség eseten, mellkasra nehezedő tömegét tetézi a bezártság érzete, a rozsda átható szaga.

Antony Gormely angyalának (*Angel of the North*) kiterjesztett repülőgépszárnyai, terrakottaszín teste monstrumként nehezedik az angliai tájra,

Friedrich Ferenc: Viszony (Pécs, 2007)

magához ölelve azt. Nehézkes, szimmetriájában torz, repülni kívánó lény. Friedrich Ferenc teret hasító monumentális acélszobrainak éles vonalvezetése Dunaújváros urbánus formájának szögletességére reflektál, erősen ipari, megközelíthetetlen, de egyetlen villanással áttekinthető, felfogható. A rozsdát mint a kifejezés formáját, az elvont mondanivaló felrajzolható egységét teremti meg pécsi *Viszony* (2007) szobra. Spontánnak tűnő szigorúan megtervezett forma, amit alátámaszt a rozsdás acél transzparens, több irányból is átlátható szerkezete.

Modern építészet és műemléki épületek installációi, az ellentétek harmóniája

Függetlenül attól, hogy burkolatként, szerkezeti elemként vagy a műemlékek kiegészítő elemeként alkalmazza a modern építészet a rozsdás acélt, az mindig kulturális koncepció. Kozmopolita, hiszen sajátos jelentése nem kapcsolódik egy adott tájhoz, etikai értékhez, csak esztétikájában meghatározó. A rozsdás felületeket az általuk reprezentált minőségek alapján értékeljük, így azokat a kontrasztokat is, amelyeket a durva-sima, természetes-mesterséges felületek vizuális és tapasztalati élménye okoz. Építészeti használata akaratlagos, megjelenhet akár egy középkori romhoz funkciójában is illeszkedő installáción a Tettyén (Dévényi Márton és Gyürki-Kiss Pál munkája) vagy a spanyol Girona történelmi várában a lapos árnyékolókon (Concrete), de akár a görög főváros steril betonkörnye-

zetbe vésvé a Klab Architectur által vagy a Nadau Lavergne természettel bizarr összhangban levő prësházán Saint-Emilion világörökségi környezetében. Herzog & de Meuron madridi épületénél, a CaixaForumnál alkalmazott korten acél egyszerre monumentális és perforált. Akaratlan intuitív gesztusként jelenik meg a kőalapzaton ülő fegyelmezetten kialakított acéldoboz, ami olyan, mintha lebegne az alatta lévő épület felett, éles kontrasztban a Patric Blank élő, növényekkel futtatott falának zöldjével. Az anyag nem befolyásolja az építészeti formát, monolitikus megjelenítése érvényesül. A természet érzékelésének és hatásainak kapcsolata az épített környezettel, a mesterségesen kialakított formákkal nem minden esetben akaratlagos, gyakran megjelennek azok az effektusok, amelyek nem a szándékoságot, inkább csak az idő hatását mutatják. A korrodált felületek brutalitása, érzékenységet és finomságot egyáltalán nem közvetítő „bája” mégis olyan paradoxon, amely megjelenik a rozsdának mintaként és dekorációs elemként való használatában.

Ipari épületek – az ipari társadalom kétes esztétikai minőségű túlélői

Az elmúlás és hiábavalóság gondolatának újraértelmezése az elhagyott s újra felfedezett ipari létesítmények világa, ami nemcsak a II. világháborút követően a szovjet hatású esztétikával fertőzött államok városainak periferiáján található, hanem kiterjeszhető egész Európára, sőt Amerika egyes területeire is. A valódi rozsdaromantika a posztipari területek sajátja. Egykor a megélhetés és fejlődés színterei voltak, ma már csak ómenjei a globális gazdasági árapályváltozásoknak.

A varsói underground kultúra, kihasználva a várossal az évtizedek folyamán összenövő ipari területeket, külvárosokat, kialakított egy egyedi művészeti és kulturális kommunát. A fiatal kulturális elit átalakult, a gyárakból kialakított temporális vagy állandó szórakozóhelyek, kiállítóterek, pop-up kávézók és bárak alaphangulatát a némileg leromlott, de még nem életveszélyes csarnokok, épületek adják, ezek szolgálnak a művészek és esztéták élettereként.

A „fabryka kultury” mozgalma, a varsói Wupieku Kultury már evolúciós termék, bizarr módon még hordozza azt a kontrasztot, ami a közönséget és „termékeit” is jellemzi. A belső terek letisztult fehérsége néha kontrasztot teremt, felesel a rozsdás ablakok, égetett téglák terrakottájával.

Az elhagyatottság és elmúlás hangulata, a rozsdásodó ablakkeretek, a fali installációk a körülöttük egyre inkább teret hódító természettel, az ezüstszürke a vörössel és az enyhe sárgászölddel áll éles kontrasztban.

Patina, az akaratlan átlényegülés

A la citta morta, a la citta vita nemesebb anyaga, finomabb formája az előző századokra, a múlt század első évtizedeire tekint vissza, mintha az idő réz és bronz eoziója lenne. Fémességében a zöldes árnyalat dominál, míg a Zsolnay kerámiák fényességében, kékeszöld, borszínbe hajló árnyalatai játékában a matt oxidáció halványítja a magányosan álló szobrok fényét.

Milánó halott városa, a Cimitero Monumentale sírszobrai időtlenségében megelevenednek a gyolcs redői a rájuk nehező idő alatt, a legendák s titkok beleivódnak, finom filmréteget vonnak a bronzra. Az alvó kertben 1955 és 1971 között pihent Eva Duarte Peron Maria Maggioro néven. Még mielőtt mauzóleuma elkészült volna, a peronizmus ellen fellépő új diktatúra elrejtette testét a nyilvánosság elől, személyének miszticizmusa, vagy az először itt eltemetett Giuseppe Verdi legendás emléke végigkísér az árkádok alatt. A szobrok mesélnek, fizikai világuk elhalványul, tényleges értékük nem csak az élő organizmusként terjedő korrózióval mérhető, az idő játéka, amelyben megelevenedik az élettelen fém, együtt változik a megváltoztató közegével. A jellegzetes szín, a New York-i Szabadság-szobrot meghatározó sápadtzöld patina vagy csak a pécsi, budapesti, bécsi utcákon sétálgatóknak már fel se tűnő elszíneződés oly mértékben beleivódott a tudatba, hogy emblematizált voltának megváltoztatása immár elképzelhetetlen.

Cimitero Monumentale sírszobra, Milánó

A rozsdának effektusként való megjelenése szignifikánsan a monumentális formaképzetek, objektumok sajátja, visszavezethető a művész ars poeticájára, de akár az anyag nyújtotta lehetőségekre is. Univerzálissá tenni, stílusként vagy mozgalmaként meghatározni lehetetlen. Esztétikája csak az anyag megvalósulási formájának mattítása, igazolásra aligha található, hiszen csak egy motívum, a közös, tervezett vagy kialakult voltának lényege elveszett.

„A ragyogás vagy szín vizuális tapasztalata érintéssé alakul, amelyet [...] érzékek ízekké vagy illatokká, valamint a súrlódás vagy érintés hangjává tágítanak, s ez jelenti a dolgok esztétikájának érzéki alapzatát...” (L. F. Galiano).

Az újraértelmezés és újateremtés a fejlődés olyan vonala, ahol nem lehet előre tervezni a formák alakulását, a mikroszerkezet változását. Nem az idő megállítása a cél, hanem annak bizarr visszaforgatása, a természet hatásainak mesterséges megteremtése, előhívása, esztétikájában is variábilis módon.

Minden Halál Énrám Talál

Rastislav Škulec: *Remix, Refresh, Restart* című kiállításáról.
Kortárs Művészetek Múzeuma, Újvidék, 2013. november-december

„*Oedipa hátradőlt, és várta békén,
hogy elhangozzék a 49-es tétel kiáltása.*”
(Thomas Pynchon)

A cím csalóka.

Az idézet is az.

De mindenképp lehetséges értelmezési, megközelítési kulcsokat ad Rastislav Škulec birodalmának felfejtéséhez, integrálásához, viszonyulási-viszonyítási pontokként sem utolsók.

A megboldogult Badadadától kölcsönzött cím a szerző a halállal való – hol leplezetlen, hol burkoltabb, hol tréfás-ironikus, hol véresen komoly – kacérkodása, a halál kísértése, láttamozása, „becsomagolása”, fő- vagy melléküzenetként való felmutatása (úrfelmutatás?) a múzeumban szemlélődőnek.

Ugyanakkor mélységesen konceptuális művek ezek, idézőjelben és/vagy anélkül, ennek megállapítását a nézőre bízom.

S mint a fenn idézett/megkísértett Pynchon-regény befejező mondata, ahol Oedipa Maas derűs nyugalommal veszi tudomásul, hogy a leghűsbavágóbb, életét és szellemi épségét egyaránt veszélyeztető rejtélyekre, kérdésekre egyszerűen nincs válasz, úgy Rastislav Škulecnál sincsenek megoldások, csak esélyek a kételyek, hullakomoly kérdések sokismeretlenes felfogásának esetleges stratégiáira.

Noha e helyütt dobálódzhatnék terminusok sokaságával, inkább a hagyományosan csengő, szigorú „szobrok” szót használom az alkotó műveinek definiálásakor (igaz, szórványosan festmények, installációk, egyebek is találhatóak, sőt, némi elfogultsággal akár installációs szemszögből is értelmezhető a tárlat). De a „szobor” terminus – legyen az falról lelógó, feketére festett, fantáziadús mértani fém idom – az a szilárd talaj, mely Škulec alkotásai világában, újra és újra megkérdőjelezve minden létezőt –

valamiféle szemüveget, talajt, kontemplatív teret ad és még sok mást, épp puritán, földhözragadt egyszerűségéből adódóan.

A minimalizmus, az éles vonalak kedvelése, a terek, síkok szinte cool-agresszív szabdalása, deformálása is rajta hagyta a nyomait ezen a retrospektív, sokéves munkásságból ízelítőt bemutató alkotói opuson.

Akad itt fémmel rögzített, egymásba kapcsolt virágcserep-kompozíció, ahol a virágcserepek (ahogy máshol pl. egy zongora elemei) teljesen elveszítik egykori funkciójukat – ez egyébként a tárlat vezérmotívuma a felhasznált „alapanyagok” szempontjából – és új, immár nyugtalanító, provokáló funkciójú szoborszerűséggé lényegülnek át.

Az alkotó egyébként gyakran kendőzetlenül politizál. Akad olyan plakát – már 2000-ból és 2008-ból – melyen, mint az emberi méltóság megőrzésének módját Szerbiában, akasztófakötelet vagy érfelvágásra alkalmas zsilettpengéket állít ki mint bónuszt, és illusztrálja is, hogyan kell ezen innovatív cselekedeteket véghezvinni (abba most hadd ne menjek bele, igaz van-e).

Szintúgy a legmeztelenebb politikai gesztus a *Tartsd tisztán a kezed* című alkotás: emberi koponya (csak arra vagyok kíváncsi, honnan szerezte) a polcon trónolva, mellette egy plakát az ex-yu országok zászláival és egy nagy kérdőjellel a közepén, miegyéb, lenn a padlón átlátszó műanyag dobozkában majdnem-meddő föld, amelyből csak egy majdnem-mikroszkopikus méretű, beteges fűcsomó képes előbújni. Innen kissé arrébb látható (kipróbálható?) a helyes kis akasztófakötél-sor (a címben a „tranzit” [értsd: tranzíció] kifejezés is megtalálható).

De kissé burkoltabb utalások is megtalálhatók a lezajlott balkáni háború-sorozatra: az AK991 című, a falon a magasban díszelgő feketére festett, óriási húsbárd fémrészére asszociáló (és itt a hozzáhegesztett rácsokat csak artisztikusabbá teszi a munkát)... látszólag elvont. De csak látszólag. Szubjektív megfejtése: AK, vagyis Kalasnyikov, az 1991 pedig a háborús tébolypornó kitörésének dátuma. Nem kell hozzá kommentár, noha minimalista geoidomként is értelmezhető.

Egy elkerített installáció (Vagy maradjak mégis a szobornál? Á, nem!) is magára vonja a figyelmet. Üde koporsó, rajta temetőbe „passzoló” kereszt, rajta villogó, huncut kis karácsonyfával (mint megtudtam, azért van elkerítve, mert ezzel a művel Škulec önmagát ajándékozta meg, a nézők pusztán csak kéretlen-kívánt szemlélődők).

Vagy az Epika Balkanika, ahol színes műanyag sípok, az elmaradhatatlan kötélt, majd egy kisebb kötélt, talán a gyerekeknek, különböző színű és méretű, tömérdek cipő (én Auschwitzre asszociáltam), homok, mindez előrangotott fiókokból virítva, kivéve a homokot, melyből a padlóra is jut, mutatván, a föld is mérgezett/kontaminált/elkárhozott.

Megemlíteném még az *Örökre immobilizált* című alkotást. Szűk, érdekes alakú cserépalakzattal gyűrűbe fogva egy vízszintes, katonai pokrócszerűség, diszkrétén sugallva azt a gondolatot, hogy tulajdonosa már az örök vadászmezőkön tanyázik.

Mindent egybevetve: az alkotó vállalja a nyílt politizálást.

Csak annyit mondhatok: ő tudja.

Rastislav Škulec munkássága azonban még véletlenül sem intézhető el pusztán ennyivel.

Alkotásai jelentős része legfeljebb egészen burkoltan politikus, és érvényesek rá akár a néhai posztmodern, akár a minimalista, akár a konceptualista, akár a geometrikus absztrakció fogalmak, terminusok, akár egyéb ismérvek.

Ez már a tiszta művészet önszervező és önreflektáló, autonóm birodalma. Itt is szívesen használ szokatlan anyagmegmunkálási és prezentálási formákat.

Vegyük példának az *Érintés három pontja* című fémbobjectet, melybe három nagyobb és három egészen apró lyuk fúrattatott. Vagy egy másik munkája: a távolról abszurd, funkcióképtelen ál-madárretetőre asszociáló, szokatlan anyagokat, pl. madzagot, préselt kartont is magába integrált faanyagból készült nyersszín érdekesség, netán a linóleumforgácsba burkolt fémalakzat, szintúgy fémnehezékkal a tetején és fémkoronggal a közepén, amely számomra a megfagyott sebesség érzetét kelti, esetleg a *Két ritmus* című, falécek szabdalta és falécek alkotta háromdimenziós háromszöge, mely egy festett fém háromszögre támaszkodik, amely ugyanakkora, mint a felső, csak fordított alakzatban (ennél az alkotásnál a plusz és a mínusz, a fény és az árnyék, és minden egyéb ellentét egymást támogatása/kiegészítése jut eszembe), vagy például egy üveglap-fa kreálmány, természetesen ezúttal is a matematikai idomok birodalmára hajazva, esetleg a cserép-fém, vízszintes és függőleges, elgondolkodtató és szemgyönyörködtető, engem a legszubjektívebben a zenei ütemekre emlékeztető munkája, és végül a kedvencem.

A címére már nem emlékszem, de a szegecsekkel borított fantáziadús fémalakzat mintha egy bizarr, rozsdamarta, kissé szétnyíló metáltitok lenne, ugyanis látjuk a beleapplikált textilszalagokat, fémhörét, szinte érezzük rozsdája maró, felvillanyozó illatát. Egy fémsüni, aki titokban a cikk legelején az idézetből reinkarnálódó Oedipa Maas, a trash-punk hercegnő, aki/ami a posztindusztriális szépség tetszhalott, de lélegző lenyomata, s akit/amelyet hiába is próbálnánk fellógatni az akasztókötél-hurkok bármelyikére: noha tudja, hogy a valóság birodalmát felfogni képtelenség, valamint jól ismeri a kétély pszichotopográfiáját, de masszív a kedves: szimplán leszakadna alatta a kötél.

A komikumba belefojtott tragikum

Az Újvidéki Színház *A patkányok* című előadásáról

Bevallom, túlzott elvárásokkal ültem be az Újvidéki Színház *A patkányok* című előadásának bemutatójára. A túlzott elvárásaimat pedig kétségkívül a rendező, Alföldi Róbert személye táplálta. Hiszen Alföldi nemcsak a legismertebb magyarországi rendező, hanem az egyik legjobb is. Pedig a sztárság és a szakmai tudással fölvertezt tehetség nem föltétlenül esnek egybe, sőt, egyre törvényszerűbb, sajnos, hogy e két tulajdonság nem jár párban.

Nagy durranásra számítottam tehát, de ez a nagy durranás elmaradt.

Gerhart Hauptmann 1911-ben íródott drámája egy berlini bérkaszárnnyában játszódik. A cselekmény középpontjában Johnné, egy építőmester felesége áll, akit semmi más nem foglalkoztat, csak az, hogy gyereket szeretne. Johnék első gyermeke meghalt, az újabb gyermekáldás elkerüli őket, ezért az asszony titkos alkut köt egy megesett cselédlánnyal, hogy sajátjaként neveli fel születendő kisfiát. Johnné néhány hetes boldogságának az vet véget, hogy a leányanya visszajön a gyermekért, de ekkor ő már mindenre el van szánva, így a tragédia elkerülhetetlen.

A patkányokat ritkán játsszák, legalábbis a mi vidékünkön nem nevezhető közkedvelt és több helyütt is műsorra tűzött darabnak. Pedig egy jól fölépített naturalista tragikomédiáról van szó, mely – ha a felszínen nem is – a mélystruktúrájában megfeleltethető a klasszikus, jól bevált drámai formának. Tehát, úgy is mondhatjuk, minden adott volt: egy kiváló rendező, egy ragyogó társulat, egy naturalizmusával és társadalomkritikai vonulatával a mai korszellemmel tökéletesen összhangba hozható darab – a végeredmény mégsem lett lenyűgöző, borzongató vagy katartikus.

Elsősorban nem szakmai problémáim vannak az előadással, hanem koncepcionálisak. A komikus vonulat karikatúraszerű ábrázolásmódjával megfojtotta a tragikumot. Az előadás próbáiról készült naplóban olvastam, hogy a rendező úgymond „rajzfilmet” akart kihozni a darabból, vagyis megpróbálta elnagyolt, furcsán mozgó, harsány figurákkal teletűzdelni a produkciót. Ami egyfelől nem sikerült, másfelől, ha sikerült is volna, ezzel a tragikus történettel – melyben csecsemőhalál, meddőség, betegség, mélyszegénység, kegyetlenség, gyilkosság és kiszolgáltatottság kéz a kézben jár – egyszerűen nem korrespondeál.

Számomra úgy tűnt, hogy a színészek sem igazán tudtak mit kezdeni ezzel a rendezői utasítással, hogy „le kell menni rajzfilmfigurába”. Nem a színész játékát, hanem a színész magára erőltetett figuráját minősítem, amikor azt mondom, hogy Banka Livia a színidirektor asztmás feleségeként összevissza – és következetlenül – hörgött csak, Balázs Áron Harro Hassenreuterjéből a lehető legváratlanabb helyzetekben tört fel holmi időtlen röhögés, Sirmer Zoltán Erich Spittája pedig hiteltelen volt egyik pillanatban még csetlő-botló teológusjelöltként, a másokban már a kiskorú barátnőjét taperoló udvarlóként.

Két kompakt és emellett kiváló színészi alakítást tudnék megnevezni: Krizsán Szilviáét és Mészáros Árpádét.

Örültem, hogy Krizsánt végre főszerepben láthatjuk, hiszen színészi kvalitásai erre mindenképpen hivatottá teszik. Johnné asszony karakterére nagyon jól rátalált: az agresszívból nyájasba történő átmenetet, az elmeháborodottság és a tiszta szellem közötti váltásokat hibátlanul játszotta el. Jó lett volna, ha a hirtelen fényváltások és a sejtelmes hangeffektusok következetesen végigkísérik ezeket a pillanatokot, de ez sajnos nem történt meg, pedig – ahol voltak – semmit se vettek el a színészi alakításból, sőt.

Mészáros Árpádnak ez volt az első színpadra lépése, mióta az Újvidéki Színházhoz szerződött, és – mondhatjuk – remekül debütált. A becsületes, szigorú és rideg John úr szerepében láthatta a közönség.

Már ha láthatta. Ugyanis a színészeket gyakran kitakarta a díszlet egyik-másik oszlopa. Történt olyan is, hogy a szövegét mondó színész hosszú másodpercekig háttal állt a közönségnek, arcjátékából tehát semmit sem láthatunk. A díszlet – Zöldy Z. Gergely munkája – egyébként is meglehetősen funkcionálatlan volt. Nem volt képes érzékeltetni a helyszínváltásokat, így aztán a közönség nem igazán tudhatta, hogy mikor járunk épp a kacatokkal teli padláson és mikor Johnék lakásában, hiszen az ötfelvonásos írott mű kétfelvonásúra redukált előadásának mindkét felvonásában ugyanaz a vízszintesen kettéosztott színpadkép tárult elénk. Márpedig a helyszínváltásnak igencsak nagy jelentősége van a történetben.

Ami igazán meglepett, hogy Alföldi – egy-két apró lelemény és a már említett karikatúraszerű ripacskodás kivételével – szinte egyáltalán nem tett hozzá semmit a darabhoz. A szövegből is csak annyit húztak, hogy az eredeti mű cselekményének íve ne sérüljön nagyon. Az a személyes pecsét hiányzik tehát *A patkányok* újvidéki előadásából, amelyről méltán zengnek ódákat a kritikusok egy-egy Alföldi-rendezés kapcsán.

Mi rejlik a látszatvilág mögött?

Provokatív látélet a szerbiai társadalomról
(Borisav Stanković: *Koštana*. Szabadkai Népszínház, Szerb Társulat)

Ki ne szeretne szabad lenni és szárnyalni? Ki az, aki nem arra törekszik, hogy megvalósítsa önmagát? Van-e olyan ember, akinek ne lenne fontos a függetlensége? *Koštana* számára is ez volt a lényeges, és ez lett a veszte.

Urbán András rendező és a szabadkai Népszínház Szerb Társulata a dél-szerbiai Vranje írójának, Borisav Stankovićnak 1902-ben készült drámáját, a szerb irodalom egyik gyöngyszemét dolgozta fel elkeserítően hiteles módon. A *Koštana* című előadás a máról és rólunk szól, és bár az eredeti Stanković-mű több mint száz éve készült, aktuálisabb, mint valaha, különösen Urbán András olvasatában.

Aki látott már korábban Urbán András által rendezett előadást, az tudja, hogy az eredeti műveket nem fogja szó szerint viszontlátni a színpadon. A szövegeket Urbán átdolgozza, a megírt dráma gyakran csak kiindulópontként szolgál az előadáshoz, az eredeti szöveget ugyanis átszűri saját magán, kiemel belőle részleteket és saját értelmezésben, gyakran szimbólumokat használva interpretálja, élve a művészi szabadság lehetőségével. Aki az eredeti *Košťanára* kíváncsi, valószínűleg csalódnai fog, akit az előadás érdekel, az nem.

A *Košťana* című dráma egy cigánylány tragédiája, aki szépségével és énekével felforgatja a konzervatív kisváros életét, megbolondítja a férfiakat, akik végül tehetetlenségükben úgy szabadulnak meg tőle, hogy akarata ellenére férjhez kényszerítik, és elűzik a városból. A kisvárosi élet látszat-konzervativizmusának és álvallásosságának leple alatt izzó szenvedélyek és megbicsaklott emberi sorsok rejlenek. A szabadkai előadás arra hívja fel a figyelmünket, hogy ma sincs ez másként. Napjainkban sem tudunk szabadulni az előítéletektől és a diszkriminációtól. Az emberi méltóság, az alapvető emberi jogok ma is sokszor sérülnek. Az előadás bemutatja, mily

igazságtalan aspektusai vannak a szűk látókörű patriarchális viszonyoknak. Szól a férfuralomról, a tekintélyelvűségről, a nők eltiprásáról. Arról, hogyan használnak ki, aláznak és gyaláznak meg egy olyan embert, aki más, mint a társadalom legtöbb tagja. De szól a szabadságról, a szenvedélyről és az ösztönökről is, amelyek azokban is lappanganak, akik ezektől demonstratív elhatárolódnak, és a nyilvánosság előtt mindezt elítélik. Szól a gyarlóságról és az álszentségről is. A gyenge erősekről és az erős gyengékről. Rólunk, mindannyiunkról. Minderről egyszerre. Meseszerűen, és mégis mai módon, zenével és dallal, líraian és közben nyersen. Durván, néha már-már vulgáris szavakkal és provokatív jelenetekkel szembesít bennünket azzal a társadalommal, amelyben élünk. Az előadást látván azt kérdezzük magunktól, valóban, nem változott semmi azóta, amióta az eredeti művet megírták? Minden ugyanolyan? A szinte kitapintható feszültség és a gyűlölet a jelen kort is jellemzi?

Néha, nagyon ritkán, igazán kivételes esetekben történik meg, hogy egy színházi produkcióban szinte minden a helyén van: a rendező biztos kézzel irányítja az előadást, közölni akar, gondolatot ébreszt és képes hatni a színészeivel, akik meggyőzően alakítanak. A díszlet és a jelmezek az előadást szolgálják, a fény- és hanghatások, a zene és az ének gazdagítják a produkciót. Valami ilyesmi történik a *Kostana* című előadásban is. Urbán András rendező pontos, feszes színészvezetése, a jelenetváltások dinamikája, a jelképes és képi megjelenítés, a rejtett utalások, a zene, a dalok és a dalszövegek megfelelő ötvözése a prózával, mind-mind hozzájárulnak ahhoz az összhatáshoz, amely miatt maradandó élménnyé válik az előadás.

A zenének nagyon fontos szerepe van a produkcióban, a játékidő több mint felét ez teszi ki. Megteremti a balkáni hangulatot, az erre a térségre jellemző életérzést, a dalokon keresztül pillantunk be a karakterek jellemébe és életébe is. A dallamok és a szövegek a tragédia elkerülhetetlenségét is magukban hordozzák. Irena Popović Dragović zeneszerző az eredeti Borisav Stanković-mű és a népdalok szövegét használta az előadás dalaihoz, amelyek kifejezetten erre a produkcióra készültek. A zenészek (ifj. Kucsera Géza, Balša Pešikan és Lakatos Mátyás) mindvégig jelen vannak a színpadon, ezért is lehetséges, hogy a zene és a prózai szöveg szinte észrevétlen módon, kellő ritmusban és dinamikában váltják egymást, hozzájárulva ahhoz az összhatáshoz, ami képes magával ragadni a közönséget. A színpadképen az előadás folyamán nem változtatnak. Az erőszakra és a vérre, ugyanakkor a lángoló szenvedélyekre is utaló bordó falak között néhány sor széket látunk, a cselekmény ezek között bonyolódik. A történet bárhol játszódhat Szerbiában. A jelmezek arra engednek következtetni, hogy a jelenben járunk. Ugyanakkor a dal- és a prózai szövegeknek van

valamiféle archaikus jellege, miközben nagyon is maiak, sokszor a köznapi beszédet idézik. A szereplők többsége az előadás folyamán szinte folyamatosan jelen van. Ez lehetővé teszi a jelenetek gyors váltakozását, a lendület fenntartását és a feszültség fokozását. A zárt tér, amelyet a színpadon három oldalról a bordó falak és felülről valamiféle rácsra utaló faszerkezet hoz létre, egyfajta bezártságérzést kelt, arra utalhat, hogy a megjelenített közösség elszigetelten, másoktól, a világtól elkülönülve, a maga szabályai és erkölcsi normái szerint él. Ebből a bezártságból az egyes ember nem szabadulhat ki, mert a változást, a fejlődést, a javulást a közösség tagjainak többsége elutasítja.

A szabadkai Népszínház Szerb Társulatának tagjai kiváló teljesítményt nyújtanak. Pontosan olyannak képzelem el például a patriarchális rendszerben élő családfőt, mint amilyennek az előadásban láttam. Ljubiša Ristović maga a mennydörgés, a nyers erő és a tekintély, ő a család ellentmondást nem tűrő ura, Hadži-Toma. A Vladimir Grbić által megszemélyesített Arsánál, aki a község elnöke, még talán nem láttam alattomosabb, számítóbb, gonoszabb és fenyegetőbb embert színpadon. Kiszámíthatatlan kegyetlensége hátborzongató hatást kelt. Tettetett kedvessége, suttogó szavai vészjóslóbbak a lehangosabb üvöltésnél is. Elor Emina pedig Košťanának született. Mintha a szerepet rá szabták volna, az Újvidéki Színház színésznője minden bizonnyal nem véletlenül kapta meg a címszerepet a szereplőválogatáson. Játéka annyira ösztönös, pontos és elragadó, hogy a néző nem tudja róla levenni a szemét. Teljesen átlényegül a mágikus vonzerővel rendelkező gyönyörű és tehetséges cigány lánnyá: megzabolázhatatlan, betörhetetlen, szabadságszerető, független fiatal nő, a férfivágyak megtestesítője, akit egyszerre imád és gyűlöl a közösség. A férfiak akarata ellenére kívánják, csodálják, az eszüket vesztik érte, birtokolni akarják. Ha lehet, ezért még jobban haragszanak rá, és önmagukat is megvetik. Még átkozódnak is ezek a vallásos emberek. Inog alattuk a föld, fuldokolnak vágyaik és az erkölcsi normák egymásnak feszülésétől. A szemünk előtt veszítik el biztosnak hitt identitásukat. Tehetetlen dühükben kifordulnak önmagukból, romlottságuk nem marad rejtve előttünk. De a társadalom még ekkor is tettet, álcáz a felszínen, úgy tesz, mintha minden rendjén volna, csak azért, hogy a több évszázados szokások, a hierarchia és a látszat megmaradjon. Vajon milyen ingatag lábakon állhat ez a patriarchális rendszer, ha egy fruska képes felforgatni az életüket? Végül mégis az előítéletek győznek, a másság elutasítása a legfontosabb számukra. Aki nem illik be a közösségbe, vesszen. Már az előadás legelején tudjuk, a tragédia óhatatlanul be fog következni, nem lehet másként. A feszültség egyre nő, a sötét erők diadalmaskodnak. Košťana nem hajlandó idomulni

a többiekhez, ragaszkodik saját magához és szabadságához, ezért végül bilincsbe verik, meghurcolják, megalázzák és meggyalázzák. A néző együtt érez Košťanával. Valóban megszakad a szív, és könny szökik a szembe, mert ezt az igazságtalanságot szinte nem is lehet elviselni, annyira vérlázítóak és tűrhetetlenek a begyepesedett, szokásaihoz ragaszkodó, előítéletekkel teli, álszent társadalom reakciói.

A *Košťana* című előadás elemi erővel hat ránk, ha nyitottak vagyunk, és átadjuk magunkat neki. Magunkra ismerhetünk, ha hajlandóak vagyunk őszintén magunkba nézni. A fojtogatóan valóságosnak tűnő szituációk magukba szippantanak, a színészek pontos és hiteles játéka magával sodor bennünket, együtt lélegzünk a szereplőkkel. Ez nemcsak a színészek szuggesztív játékának köszönhető, hanem annak is, hogy ráébredünk, az igazságtalanság, az előítéletek, a diszkrimináció jelenléte soha nem szűnik, most is jelen van, és megkeseríti az életünket.

A bemutatón állítólag néhányan felkeltek és kimentek a nézőtérrel. Sok volt nekik az előadás, képtelenek voltak szembenézni a látottakkal, önmagukkal, a társadalommal, amelyben élünk. Nem is csoda, hiszen a mai szerbiai társadalom egy része még mindig olyan, amilyennek az előadás mutatja: a patriarchális viszonyok a jellemzőek, a férfiak uralkodnak a nők felett, a nőt szexuális tárgynak és a szaporodás eszközének tekintik, akinek nem lehet szava még családi körben sem. A nő másodrangú tagja a közösségnek. A nem és a kor szerinti tekintélyelvűség, továbbá a hatalom és a pénz irányít mindent. A szemellenzős hozzáállás, a maradi gondolkodás sok tekintetben ma is érvényesül Szerbiában, ezzel pedig egyeseknek nehéz szembesülniük, annak ellenére, hogy a jelenség tetten érhető még a mikroközösségekben, a családokban is. Košťana nem elég, hogy nő, még cigány is, vagyis idegennek számít a tradíciókhoz, a szokásokhoz, a saját fajtájához ragaszkodó közösségben. Ha önként nem tud vagy nem akar megváltozni, akkor betörik, ha másként nem megy, erőszakkal. Semmi sem számít: sem emberélet, sem a mások iránti tisztelet, sem a tolerancia. Az etnikai alapú gyűlölet(keltés) a jelenkor sajátja, akár kimondjuk, akár nem. Igyekszünk nem venni róla tudomást, úgy teszünk, mintha konkrétan bennünket nem érintene, mégis nap mint nap találkozhatunk vele. Elég, ha kimegyünk az utcára. Ki az, aki még nem látott az előadásban megjelenő falfirkához hasonló feliratot, amellyel egy bizonyos nemzetiiség halálát kívánják? A látszatbéke világát éljük. A felszínen, úgy tűnik, minden rendben van, békés együttélésben telnek napjaink. Ha azonban egy kicsit lekaparjuk a mázt, és megpróbálunk a dolgok mélyére tekinteni, felsejlik egy feszültségekkel teli, erkölcsösséget mímelő, álszemérmes társadalom, amelyben ott rejtőzik az erőszak és a hatalom iránti vágy, a

hajlam az igazságtalanságra és a diszkriminációra. Az előadásban Koštana szépségével és tehetségével felbolygatta és megbontotta ezt a látszatvilágot, a közösség pedig kimutatta a foga fehérjét.

A szavak szintjén Szerbia közeledik a modern Európához. A politikusok azt hangoztatják, nincs különbség ember és ember között. Az országnak van diszkriminációellenes törvénye is. A mindennapokban mégis találkozunk előítéletekkel, megkülönböztetéssel. Az előadás zárójelenete is erre utal. Egy női ruhába öltözött férfi énekel reszketve, elhaló hangon, egyedül a színpadon. Félelem és kétségbeesés tükröződik a szemében, ahogy a közönségre néz. A rendező ezzel jelzi, hogy szerinte nem sokat változott a világ a *Koštana* megírása óta. Ahhoz, hogy a szerbiai társadalom viszonyulása másmilyenné váljon, hosszú időnek kell még eltelnie, Urbán András pedig nem túl bizakodó e tekintetben.

Borisav Stanković: *Koštana*

Szabadkai Népszínház, Szerb Társulat, Jadran Színpad, bemutató: 2013. október 18-án

Rendező, szövegmodosítások: Urbán András

Zeneszerző: Irena Popović Dragović

A dalok szerzői: Stanislav Vinaver, Stevan Vladislav Kačanski, Milorad Petrović-Seljančica, Nataša Ilić, Jovan Đorđević, ismeretlen szerzők

Szereplők: Elor Emina (*Koštana*), Marko Makivić (Grkljan), Snežana Jakšić (Salče), Ljubiša Ristović (Hadži-Toma), Suzana Vuković (Kata), Srđan Sekulić (Stojan), Jelena Mihajlović (Stana), Branko Lukač (Mitka), Vladimir Grbić (Arsa), Kristina Jakovljević (Magda), Zoran Bučevac (rendőr).

Zenészek: ifj. Kucsera Géza, Balša Pešikan, Lakatos Mátyás

Díszlettervező: Marija Kalabić

Jelmeztervező: Marina Sremac

Lektor: Nataša Ilić

A rendező munkatársa: Suzana Vuković

Rendezőasszisztens: Jelena Mihajlović

Ügyelő: Igor Lerić

Súgó: Vesna Suvorova

Csak semmi fősvénység

Molière: A fősvény. Zentai Magyar Kamaraszínház

„Hová lett? Hol van? Hova bújt? Hogy fogjam meg, mit csináljak? Merre fussak? Merre ne fussak? Igazán nincs ott? Nincs itt? Ki vagy? Megállj! (Saját karját kapja el.) Vissza a pénzem, gazember! Hű, hisz ez én vagyok! Hol a fejem? Azt sem tudom, hol vagyok, ki vagyok, mit teszek. Jaj-jaj, szegény pénzem, édes pénzem, egyetlen jó barátom, elszakítottak tőlem! Elragadtak. Oda veled a támogatóm, a vigaszom, a boldogságom. Végem van, végem, nincs mit keresnem többé ezen a világon!”

(Harpagon monológja)¹

Kilenc színész színházat keresett, és talált. Ritka manapság az ilyen. Úgy tűnik azonban, hogy az újvidéki Művészeti Akadémia tavaly végzett hallgatói szerencsés csillagzat alatt születtek, mert miközben nekik színházra, a négy éve működő Zentai Magyar Kamaraszínháznak társulatra volt szüksége. S mivel erre a politika is áldását adta, októberben megkezdődhetett a munka.

A Zentai Magyar Kamaraszínház eddig évadonként két előadást készített vendégművészekkel. Láthattunk már a színpadán tragédiát (Marsha Norman: *Jóccakát, mama!*, Abe Kóbo: *Möbius*), komédiát (Pozsgai Zsolt: *Liselotte és a május*, Carole Fréchette: *Simon 7 napja*), sőt még (ál)történelmi drámát is (Gyarmati Kata: *1697 – Volt egyszer egy zentai csata*). A színház igazgatója, Vukosavljev Iván, eddig a darabokhoz választott színészeket, most viszont már saját társulata adottságaira kellett támaszkodnia. A kilenc színész jól ismeri egymást, „folyékonyan” beszélnek egymás nyelvét. A csapatnak évadkezdéskor csak az új térrel és a rendezővel, Solténszky Tiborral kellett összekovácsolódnia.

Az igazgató úgy döntött, hogy társulatavatóként egy 17. századi író, Molière *A fősvény* című művét szeretné a színpadon látni. Ez már csak azért is volt merész választás, mert a társulat tagjai a húszas éveikben jár-

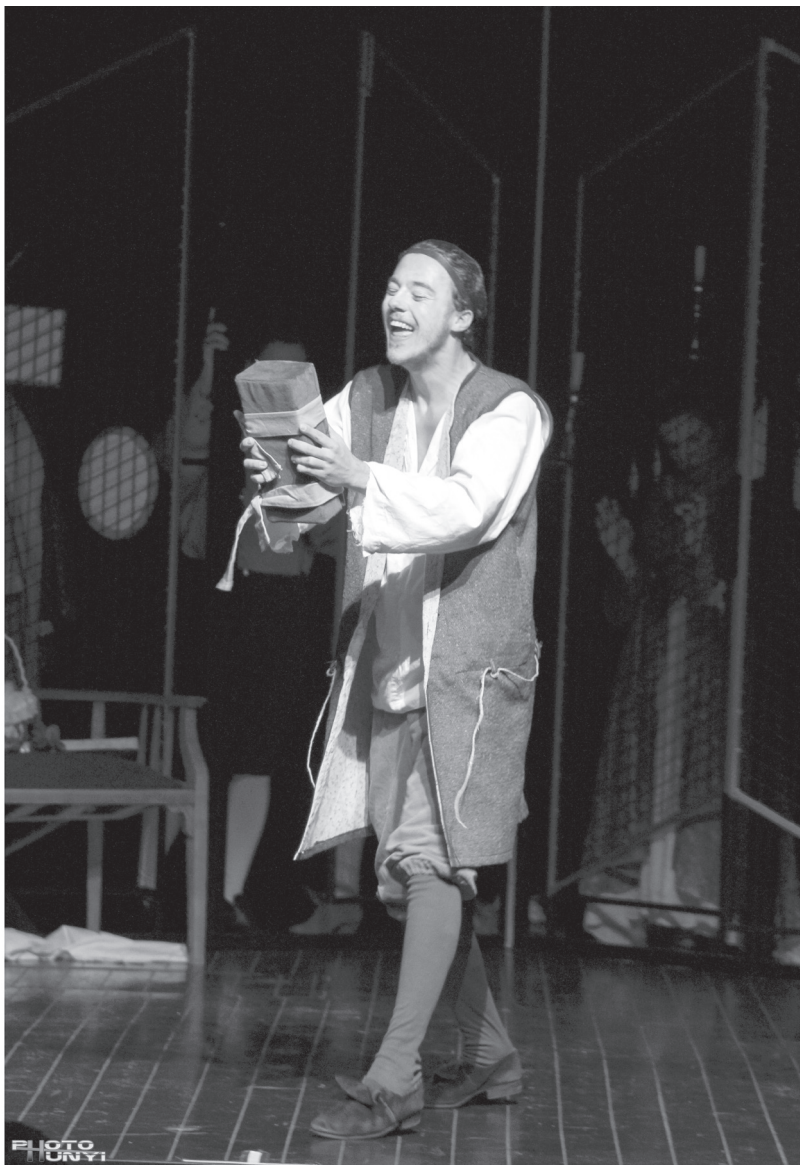
¹ Molière: A fősvény. 1966. *Molière összes művei*. Magyar Helikon. Illyés Gyula fordítása

nak, a darabban viszont a fiatalok mellett (Cléante, Eliz, Marianna, Valér) néhány idősebb karakter (Harpagon, Anzelm úr) is szerepel.

Az első jelenetben, de mondhatnánk úgy is, hogy az előjelenetben, megismerkedünk a szereplőkkel. Miközben még azt kémleljük, hogy mi történik a színpad mögött, észrevétlenül már el is kezdődött az előadás. A színészek előttünk készülődnek, a színpadon öltöznek, kávéznak, szerepet tanulnak, beszédgyakorlatoznak, sminket igazítanak, s egyszer csak kilépnek a civilségből, s belépnek a szerepbe. Mintha nemcsak a színészek, de az őket játszó fiatalok is bemutatkoznának a közönségnek. Egyenként lépnek a rivaldafénybe, meghajolnak, s közlik a nézővel, hogy *A fősvényben* kik is ők. Így derül ki, hogy Harpagon Dévai Zoltán, Cléante (Harpagon fia) Kucsov Borisz, Eliz (Harpagon lánya) Lőrinc Tímea, Valér (Eliz szerelmese) Nešić Máté, Marianna (Cléante imádottja) Nagyabonyi Emese, Jakab (Harpagon szolgája, szakács és kocsis) Virág György, Fruzsina (házasságközvetítő) László Judit, Anzelm (nemes úr, aki Simon mesterként pénzközvetítő) Papp Arnold, a csendbiztos pedig Rutonić Róbert. A szereposztás kiváló. Aki mégis a legnagyobbat alakítja, az Virág György a szakács és a kocsis szerepében (érdekes lenne Molière *Fősvényét* Jakab szemszögéből megírni...). A kissé ügyefogyottnak mutatkozó, valójában nagyon is eszes kocsis minden lépésével, mozdulatával elkápráztatja a nézőt. Igazi bohóc, aki, néha úgy érezzük, nem is a nézőnek játszik, hanem önmagának, de ez nem megy az alakítás rovására, sőt! Élvezi játéka minden egyes pillanatát, s ezért a néző is élvezi, hogy játszik. Jakab olykor cselszövő, máskor (ál)bíró szerepben tetszeleg, de ahogy a mesében is lenni szokott, végül a legkisebb, ez az ügyefogyott udvari bolond oldja meg a problémát azzal, hogy ellopja Harpagon úr aranyát, s csak miután az apa beletörődik a fiatalok boldogságába, s lemond Mariannáról, kapja vissza „egyetlen barátját”, a kincsesládát.

Harpagon a zentaiak előadásában nem egy korosodó vénember (hiába mondja, nem hisszük el, hogy már hatvan is elmúlt), hanem egy fiatal, céltudatos, vitális üzletember. Arcát fehérre festették, mintha egy pantomim álarcban játszana, soha nem látjuk, hogy valójában mit gondol, mit érez. Ez nagyon zavaró, mert nem ismerjük meg az igazi Harpagon, nem érezzük valódi személyiségét, a fehér maszk megbénítja az arcát, pedig a mimikájával csak erősíthetné a figurát. Szerepéből kifolyólag Dévai merev, tartózkodó és mindig komoly. Szereti a pénzt, de talán szerethetné jobban is. Visszafogott, mértéktartó, s csak az utolsó jelenetben örül bele igazán a pénzimádatba. Hiába, fiatal még ehhez a szerephez. Egyes karakterek hű megformálásához talán kell néha az a bizonyos élettapasztalat. Na, majd harminc év múlva...

Az előadás néha vontatott, az az érzésünk, hogy sok a szöveg, és kevés a játék. Az első felvonás végén (ami a könyv szerint a harmadik felvonás második jelenetének a vége) Jakab kiszól a közönségnek, hogy „szünet”, majd a szünet végén, már Valér nélkül, de ismét eljátssza az utolsó jelenetkockákat. Érthetetlen és fölösleges. Nem ad hozzá se a figurához, se az előadáshoz. Ezzel szemben azonban Jakabnak és a többi szereplőnek is vannak jó pillanataik. Nagyon jól kidolgozott Jakab és Cléante jelene-

Hunyicska Ákos felvétele

te, az ún. „mit csináljak vele” jelenet, mikor is Jakab felolvassa, hogy az ismeretlen hitelező a kért összeg egy részét milyen különböző bútorszati tárgyakkal, ruházati kellékekkel és csecsebecsékkel helyettesíti. Cléante a néhány méteres listába belegabalyodik, majd kibukfencezik belőle, a mélybe zuhan, ugyanakkor a segítségével mászik is vissza az „életbe” és a színpadra. Egy jól koreografált jelenetet lát a néző, s miközben Jakab a hosszú és unalmas listát olvassa (nem is igazán tudjuk követni), láthatjuk Kucsov Borisz szenvedélyes szenvedését.

A darabnak ugyancsak érdekes figurája a csendbiztos, akit Rutonić Róbert alakít. Már megjelenésével is igencsak nagy hatással van a nézőre. A rend őre, a nyomozó igencsak ügyefogyott, kócos, egy szerencsétlen flótás, aki táskáját és a benne lévő vallatóeszközöket féltve őrzi. S amikor megszólal, kiderül, hogy szegénykém még dadog is. Sajnos, keveset beszél (pedig a néző nagy örömmel szurkolna neki, hogy sikerüljön befejeznie mondatait), mégis, így némán is jelen tud lenni a színpadon, végig játszik, nincsenek üres mozdulatai. Kiderül, hogy a csendbiztos is csak ember, udvarolna a hölgyeknek, de azok elhúzódnak tőle, s a házigazda is gyorsan rájön, hogy nem sok segítséget várhat a bűnösök felkutatásában. Néha szívesebben nézem őt a háttérben, mint a főjelenetet. Rutonić alakítása üde színfoltja volt az előadásnak.

A darab eredetileg tizenöt szereplős (tizenegy férfi és négy nő), de a zentai előadásban ez hat/háromra redukálódott. A három nő három különböző karaktert alakít. Itt van először is Harpagon lánya, Eliz (Lőrinc Tímea), aki ártatlan, apja és Valér között őrlődik, végül mégis a lázadó

szerelmes győzedelmeskedik felette. Kicsit naiv, nem ő irányítja a szálakat, ő csak sodródik az árral.

Nagyabonyi Emese Marianna szerepében határozott és céltudatos. Habár anyja Harpagonhoz adná, ő mégsem törődik bele könnyen a sorsába. Ha Eliz a naiva, ő épp az ellenkezője, ő az imádott nő, a díva, akiért két férfi is rajong, s talán ezt kicsit élvezi is.

László Judit a kerítőnő, a cselszövő, a komika, kétségkívül ő az irányító. Mézesmázos szavaival maga köré fon mindenkit, igazi boszorkány, de a jobbik fajtából. Nagyon jól tud játszani a hangjával, s látszik, hogy a színpad az igazi otthona.

A díszlet egyszerű, csak néhány szék, pad, tükör, váza, gyertyartatók, képek s egy vasrács fal, ami a színpadot vízszintesen kétharmad/egyharmad arányban osztja, a vasrácsra ajtók vannak, ezeken hagyják el a szobát s a színpadot a szereplők. Mivel a „fal” csak enyhén rácsosított, s ezért áttetsző, láthatjuk a szereplőket, reakcióikat, mielőtt a szobába lépnének. A díszlet talán még egy fősvény házához is túl szegényes. A kosztümöket Mikus Anita készítette, s ezek a díszlettel ellentétben sokkal inkább az adott kort idézik. Mindenki végig ugyanabban a kosztümben játszik, nincs lélegzetállító divatbemutató, nincsenek pompásabbnál pompásabb ruhaköltemények, mint oly gyakran a nagy produkciókban. De ez itt most nem is hiányzik.

Az előadás végén, ahogy a komédiákban lenni szokott, megoldódnak az események, s megkerül a rég halottnak hitt apa, aki rátalál az addig megboldogultnak vélt gyermekeire. Itt azonban a zentaiaiak egy csavart

tesznek az előadásba: nem pusztán elmesélik, hanem eljátsszák, mi is történt Dom Thomas d'Alburcyval és családjával. Rappelnek, felidéznek a westernfilmeket, s a reneszánsz kori ruhákat kiegészítik a napszemüvegekkel: Molière szereplői „vagány” komédiásokká válnak. Kicsit kilóg ez a jelenet az előadásból. Az biztos, hogy feldobja a közönséget, de ez most egy teljesen más stílus, mint amit eddig láttunk. Nem rossz, de akkor miért nem ebben a szellemben csinálták végig az egészet? Hiszen a néhány perces „rögtönzött” előadás után ismét visszatérnek a reneszánszi hanghoz.

A zárójelenetben lassan mindenki levonul a vasrács fal mögé, s a színen csak Harpagon marad a ládával. Szenvedélyesen öleli, becézgeti. Nem lett ez a rész kellőképpen előkészítve, pedig ez lehetett volna Dévai nagy pillanata.

Ezeknek a fiataloknak Brecht *Koldusoperája* volt az akadémiai vizsgaelőadásuk, de hivatalosan a zentai közönség előtt most vizsgáztak. A következő darabjuk egy gyermekelőadás lesz, Szabó Magda *Sziget-kék* című művének március folyamán lesz a bemutatója. Egy klasszikus és egy gyerekelőadás. Egyelőre talán közönséget toboroznak, s megpróbálják belopni magukat a zentaiak szívébe, hogy aztán hallassák valódi hangjukat. Mi ezt az eredeti hangot várjuk már!

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Alapítási év: 1934
LXXVII. évfolyam
2013. 1–12. szám

TARTALOMMUTATÓ

	szám	oldal
VERS		
<i>Antalovics Péter</i> ÁRNYÉKHÚS, VALAMI TÖBB, DILEMMA.....1		8
<i>Antalovics Péter</i> SOKADIK SÚLYTALANSÁG; STELLA MARIS; HÁROM HAIKU.....7-8		17
<i>Bajtai András</i> RÍTUSOK2		40
<i>Balogh István</i> PALETTA5		56
<i>Benedek Miklós</i> SÁMÁNOK A TELEPEN.....5		49
<i>Benedek Miklós</i> FLÓRIS – Verses montázs.....7-8		3
<i>Benedek Miklós</i> ARRÓL, HOGYAN PUSZTULT EL A VÁ- ROSUNK; EXODUS; INDIÁNOK; LENGYEL11		8
<i>Danyi Magdolna</i> JÓZAN ESTI TERVEK EGY MEDDŐ ÓRÁN 3		21
<i>Danyi Magdolna</i> ÓH, A SZERETŐK!.....3		22
<i>Danyi Magdolna</i> A KÖLTŐKRŐL ÉS A KÖLTÉSZETRŐL – Részlet.....3		24
<i>Deres Kornélia</i> PART: RAJNA12		55
<i>Dorđević, Milan</i> NŐK (<i>Lenkes László</i> fordítása)7-8		58
<i>Dorđević, Milan</i> WHITMAN; ÉLEK; AZ ÖLTÖZÉK (<i>Lenkes László</i> fordítása).....12		76
<i>Fehér Kálmán</i> MAGDIÉRT; NEHÉZ HADJÁRAT; MAGDI KERTI KÉPE; POKOLGÉP3		3
<i>Harkai Vass Éva</i> NAPLÓVERSEK.....11		3
<i>Harkai Vass Éva</i> NAPLÓVERSEK.....12		26
<i>Horváth Viktor</i> JOHN GOLDEN WALES; LEONINUS LESZBOSZ SZIGETÉRŐL; TTT; BÁLÁD A VÉRRŐL.....2		34
<i>Jassó Judit</i> TÚLZÓ TEREK – Egy készülő ciklusból; MÉZ ÉS VIASZ.....9		40
<i>Kele Dóra</i> A-KAROM; GESZTENYE A ZSEBEMBEN; KRÁTER; MARAD, HA VALAMI.....12		59
<i>Maurits Ferenc</i> PALICSI REQUIEM.....3		8
<i>Maurits Ferenc</i> MADRIDI SÉTÁK – Goya és a Prado dicsérete.....6		24
<i>Molnár Illés</i> ARCOD PUHATESTŰ; LEJTŐN LEFELEÉ; MEGNYÍLIK MINDKÉT SZEMED; RETINÁMON; A HATTYÚKAT SZEMRE MÉREGETED; SORODRA VÁRSZ2		41
<i>P. Nagy István</i> ESTI SZOMORÚ12		30
<i>Németh István</i> EGY NÉGYSOROS, EGY NYAKAS ÉHEN KÓRÁSZ.....1		5
<i>Noszlopi Botond</i> NÉZELŐDÉS; A MEGFIGYELŐ; HÓ- VÁKSÁG; GYÁSZ; HAJNALPÍR2		56
<i>Novák Éva</i> Ő BESZÉL; ÉL VALAHOL; ÉBREN.....5		54
<i>Oláh Tamás</i> CÍM NÉLKÜL (Ibolya, Fekete, Narancs és Sárga Fehéren és Vörösön); SÖTÉTKAMRA5		43

	szám	oldal
<i>Oláh Tamás</i> AZ ÓRÁK LEHETŐSÉGE	7-8	15
<i>Pál Sándor Attila</i> A SÉTA; AZ ŰR; A FÁK	12	56
<i>Poborai Örs</i> CSER-I-VÓ; SILLEBER MUNRETEANI; FÉL- KÉSZEN	12	63
<i>Pollágh Péter</i> 22. SZÁZADI; DÉD-MEDVE	9	31
<i>Rhédey Gábor</i> KORSZELLELEM; FRIVOL	2	44
<i>Sombart Dávid</i> HOL VENDÉG VOLTÁL; PEDIG ÉN; GE- NERÁCIÓM; INTERPELLÁCIÓ; UGYE TE IS	7-8	19
<i>Terék Anna</i> HANNELORE.....	5	46
<i>Terék Anna</i> ÁLOM AZ AUTÓPÁLYÁN – Ciklus, I. rész (Berlinből; A repülő; Tångagärde; Arlanda; Papírba csavarva)	7-8	7
<i>Tinkó Máté</i> O. SZERINT P. (1); O. SZERINT P. (2); O. SZE- RINT P. (3)	11	13
<i>Tóth László</i> A MOZGÓLÉPCSŐ-KALAUZ SZERELMES LESZ; A MOZGÓLÉPCSŐ-KALAUZ MENNYBE MEGY	5	73
<i>Tucic, Sinisa</i> HADOSZLOP; KÖLTŐ A KÓRHÁZBAN; FELEZD SZÉT; MEGHATÁROZATLANSÁG; A TŰLEVELŰ ERDŐ (<i>Lenkes László</i> fordítása).....	6	40
<i>Varga László Edgár</i> TOLLBAMONDÁS; VERSTÖRÉS.....	2	54
<i>Zalán Tibor</i> TÉLI KÉPEK KÉK TÁNYÉRON.....	2	23

SZÉPPRÓZA

<i>Albahari, David</i> KIS TÖRTÉNETEK (Gép; Az erősebb joga; Történet a szülőkről; Zsebkendők; Felismerés) (<i>Vékás Éva</i> fordítása)	7-8	59
<i>Bajac, Vladislav</i> GASZTRONOMÁD TÖRTÉNETEK (Brecht éttermei; Sörbörze a Berlieni Köztársaságban; A Bertolt Brecht éttermecske) (<i>próza, Ördög Mónika</i> fordítása) ...	7-8	65
<i>Barlog Károly</i> VIA SANDGASSE (<i>próza</i>).....	7-8	23
<i>Barlog Károly</i> TUDÓSÍTÁS TUNDÉRORSZÁGBÓL – Tár- sadalmi dramolett	12	64
<i>Beaumarchais–Mladenović–Gyarmati</i> OPERA ULTIMA – Részlet...	4	125
<i>Berta Ádám</i> A NÉNI (<i>rövidpróza</i>)	6	37
<i>Bordás Győző</i> LEVÉLVÁLTÁS – Dokumentumnovella	4	3
<i>Bordás Győző</i> ORVOSOK, NŐVÉREK, TAKARÍTÓNŐK (<i>dokumentumnovella</i>).....	11	35
<i>Danyi Zoltán</i> BECKETT, SÁRGARÉPA – Részlet egy készü- lő műből (<i>próza</i>)	9	20
<i>Fehér Viktor</i> SZÁVÓ APÓ (<i>elbeszélés</i>)	12	50
<i>Fekete I. Alfonsz</i> AZ ELSÜLLYEDT VILÁGOM (<i>próza</i>)	7-8	39
<i>Fenesi Péter</i> JANCSIKA ÉS JULISKA VALÓSÁGOS TÖR- TÉNETE (<i>próza, részlet</i>)	4	34

	szám	oldal
<i>Gatalica, Aleksandar</i> A NAGY HÁBORÚ – Élet és halál levelei (<i>regényrészlet, Vékás Éva</i> fordítása).....	6	49
<i>Grendel Lajos</i> UTAZÁS A SEMMI FELÉ (<i>regényrészlet</i>).....	9	3
<i>Handó Péter</i> MUNKATERÁPIÁN (<i>regényrészlet</i>).....	1	50
<i>Jančar, Drago</i> MA ÉJSZAKA LÁTTAM ŐT (<i>regényrészlet,</i> <i>Gállos Orsolya</i> fordítása).....	9	45
<i>Jódal Kálmán</i> MARCANG (<i>kispróza</i>).....	1	7
<i>Jódal Kálmán</i> KIZSAROLT MÁSVILÁG; IDEGENEK (<i>kisprózák</i>).....	5	16
<i>Jódal Kálmán</i> DARK IS DARK (<i>kispróza</i>).....	12	48
<i>Jódal Rózsa</i> SZIMBIÓZIS (<i>elbeszélés</i>).....	11	53
<i>T. Kiss Tamás</i> MÁRKUS DOKTOR ÉLETET AD (<i>próza</i>).....	7–8	28
<i>Kocsis Árpád</i> SZERELEM (<i>próza</i>).....	7–8	43
<i>Komáromi Dóra</i> MARX (<i>elbeszélés</i>).....	5	64
<i>Komáromi Dóra</i> TÖRÉS (<i>próza</i>).....	7–8	55
<i>Kőrösi Zoltán</i> VAKOND (<i>novella</i>).....	11	16
<i>Lábadai Dávid</i> GÖMBÖCI UTAK (<i>próza</i>).....	7–8	51
<i>Lovas Ildikó</i> CENZÚRA ALATTI – Részlet egy készülő re- gényből.....	6	7
<i>Lovra Éva</i> KÖDHA-TÁR – IMPRESSZIÓK A VÁROSOK SZENNYÉRŐL ÉS FÉNYEIRŐL A KÖDHA-TÁR/ FELHŐHA-TÁR FELETT ÉS ALATT (<i>próza</i>).....	4	22
<i>Lovra Éva</i> SZUSSZANÁSNYI IDEGENSÉG ÉS OTT- HONOSSÁG A PLÜSSNYULAK VÖRÖSÁFONYA- SZEMŰ REGGELEIBEN (<i>próza</i>).....	7–8	34
<i>Major Nándor</i> TÍZ KISNOVELLA (Kártérítés; A nyugdíj; Gyógyító csodagép; A macska; A levél; A válasz; Talány; Az elöntött akna; Két szál virág; A Hóember).....	11	42
<i>Márton László</i> A MI KIS KÖZTÁRSASÁGUNK – Egy ké- szülő regényből (<i>regényrészlet</i>).....	2	3
<i>Nagy Abonyi Árpád</i> FROM VENICE WITH LOVE (<i>elbeszélés</i>).....	5	3
<i>Németh István</i> FOGADALOM, BOLDOGSÁGFOGYATÉ- KOS (<i>kisprózák</i>).....	1	5
<i>Orcsik Roland</i> ZAGOR ÉS ZAGOR (<i>próza</i>).....	2	51
<i>Otašević, Mira</i> ZOYA (<i>regényrészlet, Ördög Mónika</i> fordítása).....	5	21
<i>Pantić, Mihajlo</i> EGY PILLANAT A SOK KÖZÜL (<i>elbeszélés,</i> <i>Kecskés Ildikó</i> fordítása).....	7–8	73
<i>Szalay Zoltán</i> HUMBUG (<i>elbeszélés</i>).....	5	95
<i>Szathmári István</i> A SÜTEMÉNY (<i>elbeszélés</i>).....	6	3
<i>Száz Pál</i> TRIPTICHON (<i>elbeszélés</i>).....	5	76
<i>Tišma, Slobodan</i> LÁGY HARC (<i>elbeszélés, Lenkes László</i> fordítása).....	11	61
<i>Váradai Nagy Pál</i> MICHAEL ZORKINGEN (<i>elbeszélés</i>).....	9	37
<i>Várady Tibor</i> KI A MAGYAR? (<i>dokumentumpróza</i>).....	1	10

	szám	oldal
<i>Velikić, Dragan</i> AZOK A HAJÓK ITÁLIÁBA MENNEK – Részlet az <i>Asztrabánprém</i> című regényből (<i>Bognár Antal</i> fordítása)	3	68

TANULMÁNY, ESSZÉ

<i>Baji Lázár Imre</i> BÁBEL ÉS PATMOSZ (<i>tanulmány</i>).....	9	61
<i>Beszédes Valéria</i> A SZERBIAI MÁRIA RÁDIÓ IMACSO- PORTJAI (<i>tanulmány</i>).....	10	17
<i>Brenner János</i> SZÖVEGSZERKEZET ÉS SZÓTÁRISÁG – Bence Erika <i>Családszótár</i> című regényének szövegtani meg- közelítése (<i>tanulmány</i>).....	3	40
<i>Čudić, Marko</i> KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ REGÉNYE SZERBÜL – Az első nyelvi és kulturális „áthelyezés” né- hány nehézségéről (<i>tanulmány</i>).....	6	80
<i>Csorba Béla</i> NUŠIĆ ÉS A MAGYAR SZÍNHÁZ – Egy elfe- ledett interjú és politikai háttérzörejei (<i>tanulmány</i>)	11	91
<i>Dévavári Zoltán</i> KETTŐS KISEBBSÉGBEN, KETTŐS SZORÍTÁSBAN – Megfélemlítés, szegregáció és retorzió – Zsidók Szabadkán az impériumváltás után (1919–1922) (<i>tanulmány</i>).....	3	88
<i>Fehér Viktor</i> SZÜLETÉS ÉS CSECSEMŐKOR – Az emberi élet első fordulójához kapcsolódó szokások és hiedelmek Egyházaskéren (<i>tanulmány</i>).....	7–8	130
<i>Glässer Norbert</i> VÉRTESI KÁROLY BESZÉDEINEK MAR- GÓJÁRA – Polgári szellemiség és szimbolikus politika le- horgonyozottságai egy zombori beszédgyűjteményben (<i>tanulmány</i>)	10	151
<i>Gyantár Edit</i> „A SZÓ ELŐTTI IGE” – Test – tánc – színház (<i>tanulmány</i>).....	9	80
<i>Jung Károly</i> PARTIZÁNOK ÉLÉN VÁGTAT... – Kisebbségi pillanatkép az ötvenes évek elejéről népköltészeti vonatko- zásokkal (<i>tanulmány</i>)	1	69
<i>Jung Károly</i> EGY BOSZNIAI FOLKLÓRKUTATÓ EMLÉ- KEZETE – Vlajko Palavestra (1927–1993) (<i>tanulmány</i>).....	11	75
<i>Jung Károly</i> EGY ÉVFORDULÓS KOSZTOLÁNYI-CIKK ÉS JUGOSZLÁVIAI HOLDUDVARA – Újabb adalékok Svetislav Stefanović magyar kötődéseire (<i>tanulmány</i>)	12	13
<i>Kántor Lajos</i> FEHÉR KAKAS, VÖRÖSBOR (és a nagy Házsongárd) (<i>tanulmány</i>)	12	3
<i>Kelemen Emese</i> VONALTÓL VONALIG – A vonal motívuma a tárgyak tükrében Tóth Krisztina <i>Vonalkód</i> című kötetében (<i>tanulmány</i>).....	7–8	88
<i>Klamár Zoltán</i> TÉRPANELEK MAGYARKANIZSA NAGYTEMETŐJÉBEN (<i>tanulmány</i>)	10	40

	szám	oldal
<i>Kónya Sándor</i> SZENT JÁNOS ÁLDÁSA (<i>tanulmány</i>).....	10	4
<i>Lábadai Zsombor</i> CSÁTH 'PRAXISA' ÉS AZ ELMÉLET – A vágy tárgya(i) (<i>tanulmány</i>).....	3	75
<i>Lengyel András</i> FÖLTÉTELEZETTSÉG ÉS ÉRTELEM- VESZTÉS – Török Sophie <i>Mulandóság</i> című verséről (<i>ta- nulmány</i>).....	6	44
<i>Lovra Éva</i> A LEBOMBÁZOTT VOJNICH-KÚRIÁTÓL A SZABADEGYETEM ÉPÜLETÉIG (<i>tanulmány</i>).....	6	103
<i>Major Nándor</i> HERCEG IRODALOMFELFOGÁSA A VI- LÁGHÁBORÚ KÜSZÖBÉN (<i>tanulmány</i>).....	6	93
<i>Onfray, Michel</i> EGY ESEMÉNYEKRE VADÁSZÓ RAGA- DOZÓ ARCKÉPE (<i>esszé, Romhányi Török Gábor fordítása</i>)5	5	37
<i>Onfray, Michel</i> MAJMOK ÉS KUTYÁK KÖZÖTT; A NŐK SZÁJÁBAN (<i>esszé, Romhányi Török Gábor fordítása</i>).....	12	78
<i>Papp Árpád</i> ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK A TÁPLÁL- KOZÁSI SZOKÁSOK VÁLTOZÁSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN EGY ÉSZAK-BÁCSKAI, ZÖMÉBEN MAGYAROK LAKTA TELEPÜLÉSEN, KISPLACON CÍMŰ PROJEK- TUM KAPCSÁN (<i>tanulmány</i>).....	10	85
<i>Patócs László</i> KORPOREALITÁS ÉS ÉRZELEM – A test mint az intimitás tere Tóth Krisztina <i>Pixel</i> című művében (<i>tanulmány</i>).....	7–8	95
<i>Peczze Rózsa</i> EGY MAGÁNGYŰJTEMÉNY SZENTELT- VÍZTARTÓI (<i>tanulmány</i>).....	11	84
<i>Raffai Judit</i> NAPJAINK MAGYAR MESEMONDÓI (<i>tanulmány</i>).....	10	115
<i>Raffay Endre</i> AZ ARACSI TEMPLOMROM KUTATÁSÁ- NAK RÉGI ÉS ÚJ EREDMÉNYEI (<i>tanulmány</i>).....	4	62
<i>Selyem Zsuzsa</i> MEDDIG ÉS MIKOR – Nyitott időinterval- lum és méltóságteljes élőlények <i>A torinói ló</i> című filmben és forgatókönyvében (<i>tanulmány</i>).....	6	61
<i>Silling István</i> SZENT FLÓRIÁN TISZTELETE ÉS SZA- BADTÉRI EMLÉKMŰVEI NYUGAT-BÁCSKÁBAN (<i>tanulmány</i>).....	10	28
<i>Silling Léda</i> A KUPUSZINAI RÉTES ÉS A MÁKOS ÉDES- SÉGEK (<i>tanulmány</i>).....	10	104
<i>Szénási Zoltán</i> KÖLTÉSZET ÉS EGZISZTENCIA – Az ittlét poétikája Vasadi Péter nyolcvanas években megjelent verseiben (<i>tanulmány</i>).....	12	36
<i>Szőke Anna</i> BÁBAASSZONYOK KISHEGYESEN (<i>tanulmány</i>) .	10	127
<i>Tóth Glemba Klára</i> A SZÓRVÁNYMAGYARSÁG VALLÁSI IDENTITÁSA A NÉPHAGYOMÁNY FÜGGVÉNYÉ- BEN – Szabadtéri keresztek Muzslyán (<i>tanulmány</i>).....	10	70
<i>Voigt Vilmos</i> MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI (1922–2012) (<i>tanulmány</i>)...5	5	68

EMLÉKEZÉS, INTERJÚ, JEGYZET,
KOMMENTÁR, LAUDÁCIÓ, VITACIKK, LEVÉL,
NAPLÓ, ÚTIJEGYZET

	szám	oldal
A FÉRFIAK VERJÉK BE A FALBA A SZÖGET – <i>Csobánka</i> <i>Zsuzsával és Gerőcs Péterrel Kelemen Emese és Tülkös Terézia</i> beszélget (interjú)	2	74
A FORDÍTÁS NEHÉZSÉGEI – <i>Marko Čudičtyal, Orovec</i> <i>Krisztinával, Drozdik-Popović Teodórával, Lenkes Lászlóval,</i> <i>Ördög Mónikával, Vékás Évával, Bognár Dorotttyával és Ivan</i> <i>Pavičičtyal Penováč Sára és Patócs László</i> beszélget (interjú)	2	90
A FORRADALOM HÉTKÖZNAPJAI – <i>Tamás Gáspár</i> <i>Miklóssal Losoncz Márk</i> beszélget (interjú, lejegyezte <i>Kocsis</i> <i>Árpád</i>)	2	64
A KRISTÁLYTISZTA SZÍNHÁZ FELÉ – <i>Varga Henriettá-</i> <i>val Gyantár Edit</i> beszélget (interjú)	9	85
A SZERZŐ ÁLTALÁBAN MINDIG KISZÚR A HŐSEI- VEL – <i>Márton Lászlóval Gerőcs Péter</i> beszélget (interjú)	2	15
AZ IRODALOMNAK HITELESÍTŐ SZEREPE VAN – <i>Bordás Gyözővel Danyi Magdolna</i> beszélgetett (interjú)	3	31
AZ IRODALOMNAK NEM ŐSZINTÉNEK, HANEM HITELESNEK KELL LENNIE – <i>Lovas Ildikóval Molnár</i> <i>Krekity Olga</i> beszélget (interjú)	6	15
<i>Bányai János</i> KARCOLÁS ÜVEGLAPON – <i>Danyi Magdol-</i> <i>na</i> első verseiről	3	9
<i>Bencsik Orsolya</i> SZÚKÖS SZÓ (köszönőbeszéd)	1	3
BETŰEMBEREK – <i>Bajtai Andrással, Rhédey Gáborral és Mol-</i> <i>nár Illéssel Szöllőssy Balázs</i> beszélget (interjú)	2	46
BOLOND EMBER AZ, AKI SZERET ÍRNI – <i>Zalán Tibor-</i> <i>ral Varga Betti</i> beszélget (interjú)	2	25
<i>Čudič, Marko</i> KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS DAVID ALBAHARI MUNKÁSSÁGÁRÓL	7–8	61
<i>Csorba Béla</i> KOMJÁTHY TŰZSZEKERE (jegyzet)	9	111
<i>Danyi Magdolna–Brenner János</i> LEVELEK	3	65
„EGY OLYAN HELYEN VAGYOK KOVÁCS, AHOL KI- HALTAK A LOVAK” – <i>Noszlopi Botondal és Varga László</i> <i>Edgárral Berényi Emőke</i> beszélget (interjú)	2	59
ELMESÉLEM NEKTEK, MIT LÁTOK A FÖLDÖN... – Alkalmi beszélgetés a <i>Palicsi versek</i> szerzőjével, <i>Danyi Mag-</i> <i>dolnával</i> (az interjút <i>Farkas Zsuzsa</i> készítette)	3	24
<i>Gállos Orsolya</i> FORDÍTÓI JEGYZET DRAGO JANČAR REGÉNYÉHEZ	9	59
<i>Ilia Mihály</i> „...ÉSZREVESZI, HOGY EGYEDŰL MA- RADT.” (megemlékezés)	3	13

	szám	oldal
<i>Jung Károly</i> HEURÉKA!, THEOPHÜLAKTOSZ VÉGRE KÖZTÜNK (jegyzet).....	9	105
„LÁTNI KELL AHHOZ, HOGY LÁTTATNI TUDJAK” – <i>Gugánovity Gabriellával Brenner János</i> beszélget (interjú).....	9	89
LEHET FÉLNI, DE NEM EZ A DOLGUNK – <i>Crnkovity Gabriellával, Huszta Dániellel és Mészáros Gáborral Berényi Emőke, Bózsó Izabella, Brenner János és Magó Attila</i> beszélget (interjú).....	2	79
<i>Losoncz Alpár</i> EMLÉKTÖREDÉKEK.....	3	15
<i>Major Nándor</i> SZÉTHULLOTT VAGY MEGMARADT? (jegyzet).....	3	100
NEM VÁLLALOK FELELŐSÉGET A TÁRSADALMA- MÉRT – <i>Horváth Viktorral Bencsik Orsolya</i> beszélget (interjú).....	2	36
Ö. M. FORDÍTÓI JEGYZET.....	5	35
Ö. M. FORDÍTÓI JEGYZET.....	7–8	72
<i>Sírbik Attila</i> KITÖMÖTT ANGYAL – Feljegyzések egy soha el nem készülő dokumentumfilmhez.....	9	34
<i>Szabó József</i> Szabadka újkori Iványija – Tizenöt éve hunyt el <i>Magyar László</i> levéltáros (emlékezés).....	3	104
<i>Szóke Anna</i> BEVEZETŐ.....	10	3
<i>N. Tóth Anikó</i> ÚTIJEGYZETEK.....	5	88
<i>Tözsér Árpád</i> PROVIZÓRIUM – <i>Naplójegyzetek</i> 2004-ből (Részlet a szerző <i>A kifordított ember</i> című, készülő naplókötetéből).....	4	9

DOKUMENTUM

ARANY JÁNOS 1882–1932 – Írta <i>Kosztolányi Dezső</i>	12	22
---	----	----

KRITIKA

Könyv

<i>Bányai János</i> AZ IRODALMI ÍRÓ RÖVID TÖRTÉNETEI (<i>Barlog Károly: Maxim</i>).....	1	93
<i>Bányai János</i> HÁROM GYŰJTEMÉNYES KÖTET – A mai szerb elbeszélés mesterei (<i>Ovako je počelo; Starost; Zemaljski dugovi</i>).....	4	91
<i>Bányai János</i> MOZAIKREGÉNY A NAGY HÁBORÚRÓL (<i>Aleksandar Gatalica: Veliki rat</i>).....	6	57
<i>Bányai János</i> GRENDÉL LAJOS HÁROM ÚJ REGÉNYÉ- RŐL – Trilógia? (<i>Négy hét az élet; Távol a szerelem; Az utolsó reggelen</i>).....	9	9 107

	szám	oldal
Bányai János MESTERMUNKÁK – Kőrösi Zoltán könyveiről (<i>Magyarka; Szerelmes évek; Budapest, nőváros; A bűséges férfi</i>)11	11	21
Bányai János VÁROSKÉP ÉLETRAJZOKKAL (Végel László: <i>Neoplanta, avagy az Ígéret Földje</i>).....12	12	89
Bárczi Zsófia A NŐ TERE (Szenes Piroska: <i>Egyszer élünk</i>).....5	5	109
Barlog Károly URBIA CSÖNDJE (Váradai Nagy Pál: <i>Urbia</i>)2	2	97
Berényi Emőke NEKROLÓG TERMANN SÍRJA FÖLÖTT (Térey János: <i>Termann hagyatéka. Novellák 1989–2011</i>)1	1	100
Bíró Tímea „AZ EMBEREKEN ÁT VEZET ÚT EMBERTELEN ISTENIG” (Jónás Tamás: <i>Lassuló zuhanás</i>).....9	9	100
Dancsó Andrea A KÍVÜLÁLLÁS PERSPEKTÍVÁJA (Háy János: <i>A mélygarázs</i>).....7–8	7–8	116
Fehér Dorottya BIZONYOS CSAK A HIÁNY (Szvoren Edina: <i>Nincs és ne is legyen</i>).....7–8	7–8	113
Fehér Dorottya MIÉRT ÉPP A DACIA? (Szabó Róbert Csaba: <i>Fekete Dacia. Erdélyi rémtörténetek</i>)1	1	111
Fehér Dorottya LEHETNE EZ IS BÁRMI MÉG... (Tallér Edina: <i>Lebetek én is</i>).....12	12	98
Gyantár Edit A VALÓSÁG LABIRINTUSÁBAN – T. Kiss Tamás <i>A tükörtestvér</i> című regényéről.....7–8	7–8	102
Gyenes Gábor VIZUÁLIS KULTÚRA, VISUAL STUDIES (Lisa Cartwright–Marita Sturken: <i>An Introduction to Visual Culture</i>).....5	5	119
Jódal Kálmán A SZABADSÁG MEGFOGHATATLAN GÉPZAKATOLÁSA – (Art Lover [Szombathy Bálint] <i>Vér, arany, neoizmus. Betekintés Istvan Kantor Monty Cantsin? Amen! életébe és művészetébe</i>)6	6	114
Lábadi Lénárd A LEVIATHÁN RT. – (Falvai Mátyás: <i>Gépipindák</i>)4	4	103
Mészáros Krisztina AZ EMLÉK(EZET) IDENTITÁSKONSTRUÁLÓ LEHETŐSÉGEI (Finy Petra: <i>Madárasszony. Akinek szárnya van, kalitkába kerül</i>)1	1	104
Mészáros Krisztina A DOBOZBA ZÁRT VÁGYAK ÉS ILLÚZIÓK (Nagy Abonyi Árpád: <i>Kolumbusz és én</i>)11	11	111
Mikuska Judit SAJÁT MAGUNKKAL LENNI KETTESBEN (T. Kiss Tamás: <i>A tükörtestvér</i>).....7–8	7–8	108
Papp Máté A SAJNOVICS KISBOLYGÓ (Hász Róbert: <i>A Vénusz vonulása</i>)12	12	94
Penovác Sára JELEN LENNI VALAHOL, DE MÉGIS SEHOL (Bicskei Gabriella: <i>Puha kert</i>).....11	11	120
Piszár Ágnes VÍZI VILÁG (Gedei Viktória: <i>Mintha vízbe került volna</i>)2	2	101
Piszár Ágnes A VISSZATÉRÉS ÚTIRAJZAI – Egy felemás kritika (Mikola Gyöngyi: <i>A pillanat küszöbén</i>).....11	11	115

	szám	oldal
<i>Piszár Ágnes</i> DANYI MAGDOLNA VERSEIRŐL (Danyi Magdolna: <i>Enyhület és felröppenés</i>).....	12	85
<i>Rizsányi Attila</i> FÉNY VAN MINDEN TÁRGY FÖLÖTT? (Gerőcs Péter: <i>Tárgyak</i>).....	7–8	125
<i>Sági Varga Kinga</i> POSZTMODERN HABARCS HAGYOMÁNNYAL (Barlog Károly: <i>Maxim</i>).....	1	97
<i>Szalma Judit</i> KALÜPSZÓ A KIRÁLY UTCÁBAN (Cserna-Szabó András: <i>Szűved helyén épül már a Halálcsillag</i>).....	7–8	120
<i>Ternovác Dániel</i> A LÉTRA (Gerlóczy Márton: <i>Létra</i>).....	11	125
<i>Toldi Éva</i> ÉRTELMEZŐI OTTHONOSSÁGÉRZET (Harkai Vass Éva: <i>Szív és nők, igen és nem. Írások Kukorelly Endréről</i>).....	4	87
<i>Toldi Éva</i> HALAK A HÁLÓBAN – Az akvárium mint szemiotikai centrum (Tóth Krisztina: <i>Akvárium</i>).....	11	102
<i>Voigt Vilmos</i> MINDEN MÁSKÉPPEN VAN – Szerdahelyi István provokatív társadalomelméletének két kötete (<i>Nemzet és nemzeti kisebbség. Világosan és keményen arról, amiről annyit locsognak; Család, szerelem, gyermekáldás</i>).....	4	108

Színház

<i>Berényi Emőke–Brenner János</i> DESIRÉ CENTRAL STATION 2012 – APOLITIKA.....	7–8	151
<i>Bózsó Izabella</i> A HOMOK TITKAI (Brestyánszki Boros Rozália: <i>Möbius. Zentai Magyar Kamaraszínház</i>).....	7–8	165
<i>Brenner János</i> PASS-PORT – A TRILÓGIA – Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka (<i>Démonok városa – Pass-port Subotica/Szabadka, Maga az ördög – Pass-port Szeged/Segedin, Pass-port Europe</i>).....	1	115
<i>Brenner János</i> GONDOLATOK A BABI NÉNI ÉS A NASA ENGEDÉLYÉVEL (Vinnai András: <i>Vojáger. Kosztolányi Dezső Színház</i>).....	2	104
<i>Danyi Zoltán</i> KÖNNYŰ ÉS NEHÉZ (Compagnie Maguy Marin: <i>May B. Trafó Kortárs Művészetek Háza</i>).....	11	100
<i>Magó Attila</i> A SORS HÁLÓJÁBAN (Georg Büchner: <i>Leonce és Léna. Újvidéki Színház</i>).....	1	126
<i>Magó Attila</i> A HATALOM OPERÁJA (Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais–Kokan Mladenović–Gyarmati Kata: <i>Opera ultima. Újvidéki Színház</i>).....	4	119
<i>Magó Attila</i> EGY KIS NEW YORK ÚJVIDÉKEN (Leonard Bernstein–Arthur Laurent–Stephen Sondheim: <i>West Side Story. Újvidéki Színház</i>).....	7–8	162
<i>Magó Attila</i> TURPIZMUS ÉS BARÁTKOZÁS A VALÓSÁGGAL (Újvidéki Színház: <i>Kéjpart</i>).....	12	105

	szám	oldal
<i>Orosz Ildikó</i> ÚTLEVÉL AZ ISMERETLENBE – Benyomások a Pass-port trilógiáról (<i>Démonok városa – Pass-port Subotica/Szabadka, Maga az ördög – Pass-port Szeged/Segedin, Pass-port Europe</i> . Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka) 1	1	121
<i>Orosz Ildikó</i> HATVANEGY ÉV UTÁN ISMÉT MÁGNÁS MISKA SZABADKÁN (Szirmai Albert–Bakonyi Károly–Gábor Andor: <i>Mágnás Miska</i> . Szabadkai Népszínház)	2	108
<i>Pressburger Csaba</i> SZÁMOK ÉS LÓZUNGOK HELYETT A budapesti Katona József Színház és a szabadkai Népszínház <i>Vörös</i> című előadásáról (Brestyánszki Boros Rozália: <i>Vörös</i>).....	11	97
<i>Pressburger Csaba</i> SZEMÉRMESÉN KENDŐZETLEN BRUTALITÁS – Az Újvidéki Színház <i>Kéjpart</i> című előadásáról.....	12	102

Kiállítás

<i>Jódal Kálmán</i> A PROVOKÁCIÓ MINT LÉTÁLLAPOT – Uroš Đurićnak az újvidéki MSUV galériájában megrendezett tárlatáról	9	98
<i>Lábadi Lénárd</i> ARTERIA – Új csoportosulás a vajdasági képzőművészeti kultúrában	6	117
<i>Terék Anna</i> NYOMOT HAGY RAJTUNK MINDEN – Penovác Endre képeiről (<i>tárlatmegnyitó</i>)	4	59

MŰMELLÉKLET, ILLUSZTRÁCIÓ

A <i>PALICSI VERSEK</i> BEMUTATÓJÁN, 1996. december 20-án (<i>Utasi Csaba, Danyi Magdolna, Milovan Miković és Gerold László</i>)	3	39
<i>Csernik Attilán</i> a a Topolyai Művésztelep 60. évfordulójára készült alkotásai	12	2, 29, 35, 47, 49, 54, 62, 97, 101
DANYI MAGDOLNA <i>Új Symposion</i> , 1970/62.	3	2
DANYI MAGDOLNA.....	3	12, 14
DANYI MAGDOLNA, Bielefeld, 1983	3	19
<i>Gugánovity Gabriella</i> alkotásai	9	2, 8/a, 24/a, 88/a, 104/a
<i>Gugánovity Gabriella</i> fotója.....	9	39
<i>Kovács Attila</i> fotója Brestyánszki Boros Rozália <i>Vörös</i> című előadásáról.....	11	99
MAGYAR LÁSZLÓ.....	3	106
<i>Maurits Ferenc</i> REPÜLŐGÉPEN ÉRKEZÜNK GOYÁHOZ	6	2

	szám	oldal
<i>Maurits Ferenc</i> RAFFAELLO KORREKCIÓ VÖRÖSSEL	6	8/a
<i>Maurits Ferenc</i> EL GRECO KORREKCIÓ KÉKKEL	6	16/a
<i>Maurits Ferenc</i> GOYA KORREKCIÓ	6	48/a
<i>Maurits Ferenc</i> ZURBARÁN KORREKCIÓ VÖRÖSSEL ÉS FEKETÉVEL	6	56/a
<i>Mikus Csaba</i> fotója (Az Újvidéki Színház <i>Opera ultima</i> című előadásáról).....	4	120, 121, 122, 124
<i>Molnár Edvárd</i> fotója.....	9	81
<i>Penovác Endre</i> alkotásai	4	2, 8/a, 24/a, 40/a, 56/a
<i>Szalma Gábor</i> alkotása.....	1	2, 8/a, 56/a, 64/a, 96/a
<i>Tairović, Zoran</i> képei	2	2, 16/a, 32/a, 48/a, 80/a
<i>Tóth Alisa</i> alkotásai.....	7-8	16/a, 27, 54, 64/a, 72/a, 112/a
VERA, SAHAS, PÁL, BABI NÉNI ÉS GÉZA (<i>Molnár Ed- várd</i> felvétele).....	2	106

SZÁNTAI Szerénke összeállítása